

Олекса ТИХИЙ

ДЛЯ ЧОГО Я ЖИВУ?

Педагогічні роздуми

ОЛЕКСА ТИХИЙ

ДЛЯ ЧОГО Я ЖИВУ?
(педагогічні роздуми)

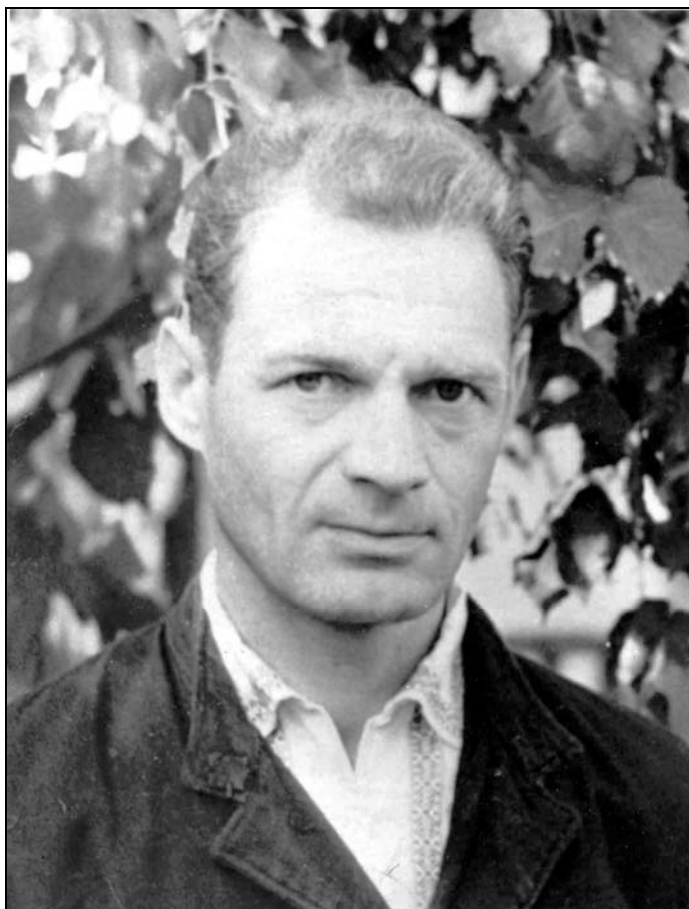
ТИХИЙ Олекса. ДЛЯ ЧОГО Я ЖИВУ? / Упорядник Огнева Людмила. Автор вступного слова Первак Мая. – Київ: 2017. - 240 с.

Брошура «Для чого я живу?» - збірка педагогічних роздумів Олекси Тихого. За кожним Його словом, за кожним Його зойком – філософ, педагог.

До збірки увійшли всі знайдені на цей час педагогічні статті Олекси Тихого – талановитого педагога й публіциста, філософа, мужнього патріота, правозахисника, члена-засновника Української Гельсінкської групи. Жодна з цих статей не була надрукована ані за життя автора, ані по його смерті.

Дана публікація рекомендована батькам, студентам педагогічних закладів та вчителям.

© ТИХИЙ Олекса
© ОГНЕВА Людмила,
впорядкування,
оригінал-макет
© ПЕРВАК Майя, автор
вступного слова

Олекса ТИХИЙ
(1927 – 1984)

У чому сенс життя?
Служити іншим і робити добро.
Аристотель

ДЛЯ ЧОГО Я ЖИВУ?

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ	6
ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ ОЛЕКСИ ТИХОГО	11
САМОВИХОВАННЯ	11
<i>Для чого я живу?</i>	11
<i>Людина – це звучить гордо</i>	12
<i>Нотатки</i>	13
ВИХОВАННЯ В РОДИНІ	15
<i>Думки про виховання</i>	15
<i>Відлучення від матері</i>	32
ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ	35
<i>Стиль роботи колективу</i>	35
<i>Лист Миколі Микитюку</i>	42
<i>Нотатки</i>	49
ШКІЛЬНА ОСВІТА	56
<i>Про проблеми реформи шкільної освіти</i>	56
<i>Зауваження щодо ст. 18 проекту «Основ...» та «Загальних положень»</i>	58
<i>На перехресті думок</i>	64
<i>Домашні завдання</i>	73
<i>Про домашні завдання</i>	82
<i>Якою я уявляю школу в майбутньому?</i>	98
ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ	100
<i>Вільний час трудящих</i>	100
<i>Сільські проблеми</i>	109
<i>Ви і ми</i>	118
<i>Історична доля України</i>	127
НЕТЛІННІ СКАРБИ СТАРОЇ ХАТИ	139
Листи Олекси Тихого до матері	139
Листи Олекси Тихого до сестри Шури	147
Листи Олекси Тихого до сестри Зіни	154
Листи Олекси Тихого до Ольги Тихої	157
Листи Ольги Тихої рідним Олекси Тихого	179
<i>Деякі родичі Олекси Тихого, згадані в листах:</i>	181

УЧИТЕЛЬ ОЛЕКСА ТИХИЙ.....	183
Абизова Л. О. <i>Тихий і традиційна українська школа</i>	183
Бак В. <i>Духовний простір Олексі Тихого</i>	186
Білько Д. <i>Публіцистика Олексі Тихого як вияв етики небайдужості</i>	193
Курбацька І. <i>Педагогічні роздуми Олексі Тихого</i>	201
Мороз Р. <i>Світлій пам'яті Олексія Тихого</i>	219
Первак М. <i>Думки О.Тихого про виховання і сучасна педагогіка</i>	225
Фіалко Є. <i>Коли читаєш написане Олексою Тихим</i>	235
 КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС ОЛЕКСИ ТИХОГО.....	 236

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

Педагогіка – наука чи мистецтво? Мабуть, все-таки мистецтво.

Мистецтво служіння людям.

Мистецтво жити, всього себе віддаючи своїм учням. Як Василь Олександрович Сухомлинський. Як Антон Семенович Макаренко. Як Януш Корчак.

Мистецтво відчувати відповідальність за долю всього людства, за майбутнє всього народу. Як митрополит Андрей Шептицький. Як Олекса Іванович Тихий.

Мистецтвом називав він і любов до дітей, без якої не буде виховання, що зробить дітей людьми в повному розумінні цього слова.

Ім'я Учителя Олекси Тихого до цього часу не таке відоме в українській педагогіці. Дуже жаль. Бо думки його про шкільну освіту, про сімейне виховання, про необхідність навчати дітей рідною мовою, висловлені в 60-70-х роках минулого століття, актуальні й сьогодні. Бо це Людина, яка вміла мислити категоріями понадчасовими. Справжній Гуманний педагог. Той самий вірний прихильник Істини й Добра, діяльний Світлоносець, який боровся з невіглаством і вадами людства в час розквіту авторитаризму. Людина, яка знала, для чого живе: «щоб жило людство, мій народ, мій рід». Служитель своєї місії, свого обов'язку. Учителю і Батьку, який прагнув *«до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх»*, хто бажає вчитися в нього. Син свого народу, який відчував відповідальність за все.

Величезну відповідальність покладав він на всіх, хто пов'язаний з вихованням та навчанням дітей. *«У першу*

чергу, це батьки, вчителі, працівники радіо та телебачення, - писав Олекса Іванович. - Діти повинні мати і материнську ласку, і батьківську турботу, і кваліфікованого вчителя, і гарну книжку, і можливість послухати цікаву та корисну радіопередачу чи телепередачу. Все це повинно відповідати віковим особливостям дітей, у доступний для них час, на доступній (тобто рідній) мові у відповідному художньому оформленні» [О. Тихий. «Думки про виховання»].

Сьогодні найактуальнішим питанням для вчителя є реформа. Реформування школи і самого себе, власного стилю роботи. Можливо, і власного способу життя. Бо вже назріла ситуація, коли не можемо і не хочемо жити по-старому. Бо вже назріла необхідність змінити школу, дати їй можливість стати по-справжньому українською, «національною по духу», сучасною, інноваційною, такою, що гарантує придатність випускника до життя і самореалізації в сучасному суспільстві, а вчителю – працювати творчо, «*вчити тому і так, як він вважає за найдоцільніше та найефективніше*». Чи не таку ще півстоліття тому змалював Олекса Іванович Тихий у нарисі «Якою я уявляю школу в майбутньому?»?

Ще й досі часто чуємо, що радянська система освіти була найкращою. Може, лише декларувалася такою? Хіба не з радянських часів авторитаризм міцно сидить у школі й до сьогодні? Хіба не радянська система планомірно нівелювала національну самосвідомість, поступово замінюючи рідну мову навчання російською? Вже 26 років незалежності Україна не може подолати наслідки цього зросійщення. І кому як не нам, учителям, відновлювати національну гідність і самоповагу? Вкрай необхідно сьогодні відмовитися від радянської свідомості, відчути

себе українцями, щоб нарешті *«учителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевим діалектом, не говорили суржилом, щоб послідовно, вперто, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу (в першу чергу), без свідомого творення добра – це віл, вартий тільки того, щоб його запрягали в ярмо»* [О. Тихий. «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», 1972 р.].

Не міг Учитель Тихий байдуже спостерігати за тим, що задекларовані законами положення про освіту насправді не виконуються, не підкріплені існуючою системою, тому пропонував свої зауваження [О. Тихий. «Про проблеми реформи шкільної освіти»]. В першу чергу, відмінити непродуктивні домашні завдання, замість яких *«організувати гуртки за бажанням дітей, ігри, поглиблене вивчення окремих предметів, екскурсії, походи, розваги...»*. Особливу увагу приділити естетичному вихованню, вихованню культури. Глибоко переживав за стан рідної мови в Україні, найважливішим напрямком виховання вважав патріотичне. *«Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, ... і через літературу, кіно, телебачення»* [О. Тихий. «Думки про рідний донецький край»].

Своє бачення мети сучасної школи Олекса Іванович конкретизував і докладно пояснив у статті «Про домашні завдання». Вчитаймося, і побачимо, як перегукуються його

педагогічні погляди з сучасним баченням освіти. Хотілося б, щоб прийняті документи, а саме Закон України «Про освіту», Концепція Нової української школи стали не лише декларацією, а справжньою програмою дій для всіх, хто відповідає сьогодні за майбутнє нашої Батьківщини.

«Не діти для нас, а ми для дітей». Така позиція вимагає повної відмови від нашого батьківського-виховательського-вчительського особистого егоїзму і переводить виховання з рівня роботи, обов'язку на рівень служіння. Найвищий рівень, який вимагає майже самозречення, проте єдиний, що забезпечить *«любов учителя до дітей, взаємну любов дітей до вчителя, довір'я та авторитет вчителя у батьків»*. А для повної довіри вчитель має бути взірцем для учня у всьому. В першу чергу, в самому способі життя, у вмінні виховувати не стільки інших, скільки самого себе. І всім своїм життям Олекса Іванович показав гідний зразок самовиховання. *«(Він) був людиною, яка повністю зробила себе. Він сам себе виховав морально, загартував волю, яку не вдалося зламати табірним катом. Він не поступався ні в чому, не йшов на компроміси з режимом, хоча розумів, що міг би в чомусь непринциповому і поступитись. Але він не міг дозволити собі цього»*). *«...Гідність і наполегливість були його основними рисами протягом усього життя»*, - писав про батька Володимир Олексійович Тихий. [Із виступу В.Тихого на конференції 23.01.1994 р., м. Дружківка Донецької обл., надрукованого у збірці «На перехресті думок»].

«Тихий – це явище глибоко повчальне на всі часи, - писав Є.Сверстюк. – Це свого роду притча на вірність собі».

Чи часто замислюємось ми, для чого живемо? Чи спонукаємо замислюватися наших учнів?

«Мене вчили і я вчив, що не хлібом єдиним живе людина, що сенс життя в творенні добра людям, у піднесенні матеріального та культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадянській відповідальності за все, що твориться за мого життя...»

Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я – для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів» [О.Тихий, «Думки про рідний донецький край», 1972 р.].

Чи треба говорити з дітьми про пошук сенсу життя? Швидкоплинного, непередбачуваного, недосконалого, переобтяженого клопотами і матеріальними проблемами?

Можливо, ця збірка не лише відкриє для Вас, шановні вчителі, Учителя, Людину, Українця з Донбасу Олексу Івановича Тихого, а й допоможе знайти відповіді на ці неоднозначні питання.

М. Первак

ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ ОЛЕКСИ ТИХОГО

САМОВИХОВАННЯ

Для чого я живу?

1. Щоб жило людство, мій народ, мій рід.
2. Щоби не зробити нікому ніякого зла, не проявити ні до кого ніякої байдужості й несправедливості в його долі, тяжкому становищі, горі.
3. Я – свідома частка Всесвіту, людства, свого народу, оточення за місцем проживання й роботи, у колі своїх друзів і недругів. Я за все відповідальний.
4. Я маю людську гідність, національну гордість. Нікому не дозволю топтати ні перше, ні друге.
5. Зневажаю смерть, голод, бідність, страждання і саму зневагу.
6. Прагну, щоб моє “я” було гідне наймення “людина”. У всьому, завжди, незалежно від обставин чиню згідно зі своїм сумлінням.
7. Щоб поважати й цінувати працю, переконання й культуру кожної людини, на якому б рівні в порівнянні з моїми, загальноприйнятими і найвищими досягненнями людства вона не перебувала.
8. Щоб до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх, хто бажає в мене вчитися.
9. Щоби зневажати сильних, багатих, авторитетних, якщо вони свою силу, багатство й авторитет використовують для кпин, знущань, чванства перед іншими людьми або хоч би однією людиною.

10. Байдужим до тих, хто живе тваринним життям. По можливості намагаюся допомогти кожному такому усвідомити себе людиною.

11. Щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу.

12. Щоби позбутися і сприяти іншим позбутися всього низького, підлого, чужого духові людства.

Людина – це звучить гордо

Всі ми люди, всі ми думаємо, що живемо, що робимо те, що належиться і чесно їмо свій хліб. На деяких ми дивимося з повагою, з любов'ю, на інших з осудом, зневагою, а ще на інших – з гнівом і презирством.

А чи часто ми дивимося на себе? Зокрема, з позиції власного сумління. Очима своїх друзів і недрузів, предків та нащадків. Чи часто ми задаємо собі питання: «Хто – я?», «Для чого я?», «Чим я відрізняюся від інших людей?», «Які мої слабкі сторони?», і, нарешті: «Чому? Чому? Чому?», «Що залишиться після мене, коли я зміню місце роботи, мешкання і білий світ?» (зітхнуть з полегкістю; згадуватимуть з прокляттям; не помітять, що тебе не стало; чи шкодуватимуть, що не стало доброї, лагідної людини)?

Кожна людина є неповторним індивідуумом зі своїм психічним складом, темпераментом, характером, звичками, манерами.

Психічний склад – ознака національної приналежності. Темперамент – ознака, в більшій мірі, родинна. Психічний склад та темперамент не піддаються швидким змінам, їх можна вбити, а не переробити. А ось характер, звички, манери можна виробити в собі, можна привити дітям чи, навіть, окремим дорослим людям. Але цього не можна домогтися, досягнути, прочитавши найкращу лекцію, шляхом наказу чи примусу. Це –

тривалий процес самостійних вправ при наявності живого конкретного прикладу. І чи не найголовніше усвідомлення необхідності виробити в собі людський, лагідний, врівноважений, твердий характер, шляхетні звички та красиві манери.

Людина живе:

1. Задоволенням своїх матеріальних потреб (їжа, одяг, житло, засоби пересування тощо).
2. Культурним дозвіллям (театр, література, поезія, вишивання, художня самодіяльність, музика, доміно, карти та інше).
3. Проявляє себе як людина безкорисним творенням добра для інших людей, свого народу, людства. І саме останнє – є той слід, що його залишає людина в пам'яті нащадків.
4. Щоб проявити себе Людиною, звичайно ж, треба і їсти, і мати помешкання, і одягатись, і мати час для інте ...
(нема кінця статті)

Нотатки

Різниченко Г.

«Дюжина хоробростей» Джона Ріда

«Шановна редакція! Якось нам на класних зборах учителька розповідала, що відомий американський комуніст Джон Рід вчився жити ще з дитинства за правилами, врученими йому його дядьком. Чи не змогли б ви надрукувати ці правила або повідомити, де їх можна прочитати.

Учні Маріїнської школи-інтернату»

Сьогодні ми виконуємо це прохання. Ось ці благородні хоробрості.

Перша – пам'ятати , що гідна смерть краща за негідне життя.

Друга – безстрашно дивитися в очі ворогу, людина то чи тварина.

Третя – коли бачиш, що ціляться в серце друга, підставити під кулю власне серце.

Четверта – не будувати власну свободу на рабстві інших.

П'ята – поривати з минулим, коли це треба для майбутнього.

Шоста – за будь-яких обставин стояти прямо. Пам'ятати, що горизонтальна лінія – це лінія змії. Людина стоїть вертикально!

Сьома – відстоювати істину, хоча б для цього довелось стати на бій з усім світом.

Восьма – не упиратись, коли ти зробив помилку.

Дев'ята – вірити в людство, навіть якщо ти розчарувався в деяких людях.

Десята – ставити спільне вище за особисте.

Одинадцята – берегти від мозолів ноги, але не боятися мозолів на руках.

Дванадцята – любити блиск зірок більше, ніж блиск золота.

* * *

Від себе додамо, що підростаючи, а потім борючись і перемагаючи труднощі, які постали на життєвому шляху комуніста, Джон Рід знайшов і свою – тринадцяту хоробрість: «Завжди і в усьому тримати курс назустріч бурям». І слідував цим правилам усе своє життя!

Газета «Радянська Донеччина»

14 березня 1976 року.

Рубрика «Азбука вихованості для Ганнусі і Петрика»

ВИХОВАННЯ В РОДИНІ

Думки про виховання¹

Люди є люди, тобто представники найвище організованої природи.

1. Їм властиве мислення, тобто вміння аналізувати, співставляти, передбачати, мати мету і свідомо прямувати до неї.

2. Віра – як ознака безсмертя, як переконання, що її думки і діла переживуть її фізичне життя на землі, оскільки кожна людина, на якій би щаблі розвитку вона не стояла, усвідомлює свою смертність і припинення існування в тій якості, в якій вона живе сьогодні, тобто фізичного життя. Без віри в безсмертність у боротьбі за існування людина, користуючись розумом, легко може направити на вбивство заради шматка хліба, на грабежі, на досягнення своїх сумнівних чи нікчемних прагнень, йти по трупах собі подібних.

3. Упевненість в своїх силах - свідомість, їй під силу зробити якусь роботу, забратись на якусь вершину, утриматись від дії, що може обернутись для неї трагедією.

4. Прагнення підкорити природу і поставити її собі на службу, свідомо використати її дари і багатства.

5. Мова – як засіб спілкування, як основа мислення (без мови не може існувати думка), як інструмент передачі досвіду від покоління до покоління, як схованка людського духу, що об'єднує в одне історичне ціле десятки та сотні поколінь минулих, теперішніх та майбутніх.

«Коли починати виховувати дитину?» – споконвічне питання. Найчастіше в теорії і на практиці прийнято

¹ Публікується за чернеткою, кінець якої не зберігся

вважати, що виховання починається з дня народження дитини. У багатьох народів, зокрема у народів Сходу, днем народження дитини вважається не поява дитини на світ, а день зачаття. Медицина також вважає, що на життя і розвиток дитини великий вплив має фізичний і психічний стан батьків у процесі утробного періоду. Отже, турботи батьків, суспільства, держави повинні бути підпорядковані нормальному розвитку дитини вже задовго до її появи на світ.

Є всім відомі традиції турботи про майбутню матір і дитину, надається медична і матеріальна допомога, охорона здоров'я майбутньої матері, як то заборонені нічні зміни, робота в загазованих приміщеннях, надурочні роботи і т.п.

Виховання дитини в утробний період полягає найперше в психічній урівноваженості матері, в достатньому забезпеченні її організму в якісному харчуванні з достатньою кількістю вітамінів, у розумному фізичному та розумовому навантаженні, у вивченні принципів, методів, способів, форм догляду, годування та виховання майбутньої дитини. Тут потрібні і кваліфіковані лекції, переймання досвіду, читання книг та брошур, вибір найефективніших в конкретних умовах методів за порадою фахівців. Обдумування ролі в процесі виховання бабусь, дідусів, старших братиків чи сестричок, сусідів і т.п.

Молода мати повинна бути готова до виховання і догляду за дитиною задовго до її народження. Вона повинна вірити в свої сили, мати постійну підтримку і розуміння з боку чоловіка, батьків, сестер, сватів. А віра приходить тільки в результаті глибокого знання і переконаності в своїй правоті.

Майбутні матері, як мені думається, забезпечені в достатній мірі тільки медичною допомогою. Що ж до лекцій, серйозних і популярних книг та брошур, розрахованих на різний рівень підготовленості матерів, - мало. Радіо- і телепередач ще менше. Тому після народження дитини починаються сварки, суперечки, взаємні звинувачення, знервованість та безпорадність матері, а за нею хворобливість, нервозність, ненормальний розвиток дитини. І це біда не лише забутого села, а й великого цивілізованого міста.

Отже, виховання починається з дня народження. І воно повинно забезпечити дитині добротне харчування (молоко матері), свіже повітря, тишу, гігієну, материнське слово та пісню.

Дитина в перші роки життя потребує дуже небагато, але від уміння забезпечити той мінімум її потреб залежить її майбутнє здоров'я та виховання. При найменшому недогляді починається плач дитини, порушення прийнятого режиму харчування, безсонниця та нервозність матері, втрата молока, а за ним – хвороби, лікарні, спецрежими і т.п.

Новонароджена дитина повинна мати окрему з гарною вентиляцією кімнату з затемненням на час сну. Здорова дитина не потребує коливання, не потребує, щоб її носили, гойдали. Їй не потрібні навіть іграшки. Тільки достатньо їжі, свіже повітря, гігієнічна білизна, слово та пісня матері, до яких дитина звикає на все життя.

Багато няньок, а тим більше з різними принципами, не говорячи вже про таких, що люблять тільки погратися з дітям, не думаючи про потреби самої дитини, тільки шкодять нормальному вихованню.

ПІДСУМОК. Перші місяці життя дитина повинна знати тільки матір, навіть батько хай для неї буде майже незнайомим.

Чи всі можуть забезпечити потрібні умови життя? На жаль, ні.

У містах молоде подружжя часто роками чекає на квартиру і перебуває в скупчених помешканнях, де день і ніч не гаситься світло, стоїть постійний шум і безперервні сварки. Що ж робити в такому випадку? Найкраще покинути «цивілізоване» місто і поселитися в селі, де добре чи зле прожили все життя ваші батьки, діди та прадіди, де вам все знайоме, де не треба годинами простоювати в чергах, бігати за дефіцитними речами чи продуктами харчування. Для дитини ж шум автобусів, безконечний галас, вихлопні гази й пилюка не приносять ніякої користі, та й вам теж.

Перебування дитини в кімнаті, де відбуваються гулянки з горілкою та піснями, сварки та безконечні з'ясування відносин просто згубні, хоч, на перший погляд, і здається, що дитина на них не реагує. Вся згубність такого виховання проявиться після, через кілька літ.

Через кілька (3-4) місяців дитина вже здатна пізнавати людей, що її оточують, посміхається мамі, татові, сестричкам чи братикам, бабусі та іншим знайомим. Отут і потрібне спілкування з дитиною багатьох людей, лагідні розмови, які підсвідомо засвоюються дитиною і формують її вдачу. Дитина, позбавлена спілкування з багатьма людьми, росте дикою, боїться кожної незнайомої людини. І це дуже погано, бо тим самим гальмується її розвиток, звужується коло світосприйняття.

Уже в рік від народження діти потребують спілкування з іншими дітьми. Діти тягнуться одне до

одного, зав'язується дружба і любов між ними. Часто рання дружба між дітьми раннього віку буває дуже міцною і триває довго. Діти віком одного року сприймають дуже величезну кількість предметів і речей, засвоюють взаємозв'язки між ними, засвоюють їх назви, вчаться розуміти інших і передавати словами свої спостереження, почуття, переживання. У життя дитини входить мова. Дитині далеко нелегко дається засвоєння цього чи не найуніверсальнішого засобу спілкування, цієї вершини серед усіх надбань людства. До двох літ дитина в основному засвоює в словах все, що її оточує. Проста вимова окремих звуків часто дається дитині важко. Причому дитина відчуває, що вимовляє той чи інший звук неправильно, але в неї не виходить. Через це діти іноді нервують, почувають себе неповноцінними, замикаються і уникають спілкування з іншими дітьми, а то й дорослими. Це гальмує їх розвиток.

Завдання батьків є навчити дитину правильно вимовляти слова, окремі звуки. А для цього треба самим говорити правильно (не сюсюкати, підробляючись під вимову дітей), звертати їх увагу на успіхи й неточності у вимові, вести розмови на теми з частим вживанням тяжких для вимови слів та звуків, не нервувати, коли в дитини не виходить, а тим більше недопустимі будь-які покарання за те, навіть словом. Найкращими вчителями є старші діти, які радо передають меншим те, що самі недавно засвоїли, і виходить в них це чудово, набагато краще, ніж у дорослих. Так склалося за довгі десятки століть в багатодітних сім'ях на благо і користь як старших, так і молодших дітей. Для старших справедливе прислів'я «Коли я вчу, я сам навчаюсь». Батьки, спостерігаючи за поведінкою старших дітей, навчають їх, як поводитися з меншими, що можна, а

чого не можна, як правильно, а що неправильно. Виходила якась гармонія у вихованні на користь всіх.

У сім'ях, де одна дитина, або кілька дітей з великою різницею у віці, дитина позбавлена дитячого товариства. Про неї всі думають, за неї все роблять, всі за нею дивляться, наглядають, а їй самій залишається тільки вередувати, нервувати і бути без очей, як у тій приказці «У сімох няньок дитя без очей». Вони йому непотрібні, бо за нього дивляться інші.

ВИСНОВОК. Від двох-чотирьох місяців до двох років дитина вчиться ходити, говорити, засвоює назви предметів, речей, доступних її розумінню дій. Діти цього віку рухаються потихеньку, до всього приглядаються, фантазують, не дуже уявляючи кінець своєї фантазії.

Задача батьків полягає в тому, щоб дитина могла якнайбільше бачити, до всього торкнутися, якнайбільше завчити слів і понять. Для цього потрібні прогулянки, купа піску, квіти, тварини, метелики і т.п. У цей період виробляється і мова дитини. Про все це повинні подбати в рівній мірі і батько, і мати. При нашій дійсності батько, очевидно, має і більше можливостей, і може впливати на формування характеру і загальний розвиток дитини не менше, а, мабуть, часом більше, ніж мати.

Від двох до п'яти (літ) чи не найцікавіший і найскладніший період у розвитку дитини. Дитина починає шукати взаємозв'язки між різними предметами і діями. З цього випливають оті безконечні «Чому?», які часто заганняють в глухий кут навіть дорослих. Дитяча допитливість, бажання все пізнати і саме зараз, в цю хвилину, часто перевищує (свої) можливості, а тому часто протягом однієї хвилини дитина може тричі питати одне і

те ж саме, не пам'ятаючи, що тільки що питала і одержала відповідь.

Діти від двох до п'яти (літ) надзвичайно рухливі. Вони невтомно бігають, кричать, наслідують старших і дорослих. Уявляють себе ким завгодно, часто сваряться. Але всі їхні захоплення і уподобання короткотермінові, швидкоминучі, як швидко з'являються, так же швидко і минають, забуваються і, здається, навіки. Але всяка гра, будь-яке підражання є щаблем у загальному розвитку дитини, одне уподобання прокладає дорогу іншому, більш змістовному, складнішому за свою суттю.

Діти від двох до п'яти (літ) цікавляться всім, пробують свої сили в усьому, що трапляється перед їх очима. Вони малюють, співають, танцюють, ліплять, будують всілякі фантастичні споруди в піску. І це в них серйозно, вони вірять у свою фантазію, вважають, що їх малюнок ніскільки не гірший, а навіть кращий за роботу якогось знаменитого художника.

Діти вважають, що тато, мама, бабусі та й всі знайомі їм люди живуть тільки для них. Вони не уявляють, що у кожного з дорослих є своє життя, свої бажання чи уподобання. Вони себе вважають центром, навколо якого все крутиться. Діти, як правило, охоче спілкуються з усіма, хто їм зустрічається, мають тонке чуття: тягнуться до тих, хто любить дітей, стороняться байдужих та дітоненависників. Діти охоче сприймають окремі риси в поведінці, мові, манерах тих, хто їм подобається, і навіть наслідують їм. Часто таке наслідування визначає формування уподобань на все життя.

Діти серйозно гніваються на образи і нерозуміння їх з боку дорослих, але швидко пробачують їм їхні несправедливості, а то й просто знущання. Але кожна

образа, кожна несправедливість залишається якщо не в свідомості, то в підсвідомості дитини. Кожна травма дитячої психіки залишає рубець на її характері, психічній урівноваженості, а часто в її психіці назавжди залишається уламок образу, якого зовні не видно, він сидить у свідомості дитини, як уламок гранати чи бомби, що сидить в тілі колишнього солдата з часів війни і може будь-коли розпочати гноїтись та вибити людину з нормальної колії життя.

Діти цього віку мають чудову пам'ять і пам'ятають окремі події чи факти з життя іноді роками, хоч вони, на перший, погляд не мають нічого привабливого і цікавого.

Рідко хто пам'ятає щось зі свого життя у віці до п'яти літ. Все забувається. Забуваються пісеньки, які дитина охоче й зі смаком співала, забуваються казочки, що їх розповідала десятки чи сотні разів, дивуючи інших дітей та дорослих своєю дотепністю, забуваються ефектні дитячі танці, забуваються навіть літери, вивчені в три-чотири роки і т.п.

Це відомо кожному і з власного життя, і з досвіду інших дітей. Тому дехто думає, що не варто і вчити, якщо воно забувається. Це величезна помилка, що дуже дорого обходиться і самим дітям, і батькам, і суспільству. Бо в такий спосіб ми творимо моральних і розумових калік, ущербних людей, дітей з вакуумом у душах.

Рядова дитина від двох до п'яти літ засвоює знань з навколишнього світу, за твердженням багатьох людей, у тім числі Л.М.Толстого, не менше, ніж доктор наук від п'яти до 70 літ. Отже, ми повинні подбати, щоб ніщо з того, що може бути побачене, почуте, пережите, відчуте, ... (було) відшліфовано в слові, дії.

Дитяча душа від народження до п'яти, за твердженням Джона Локка, є *tabula rasa* (лат.), тобто чиста дошка, на якій можна написати все, що завгодно. Український поет, лікар за фахом, Віталій Коротич писав: «Якщо ми не посіємо в душі дітей пророчених зерен добра, то там виросте чортополох». Вдумаємося в ці слова. Написати на дитячій душі нелегко, адже це (не) мертва пофарбована в чорний колір дошка, а жива, дуже тонка, дуже вразлива, що постійно змінюється (буквально щогодини) структура. Треба знати її особливості (адже кожна дитина неповторима), треба писати не те, що нам хочеться, які б не були наші найшляхетніші побажання. Процес «писання» повинен бути двостороннім, тобто з участю і того, хто пише, і того, «на кому пишуть».

Сіяти в душі дітей пророчені зерна (добра) теж нелегко. Адже кожен сівач (в буквальному розумінні) повинен знати ґрунт, на якому збирається сіяти, повинен знати особливості кліматичних умов, вегетаційний період розвитку рослини, яку збирається сіяти, сорт і його придатність для даних природних кліматичних умов. А більш далекоглядний вивчає ще й кон'юнктуру, потрібність вирощеного ним урожаю собі і тим, хто міг би його купити. Отже, сіяти в душі дітей пророчені зерна добра – зовсім нелегка справа. Але ця тема напевне потребує окремого дослідження.

Діти люблять хвалитися своїми успіхами як перед іншими дітьми, так і дорослими. Вони охоче декламують віршики, співають, танцюють, розказують казки, демонструють свої уміння лазити по деревах, бігати, вправність в іграх, – і скрізь хочуть бути першими, найкращими. Тому треба заохочувати їх до такого роду діяльності. Треба навчати їх розуміти, що першим,

найкращим може бути тільки один і що сьогодні найкращий, найперший – Вітя, завтра може бути Наталочка, а післязавтра – ти, якщо будеш старатись і виправлятись, тренуватись. Треба навчити дитину спокійно переносити поразку і силою волі та працею над собою досягати того, що сьогодні не вдається. Ні в якому разі не можна докоряти дитині за її невміння, за те, що вона гірше, ніж інші діти, співає, танцює, декламує чи бігає. Треба констатувати факти і показувати, чому так, що треба робити, щоб бути таким, як Петя, Гриша чи Катя.

Діти багато можуть, але їх треба вчити уміло, послідовно, терпеливо.

Один американський професор писав: «Ми повинні не тільки вчити молодь, а й учитися в неї». Мені хочеться розширити цю формулу аж до «Ми повинні не тільки вчити дітей, а й учитися в них». Справді, чому б нам не навчитися в дітей отому всепрощенню кривд, образ, шльопань, заборон і т.п. Адже дорослі так часто сварять(ся), позбуваються друзів, гарних товаришів, нормальних людських стосунків із сусідами, колегами по роботі за якесь необережно сказане слово, за дрібну образу. І часто люди через такі дрібниці навіки стають ворогами. Як гарно сказав Олександр Довженко: «Прощаю всім, хто заподіяв мені зло. Не хочу носити в собі зла». Діти мають ту прекрасну рису, що не носять в собі зла. Чому б у них не повчитись? Дорослі часто обмежують круг своїх інтересів якимось одним заняттям чи уподобанням, не помічаючи нічого, крім нього. Наприклад, футбол чи хокей, рибалка чи полювання, виробнича діяльність або бездумне читання когось із класиків західно-європейської літератури, Л.Толстого чи М.Шолохова, і не для того, щоб щось узяти з їх ідей чи описаного ними життя, а для того тільки, щоб

смакувати красивості стилю, пікантні епізоди тощо. Дітей же цікавить все, хай не надовго, але їм треба все. Тобто якнайбільше побачити, поспробувати, визначаючи своє відношення до нього.

Діти від двох до п'яти здатні вже займатися самостійно малюванням, читанням (навіть не знаючи літер), можуть самостійно гратись зі своїми ляльками, машинами, літаками, човнами і ... автоматами, кулеметами, танками та іншим, що стріляє, вбиває, знищує. Щодо останнього, то я противник таких занять. А поширились вони внаслідок того, що діти часто дивляться навряд чи корисні для їх віку кінофільми та телепередачі зі стріляниною, вбивствами і т.п.

Від двох до п'яти дитина розвивається фізично, розумово, інтелектуально. Дитячий організм здатний витримувати велике, але не безконечне навантаження. Діти не здатні тривалий час займатися однією й тією ж роботою, швидко втомлюються від одноманітності як в часі, так і в просторі. Необхідні часті зміни видів і місця занять. На дитину згубно діють примус і нав'язування роботи, гри чи занять.

Дитині необхідно забезпечити можливості рухатися в найбільш можливо широкому просторі, тобто найбільше вулиць, скверів, дитячих майданчиків, пісочних куп, лісу, степу, кімнат, сімей, дітей.

Діти цього віку думають, що всі живуть для них і за сприятливих умов стають тиранами всіх дорослих, що опікуються ними. Як зазначалося вище, діти здатні до самостійної роботи. Найкраще стимулює до цього приклад батьків, бабусі, старших братиків та сестричок. Майже всі діти, що виховуються в дитячих садках, розглядають своє

перебування там як обов'язок, як роботу, не тому, що там (на роботі) цікаво, а тому, що треба.

Індивідуальне чи колективне навчання потрібне для дітей описуваного віку? Однозначно відповісти на поставлене питання не можна. Кожна людина індивідуальна за своєю суттю. Кожний має свої особливості характеру, особливий, тільки йому властивий, психічний склад, темперамент, підготовку, успадковані від батьків, національні традиції і т.п. Тому виховання повинно бути індивідуальним. Тільки воно забезпечить найповніший розвиток властивих саме даній дитині рис, здібностей, моральних та інтелектуальних задатків. До цього повинні прагнути батьки, нація, суспільство. У цьому запорука найбільш повного і всебічного розвитку як індивідууму, так і суспільства в цілому. Але дитина, як вже зазначалося не раз, потребує спілкування з дітьми. Граючись, спілкуючись з іншими дітьми, кожна дитина запозичує щось від інших: як добро, так і зло. А оскільки запозичується і погане, дехто прагне до ізоляції своїх дітей від так званого «поганого товариства», а то від будь-якого дитячого товариства взагалі.

Окремі діти в дуже ранньому віці переймають від старших погані риси, як лайку (аж до «в бога», «мать» і інші), звички бити менших, гоноровитість, зазнайство, хизування і т.п. Діти часто «приносять» додому такі перлини виховання на вулиці, не розуміючи значення тих слів чи манер. Батьки замість того, щоб пояснити, що то не гарно, або зробити вид, що не почули, починають лаяти, а то й бити дитину, ізолюють її від усіх дітей, замість того, щоб поговорити з батьками як на зборах, так і публічно, позбавляють дитину найдорожчого, тобто спілкування з іншими.

Дитячі ясла та садки. У тім виді, як вони існують тепер, можна сумніватися в тому, що вони дають повноцінне виховання дітей. Збираються в групи діти одного віку, а тому не мають можливості спілкування зі старшими і передачі досвіду, нема піклування старших про менших, відсутній авторитет старших, крім виховательки. 25 і більше дітей у групі не дають ніякої можливості індивідуальної роботи з кожною дитиною. Як правило, нормальним, «благополучним» приділяється найменше уваги – і тим гальмується їх розвиток. Вся увага виховательки йде на вередливих, хворобливих, слабо розвинених дітей. Вся робота ведеться за затвердженням кілька разів планом роботи, який ніколи не може врахувати дуже мінливих дитячих інтересів та індивідуальних особливостей трьох десятків дітей.

До того ж, основним завданням і призначенням дитячих установ є звільнити матерів для громадської роботи на підприємстві, в установі чи в колгоспі. Дитячі установи забезпечують дітям харчування, нагляд (не попаде під машину, не втопиться, не зробить пожежу і сам не згорить, її ніхто не поб'є). Але виховання в широкому розумінні слова дитячий садок не забезпечує. Дитячі садки є в усіх країнах Європи і Америки, але принципів їх роботи я, на жаль, не знаю.

Батьки не можуть вибирати дитячої установи для своєї дитини, не можуть вибирати навіть виховательку, а мусять задовольнятися тим, що дасть їм випадок, тобто тою вихователькою, яку приставить до дітей завідувачка міськ- чи райВНО.

Якщо діти до двох років байдужі до одягу, байдужі до кольору, мережива на їх одіяльцях, кольору і форми їхньої колясочки (в даному випадку батьки, а особливо

мати, дбають не про дитину, а про себе, часто на шкоду дитині), то вже в три роки діти самі починають кохатися в красивому, модному, зручному одязі, іграшках, в усьому, що їх оточує. Їм вже потрібний і «парадний» костюм, і «робочий», і спальний. Їм байдуже, з якого матеріалу він зроблений і скільки коштує, але він повинен бути зшитий красиво. По росту, з барвистої тканини і т.п. Діти, особливо дівчатка, з дуже раннього віку люблять національне барвисте вбрання, хизуються ним перед іншими дітьми і вже в цьому ранньому віці свідомо вважають себе українцями, поляками, татарами, грузинами і т.п. Діти не мають поняття про погані народи, погані мови, погані національні костюми, охоче дружать з дітьми інших націй і рас, а найбільше люблять свої національні атрибути (мову, традиції, культуру, страви, одяг, природу і т.д.), бо все це всмоктується з молоком матері. І величезну помилку, прямо злочин роблять батьки, зрікаючись своєї нації. Таке зречення є згубним для дитини особисто і для всієї нації, а разом з тим – і для всього людства.

У наш час багато людей не надають ніякого значення при вихованні дітей ні національним традиціям, ні рідній природі, ні навіть самій мові. Принагідно хочеться процитувати чудові слова невідомого мені автора, які цитує автор брошури «Познание прекрасного» Г. Могилевська: «Человек с первых днем своей жизни должен чувствовать и аромат родной земли, и аромат родной речи». Гарно сказав зовсім недавно міністр освіти СРСР М. Прокоф'єв: «Человека большой культуры отличает прежде всего подлинное владение родным языком».

Коли ж починати вивчення рідної мови? Невже з другого класу школи, як то часто робиться в Донеччині, бо дитячі садки та ясла російськомовні. Кіно, радіо та

телебачення майже на 100 відсотків працюють російською мовою. На вулиці, в магазинах, у міському транспорті і т.д. мова донбаська (тобто лексика російська, вимова українська, слова напівросійські, напівукраїнські, тобто йорш або суржик).

Кожній матері та кожному батькові необхідно з перших днів життя дитини подумати про те, ким вони хочуть бачити свою дитину, коли вона виросте, і створити відповідні умови. Коли ж йти за потоком, то з дитини виросте в такому випадку добропорядний раб, що зароблятиме гроші на мотоцикл, потім на кольоровий телевізор, щоб в кольорі дивитися футбол (!!!), потім на машину, а в гіршому – безмозгий кретин-стиляга, що буде на татову та мамину зарплату, а згодом пенсію, полювати за модними штанами, магнітофонними стрічками із записами зверх модних, як правило, чужинських, абсолютно незрозумілих мелодій і за музикою, і за мовою.

У віці від двох до семи літ дитина вже здатна вчитися. Від старших братиків та сестричок більшість дітей у цьому віці вже вміють читати, писати, малювати. У багатьох країнах, зокрема, в союзних республіках СРСР вже починається навчання в звичайних школах, у музичних школах та різних ізостудіях. У цей же час у дитячих садках за програмою починається навчання дітей грамоти.

Дитина вже здатна логічно мислити, назавжди засвоювати окремі закони, співставляти події і правила. Тому пильність батьків, освітніх установ повинна бути посилена в напрямку поступового, розумного навантаження дітей розумовою працею. Вже необхідно серйозно враховувати схильності та уподобання дитини, прагнучи закріпити її захоплення та поглибити хай ще не сталий інтерес до чогось конкретного, як то музика, лічба,

художнє читання, танці, малювання, вирощування квітів і т.п.

Величезні переваги мають ті діти, що до цього періоду вже набули певних навиків у житті. Наприклад, уміння самостійно гратися, щоб не заважати дорослим, які працюють (тобто читають книгу, пишуть листа, статтю і т.д.); діти, що не допомагають батькам, а мають свої обов'язки, наприклад, доглядають квіти, миють посуд, застеляють своє ліжко та підтримують чистоту в своїй кімнаті; діти, що знають ціну книжці та іншим своїм речам, які не будуть спускатися з гірки на своєму портфелику, не будуть футболити свою чи чужу шапку і т.д.

Навчання в цьому віці можливо тільки на основі гри. Все нове і важливе має пізнаватися тільки через гру, в тім числі, через гру в школу, в лікарню, через казку, вірш, пісню і т.п.

Величезна відповідальність лежить на всіх, хто так чи інакше зв'язаний з вихованням та навчанням дітей. В першу чергу це батьки, вчителі, працівники радіо та телебачення.

Діти повинні мати і материнську ласку, і батьківську турботу, і кваліфікованого вчителя, і гарну книжку, і можливість послухати цікаву та корисну радіопередачу чи телепередачу. Все це повинно відповідати віковим особливостям дітей, у доступний для них час, на доступній (тобто рідній) мові у відповідному художньому оформленні.

Чи мають діти все, що їм необхідне і на що вони мають незаперечне право? Відповімо категорично і прямо: Ні, ні і ще раз ні! Часто діти не бачать матір по кілька днів, якщо вона в другій чи третій зміні. Ще частіше бачать її знервованою, злою, бо в неї на роботі неприємності, в

магазині стояла довго в черзі і не купила того, за чим стояла, з кимось полаялася, а на дитину кричить. Не будемо кривити душею і прямо скажемо, що багато вчителів турбуються не стільки про долю дитини, як про нормальність записів у журналах, планах і т.п. Батьки, особливо, коли вони вболівальники футболу, рибалки, або мають мотоцикла чи машину, не мають коли турбуватись про дитину. Не в кращому становищі діти керівних працівників з ненормованим робочим днем. Діти бачать їх рідко і теж не дуже схильними до занять із дітьми. А якщо до цього додати, що батьки і матері не дуже то й знають, що і як треба забезпечити дитині на даному ступені її розвитку, то можна сказати, що діти з боку батьків мають дуже небагато ласки та турботи. Я не беру до уваги (дітей з) тих сімей, а їх так багато, де батько чи мати алкоголіки, де нелади між батьком та матір'ю, де нема взаєморозуміння між батьками та бабусями, хоч і ті, й інші мають постійні контакти з дітьми.

«Любити дітей уміє і курка», – говорив Януш Корчак. А от навчити їх, зробити людьми в повному розумінні цього слова – це вже мистецтво. Тут потрібні і знання, і досвід, як особистий, так і історичний, а мають його, в силу багатьох причин, далеко і далеко не всі батьки. Існує безліч «теорій» типу: «таке вдалося», «у них вся порода така», «це поки він малий та такий поганий, а переросте і буде гарним», «підє в армію, там з нього дурь виб'ють», «воно до науки не здатне»...

Відлучення від матері²

«Відлучення від матері» - це так незвично в наш час, і, мабуть, мало хто з передплатників «Радянської Донеччини» не прочитав цієї статті. Мабуть, і відгуків буде чимало. Можна передбачити й протести, особливо жінок. Проти дій батька. Таку підказку вже дала редакція в особі І.Карпинець: «Люди складні, суперечливі і – не безгрішні». Цілком згоден. «Ні батько, ні мати, ні, тим більше, діти – не повинні бути обмежені й ображені ні в правах своїх, ні в почуттях». Дуже гарний закон. Та чи часто він виконується? Чи порушений він у даному випадку?

Я особисто знав сотні дітей, скалічених і таких, що зараз калічаються, особливо хлопчиків, і то часто як наслідок відлучення від батька. А скільки розумових калік росте в сім'ях з батьком і матір'ю, які не знають, що робити з дітьми, як їх виховувати, як сіяти в душі дітей пророщені зерна добра? Страх багато! А де ж вчитися дорослим, зовні пристойним, вічно зайнятим футболом, модами, копленням грошей на «Москвича» чи «Жигулі» «вихованим» батькам?

Учителям ніколи – виконують програму, періодична преса матеріали про навчання та виховання дає мало і несистематично.

Але повертаюсь до «Відлучення від матері».

Зі статті впливає, що:

1. Чужа тітка (мачуха), при живій матері, стала мамою трьох дітей різного віку. Це заслуговує найвищої похвали цій жінці. Їй годилось би поставити пам'ятник, оспівати в піснях.

² Лист О. Тихого до редакції газети «Радянська Донеччина»

«Діти оточені чистотою, кожен день їдять гарячі супи і борщі, охайно вдягнені, чисті». Мабуть, і в школі в них все гаразд, бо якби ні, авторка не утрималась би про це написати.

Треба віддати належне й Миколі.

Можна поспівчувати Марії в зв'язку з хворобою, в тому що (може не з своєї вини, а внаслідок кепського виховання) не змогла залишитись любимою і потрібною не лише для чоловіка, а й для рідних дітей.

Кому ж зараз легко й кому тяжко?

Було б легко дітям, аби не мали клопоту з судами, «надзирателями» і домаганнями любити матір.

Тяжко матері. Але якби вона прочитала з десяток разів зі слізьми на очах та без проклять на адресу чоловіка й дітей «Наймичку» Т.Шевченка та подивилась би кілька разів індійський фільм «Материнське серце» та пакистанський – «Золоті сережки», вона знайшла б утіху і радість у тому, що її діти не безпритульні, не ростуть бешкетниками та хуліганами, що їм відкриті шляхи в життя, і що прийде колись час, що і вона, нині ображена в своїх почуттях мати, може стати потрібною й корисною дітям і добрим словом, і гарним прикладом, а може, й заощадженим карбованцем. І хай станеться те не через суд, а безпосередньо (від душі до душі), не з егоїстичних міркувань і намірів, а виходячи з інтересів дітей.

Тяжко батькові. Адже він зараз відповідальний за свої прогалини у вихованні та й випадкові впливи, за збочення в поведінці дітей, а їх так багато в нашому житті.

Із статті виходить, що Микола був таки ображений в своїх почуттях колишньою дружиною і не можна вимагати від нього поваги до Марії в той час, коли вона проводить судові процеси. Але з часом, коли шпигування за дітьми з

боку матері та «громадськості» припиняться, він не буде проти того, щоб діти допомагали матері в разі потреби, доглядали її під час хвороби, і щоб вона заслужила такої шани (а не висудила її), знову стала для них рідною та в разі потреби дітей (а не «в міру можливості») брала участь в їх вихованні. Сьогодні, здається, такої потреби нема.

Неприродно і непереконливо звучать слова: «Дівчинці часом не під силу було справитися з малюнками, і за ці свої муки вона ще більше ненавиділа матір, відкрито її зневажала, відкидала перше-ліпше її прохання». Такого не буває. Хіба що до хвороби додавалась грубість (буває і таке), і саме вони могли бути причиною ненависті та зневаги.

«Люди засуджують поведінку М.Корнеєва», - закінчується стаття. А чи ті ж «люди» відповідають за долю його дітей та їм подібних?

Що зробили вони, щоб не було хуліганства, бешкетництва, «трудних» дітей, що відлучені від батька, що мають і батька, і матір?

Діти Корнеєвих та всі тяжкі повинні бути під опікою школи в особі найдосвідченішого, чуйного та мудрого педагога – «сповідника», який би вивчив причини (конфлікт із класом, окремими учнями, учителями, батьками, хвороба тощо) замкненості, смутку, нервовості, неробства, бешкетування та сприяв усуненню їх адміністрацією школи, батьками, органами влади і т.п.

(О.Тихий)

Відсилаю три примірника своїх зауважень до статті «Відлучення від матері».

Один для редакції, другий для Миколи, третій для Марії.

Хотілось би познайомитись з сім'єю Миколи, аби він того побажав.

Адреса: 343262, Донецька область. М.Дружківка. хутір Їжевка, Тихий Олексій Іванович.

ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

Стиль роботи колективу³

Відмінною рисою всякої дитячої установи є стиль і тон її роботи. «Стиль роботи, - говорив Макаренко, - складається з практичного буденного досвіду кожного окремого вихованця і кожного колективу».

Головними ознаками нормального стилю Макаренко вважав наступні:

По-перше, і це головне, тон повинен відзначатися мажорністю. Колектив повинен мати постійну бадьорість, готовність до корисних і цікавих дій із сенсом, зі змістом. «У колективі не повинно бути ніяких похмурих облич, ніяких кислих вигядів, - говорив Антон Семенович, - ніякої істеричності, ніякого вереску, крику і нерозумних зоологічних дій».

Такий тон виробляється не відразу, а лише шляхом тривалої роботи колективу. Для мажору характерними особливостями є сувора відповідальність членів колективу, вміння підкорятися і наказувати товаришеві.

«Мажор у колективі повинен мати дуже спокійний і міцний вигляд. Це, передусім, прояв внутрішнього упевненого спокою за свої сили, сили свого колективу і за своє майбутнє. Цей міцний мажор повинен набирати вигляду постійної бадьорості, готовності до дії, проте не до дії простого бігу і метушні, не до безладної дії, а до

³ Розділ дипломної роботи О. Тихого «Теория и практика организации коллектива А.С.Макаренко». - МГУ, 1953.

спокійного, енергійного, але в той же час економного руху»⁴.

Усі ці якості виробляються шляхом частих вправ у колективі при виконанні різноманітних завдань із строгою відповідальністю кожного окремого вихованця і всього колективу. Мажор - це результат усієї роботи колективу. Щоб він виробився, необхідно перед колективом ставити різноманітні цікаві завдання, виконання яких вимагає певних зусиль усього колективу і кожного його члена. При виконанні цих завдань повинна постійно і послідовно пред'являтися строга і принципова вимогливість. Необхідно, щоб виконання будь-якої роботи приносило певну цінність для колективу, в такому разі кожен вихованець відчуватиме себе «героєм» і, природно, буде бадьорим, веселим і готовим до іншої корисної дії.

Другою ознакою нормального тону дитячої виховної установи є відчуття кожним вихованцем власної гідності. Почуття це витікає з уявлення про цінність свого колективу, з гордості за нього. Відчуття власної гідності народжується в тому випадку, коли і в самому колективі розкриваються недоліки, коли кожен вихованець має право виступати із здоровою критикою на адресу своїх товаришів і відчуває себе хазяїном у колективі. Це почуття виховує гордість, любов до своєї установи, бажання, щоб про нього знали тільки хороше, а погане потрібно викорінювати на місці шляхом принципової самокритики. Розкривати свої невдачі перед кожним зустрічним - ознака поганого тону і свідчить про поганий стан справ у колективі. У сильному вихованому колективі вихованець ніколи при сторонній людині не подасть виду, що його покарали, якщо він

⁴ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 83

почуває себе членом колективу і відчуває, що колектив, захищаючи свої інтереси, покарав його правильно. «Прагнення скаржитися, - говорив Макаренко, - це стан особи, що почуває себе нещасною в колективі».

«Почуття власної гідності виникає у вихованця лише тоді, коли установка, її життя і робота значною мірою лежать на відповідальності дитячого колективу, розділеною з керівним складом. Якщо організація і стан справ в установі є предметом загальної уваги і загальних зусиль колективу, тільки тоді кожен, навіть незначний, успіх народжуватиме почуття гідності»⁵.

Кожен вихованець повинен почувати себе членом колективу, який для всякої сторонньої людини виступає як єдине ціле.

Важливим завданням вихователя є навчити дітей ввічливості і здатності орієнтування. Вихованець повинен навчитися відчувати, що робиться навколо нього.

У поводженні з іншими людьми вихованець має бути культурним, уважним, повинен завжди виявляти повагу до старших, турботу про молодших. Робити це він повинен не тому, що подумав, вирішив, зробив, а механічно, не замислюючись. «Вихованець повинен відчувати, не бачачи, - говорив Макаренко, - хто поряд із ним знаходиться і залежно від цього певним чином поводитися».

Уміння орієнтуватися привчає вихованця до пильності. «Вереск, крик, метушня, - говорив Макаренко, - це передусім повна відсутність орієнтування, відчуття тільки себе і свого руху». «Треба виховувати у дітей таку здатність орієнтування, треба передати їм звичку відчувати, що відбувається навкруги, дізнаватися і

⁵ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 84

визначати своє ставлення до нової особи, до сторонньої особи і швидко встановлювати таку лінію поведінки, яка найбільше відповідала б інтересам колективу»⁶.

Виховати почуття власної гідності, гордість і пильність, що є необхідними елементами здорового патріотизму, можна тільки в колективі.

Третьою ознакою нормального загального тону має бути твердо визначена ідея захищеності. Кожен вихованець, яким би слабким він не був, повинен завжди мати захист. У колективі має бути законом, що ніхто не має права знущатися із слабшого. Кожен вихованець має бути впевнений, що він знайде захист у будь-якого старшого вихованця і у керівництва установи. Ідея захищеності кожного члена колективу проти свавілля і самодурства окремих осіб виховує й почуття власної гідності, й почуття гордості за свій колектив.

Четвертою ознакою загального тону є активність. Активність повинна виявлятися в постійній готовності й любові до впорядкованого ділового та ігрового руху. Виховується ділова активність шляхом уведення й точного дотримання правильного режиму дня і повної зайнятості дитини. Макаренко говорив: «Упродовж усього робочого дня вихованець має бути розумно зайнятий або роботою, або навчанням, або грою, або читанням, або потрібною для нього якою-небудь бесідою. Він ніколи не повинен просто базікати, безцільно проводити час, витріщати очі, штовхатися між стінами, не знаючи, куди себе подіти. Тільки в організованій діяльності у нього буде вихована розумна, корисна активність, звичка і любов до корисного руху»⁷.

⁶ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 84

⁷ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 86

П'ятою ознакою нормального тону має бути уміння гальмувати себе. «Гальмувати себе, - говорив Макаренко, - дуже важка справа, особливо в дитинстві, воно не приходить від звичайної біології, воно може бути тільки виховане. І якщо вихователю не потурбується про виховання гальмування, то воно не утвориться. Гальмувати себе треба на кожному кроці, і це повинно перетворитися на звичку. І комунари прекрасно знають, що людина без гальма - це зіпсована машина. Це гальмування виражається в кожному фізичному і психічному русі, особливо воно виявляється в суперечках і сварках»⁸.

Міркування про те, що необхідно стримувати себе, не можуть принести скільки-небудь значної користі. Сварки між дітьми дуже часто відбуваються саме через невміння гальмувати себе. Дуже важкою справою є навчитися поступитися товаришеві, підкоритися йому. Ця звичка виховується лише в такому колективі, в якому підпорядкування, відповідальність є законом його життя, в якому вихованець ставить інтереси колективу вище за свої особисті. У колективах Антона Семеновича це уміння підкоритися, поступитися було доведене до межі, а тому сварки були дуже рідкісним явищем.

Значне місце у виховній роботі Макаренко відводив грі. «Гра обов'язково має бути присутньою в дитячому колективі. Дитячий колектив, де не грають, не буде справжнім дитячим колективом. Гра повинна полягати не лише в тому, що хлопчик бігає по майданчику і грає у футбол, а в тому, що кожної хвилини свого життя він трохи грає, він наближається до якоїсь лише сходинки уяви, фантазії, він щось трохи зображує, він чимось більш високим себе почуває, граючи. Уява розвивається лише в

⁸ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 214

колективі, що свідомо грає. І я як педагог повинен з ними трішки грати»⁹.

Виходячи з того, що все життя дитини - гра, Макаренко зумів створити дитячий колектив, який жив на госпрозрахунку і випускав складні машини (електросвердло «ФД-1», фотоапарат «ФЭД»), і усе це було, до певної міри, грою. Грою Макаренко вважав і рапорти, і салют, і ділові, строгі стосунки між комунарками. Погляди Макаренко на ігрову діяльність дітей, підлітків і юнаків мають величезне значення для педагогічної теорії. Макаренко вказував, що педагог, який не грає з вихованцями, буде сторонньою силою. А щоб він був близьким колективу, він повинен з ним грати, тобто і рапорти, і салют, і режим, і бадьорість для педагога мають бути також обов'язковими, як і для кожного вихованця.

Виступаючи перед працівниками Наркомпросу РРФСР в 1938 р., Макаренко так визначав норми поведінки учителя в дитячому колективі:

«Звичайно, розмовляючи зараз із вами, я зовсім інша людина, але коли я з дітьми, я повинен додати трохи цього мажору, і дотепності, й посмішки, не якоїсь часто підігруючої посмішки, але просто привітної посмішки, досить наповненої уявою. Я маю бути таким членом колективу, який не лише панував би над колективом, але який також радував колектив. Я маю бути аскетично виразний, тому я жодного разу не вийшов з непочищеними чобітьми або без паска. Я теж повинен мати якийсь блиск, по можливості, звичайно. Я теж маю бути таким же радісним, як колектив. Я ніколи не дозволяв собі мати сумне обличчя. Навіть якщо у мене були

⁹ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217

неприємності, якщо я хворів, я повинен уміти не викладати усього цього перед дітьми»¹⁰.

І далі він говорив: «...Педагог має бути веселий, бадьорий, а коли не те робиться, повинен і прикрикнути, щоб відчували: якщо я сердитий, так сердитий посправжньому, а не так, що - чи гнівається, чи педагогічну мораль розводить»¹¹.

Макаренко критикував точку зору, що педагог повинен розмовляти з вихованцем рівним голосом, і абсолютно справедливо говорив, «що це такий нудний вийде педагог, що його просто всі зненавидять».

Велике значення Макаренко надавав правилам і нормам поведінки, якими є ввічливість, стриманість, норми стосунків і ділової залежності між товаришами, коли вихованець на наказ командира відповідає «Єсть!», стоїть струнко тощо.

«Установлена норма ввічливості в ділових стосунках надзвичайно корисна, вона мобілізує волю, вона примушує людину почуватися зібраною, вона підкреслює тип ділових стосунків, вона вчить людину розрізняти: це - дружба, це - сусідство, це - любов, це - приятельство, а ось це - справи. І це викликає особливу повагу до справи»¹².

Норми зовнішньої поведінки мають сенс тільки в колективі, причому в колективі, де виховується певний загальний стиль, побудований на постійному колективному русі.

Колектив, у якому дитині хотілося жити, яким би вона пишалася, має бути красивим і ззовні. Тому Макаренко і весь його колектив піклувалися про красивий одяг, про

¹⁰ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217

¹¹ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217-218

¹² Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 215

красиве чисте приміщення, про квіти, про чистий двір. Предметом особливої турботи була зовнішність вихователів і вихованців. Макаренко і його колеги приходили на роботу у своїх кращих костюмах. Комунари також ходили «франтами». У колонії й комуні заборонялося триматися за перила сходів, притулятися до стіни. У розмові з кимось кожен повинен стояти прямо. Це виховує у дитини витонченість, граціозність, робить її красивою.

Стиль і тон колективу тримається на серйозних принципових, послідовних вимогах. Будь-яке незначне зменшення вимог призводить до руйнування стилю. Про це в «Педагогічній поемі» Макаренко писав:

«Область стилю завжди ігнорувалася педагогічною «теорією», а тим часом це найістотніший, найважливіший відділ колективного виховання. Стиль - найніжніша і швидкопсувна штука. За ним треба доглядати, щодня стежити, він вимагає такої ж прискіпливої турботи, як квітник. Стиль створюється дуже повільно, тому що він немислимий без накопичення традицій, тобто положень і звичок, що приймаються вже не чистою свідомістю, а свідомою повагою до досвіду старших поколінь, до великого авторитету цілого колективу, що живе в часі»¹³.

Лист Миколі Микитюку

Шановний Микола Григорович!

Хоч маю до біса своєї роботи, але після своїх відвідин твого інтернату тільки про нього думки. Які в тебе багаті можливості дати тим нещасним сиротам, фізичним калікам знання, виховати в них добрий смак до життя, літератури, мистецтва та зробити їх повноцінними

¹³ Макаренко А.С. Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. 1, стор. 556

громадянами, які б жили і творили для прийдешнього, а не лише мучились би, постійно думаючи про своє каліцтво.

Це велика, почесна, шляхетна і вдячна справа, і, думається, вона тобі під силу. Маєш відповідний до того характер (врівноваженість, розсудливість, витримку, чуйність), маєш багатолітній досвід роботи педагогічної та адміністративної, маєш довір'я з боку начальства, маєш здоровий глузд та здоров'я, маєш такі чудесні зали, класи коридори і т.д. І, нарешті, тобі допомагають батьки, а це ж таке благо.

Перше, над чим варто задуматися і провести в життя – це відмовитись від домашніх завдань. Для цього треба трохи відваги і ризику. Може, треба відстати від програм на якийсь тиждень чи місяць. Можна почати з того, що збільшити урок на 10-15 хвилин, для запущених дітей організувати консультації чи допомогу з боку вчителів або старших учнів під керівництвом учителя.

Звільнивши дітей від непродуктивної, важкої роботи, вивільнивши час, можна організувати гуртки за бажанням дітей, ігри, поглиблене вивчення окремих предметів, екскурсії, походи, розваги і т.д.

Особливу увагу треба звернути на естетичне виховання дітей. Можна організувати хор або кілька хорів, кілька музичних оркестрів, вчити солоспіву, живопису, ліпленню, організувати драмгуртки, ляльковий театр і т. ін. До речі, діти самі придумують, що їм треба, і задача вчителів, зокрема твоя, - забезпечити їхні бажання, а їхнім бажанням насть кінець.

Чи можливо це? Думаю, що так. Я, наприклад, почав би з загальних зборів всіх працівників інтернату і сказав би приблизно так: «Шановні колеги! На нашій відповідальності дві сотні дітей-калік, дітей-напівсиріт. Ми

можемо зробити з них повноцінних людей з фізичними вадами, а можемо зробити й калік, убогих душею та розумом. Від того, що ми вчасно з'являємося на роботу, акуратно записуємо в журнал, успішно звітуємо в міськВНО, дітям мала користь. Ми повинні навчити їх не лише основам наук, а й привити любов до свого народу, до рідної природи, до людей, до прекрасного. Це в наших силах і можливостях. Діти з нами круглодобово. Ми мусимо заступити їм батьків і бути добрими, чуйними, дбайливими. Ми повинні навчити їх бути поміж собою рідними братиками та сестричками, домогтися взаємної пошани, взаємодопомоги, любові. Ми працювали, дещо зробили, багато недоробили, особливо в галузі естетичного виховання. У нас нема музиків, нема хору, драмгуртків, літературних, історичних, математичних та інших предметних та загальних гуртків. Ми не привили любові до традиційних занять дівчаток – вишивання, шиття; хлопчики могли б навчитись різати по дереву, малювати, щось майструвати. Один нічого не може зробити, а гуртом можна. Кожен щось вміє, щось знає і хай передасть свої знання та вміння дітям.

Не діти для нас, а ми для дітей. Наш бюджет не безрозмірний, ми не можемо тратити більше того, що нам асигнується. Але ж ми не мало й маємо. Треба перебудувати свою роботу, зробити все, щоб вона стала ефективною, а що саме - хай подумає і скаже кожний. Я особисто думаю, що ... (тут, що ти думаєш)».

Виховання дітей - дуже складний багатогранний процес. У ньому беруть участь батьки, школа, середовище, серед якого дитина знаходиться, література, радіо і т.д. Горе наших дітей в тому, що вони не захищені від багатьох негативних впливів, що в їх вихованні нема системи, що

вони в силу дитячої цікавості прилучаються до всього доброго і злого, йдуть по лінії найменшого опору, розтринькують дорогоцінний час і ні на чому конкретному не зосереджуються, ніхто не може, не хоче і не вміє спрямувати дитину, кожную конкретну дитину, на певний шлях. Дещо цінне їй набридає, інше в силу недоступності втомлює, дещо прогавив - і ціла наука стає пеклом. А коли щось одне стало осоружним, тоді пропади пропадом вся наука. Величезним гальмом у справі виховання є різний підхід до цілей та уподобань батьків, школи, суспільства, виробництва, громадськості, самих дітей. Гармонії поки що нема, а повинна ж бути непримітно, бо без тої гармонії калічаться діти, а це ж злочин. Діти, що живуть в сім'ях, попри всі старання школи та всіх інших організацій виховуються на традиціях (добрих чи поганих) батьків, і школа безсила змінити таке становлення, свідчення чому є ми самі і ті, кого ми виховували.

Найкраще виховані ті, кого найменше «виховують». Найнещасніші ті, у кого багато вихователів: «У семерых нянек дите без глаз», бо за нього всі дивляться, а йому самому робити нічого. Найефективніше виховання - це самовиховання, забезпечене тим обладнанням гімнастичним залом, що називається, за А.Макаренком, колективом. Про це і повинен подбати директор школи, всі вчителі, вихователі, медпрацівники, техробітники. Отже, самовиховання з гарно поставленим навчанням, теплими спальнями, гуртками, теплим батьківським словом, порадою, допомогою.

Макаренко відмовився від системи вихователів і, на мою думку, від того діти тільки виграла. І в тебе, мабуть, могла бути робота без вихователів. Але щоб кожний твій працівник, до сторожа і кочегара включно, був

вихователем всіх дітей. Хто таким бути не може, запропонувати іншу роботу.

Макаренко шукав собі вчителів на базарі. І знаходив. Тобі теж годилося б шукати там же. А конкретніше, десь в палацах культури, на оглядах художньої самодіяльності, серед робітників і інженерів, де є багато людей з душею, таких, що мають що сказати і показати дітям. Прибиральницями, медсестрами, поварами могли б працювати дівчата хай без спеціальної освіти, але з любов'ю до дітей, а останнє (любов до дітей) важить набагато більше, ніж найкращий диплом без любові до дітей, до своєї справи.

Почати можна було б з того, щоб розселити дітей у спальнях не по класах, не за віком, а тих із тими, хто до кого тягнеться, хто з ким дружить, хто кого любить. 2) Відмінити домашні завдання (а зараз, навесні, це особливо корисне). 3) Провести збори, може, десять на різних рівнях. 4) Заручитися підтримкою начальства. 5) Провести опит дітей, хто чого хотів би (за певною анкетой з великим списком можливих гуртків, розваг, екскурсій. 6) Ким би ти хотів бути?

Абсолютно необхідно перетворити інтернат на десятирічку і вести своїх вихованців до вуза, прямо на роботу, а може, й заміж.

Так багато в мене було сказати тобі, а вийшла якась чортівня. Нема кеби.

Проте пошлю. Не буду коректувати, може розбереш і так, якщо вистачить духу прочитати. Прошу тебе, зроби добре діло під старість. Не святі ж горшки ліплять. А кожний, хто щось путнє зліпить, для нащадків уже святий, бо добре діло само по собі святе діло.

Бувай здоров. Бажаю успіхів. З повагою.

Тихий В.

Коментар до листа О. Тихого М. Микитюку

Лист адресований Миколі Григоровичу Микитюку, на той час - директору школи-інтернату для дітей з вадами розвитку (зараз - Олексієво-Дружківська санаторна школа-інтернат I-II ст. для дітей, хворих на сколіоз). О.І.Тихий товаришував з М.Г. Микитюком від часу своєї роботи у школі робітничої молоді у 50-х роках. Коли О.І.Тихому дали дозвіл працювати в школі після відбуття терміну 57-64 рр., саме М.Г.Микитюк, який у той час був директором школи робітничої молоді в Олексієво-Дружківці, дав батькові можливість викладати в цій школі математику, фізику, астрономію (викладати гуманітарні предмети не дозволили).

У листі згадані основні теми, які батько раніше опрацьовував у теоретичному розрізі (домашні завдання, естетичне виховання, прищеплення любові до рідної мови, землі, національної культури).

Прикметно, що О.І.Тихий не пропонує свою кандидатуру як учителя - учасника тієї перебудови, до якої закликає М.Г.Микитюка. Для цього, я думаю, було кілька причин, про які нижче.

Листи до редакцій газет («Радянська Донеччина», «Радянська освіта») та Президії Верховної Ради України під назвами «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», «Думки про рідний Донецький край», написані і відіслані у 1972-1973 рр., спричинилися до цілої низки зустрічей і «бесід» з батьком у Донецькому та Костянтинівському виконкомах та відділах освіти. Крім фахівців, у цих зустрічах брали участь і інші особи, яких

«забували» відрекомендувати, але місце служби яких було цілком зрозумілим. Формувалося ставлення до батька як до «неблагонадійного», «націоналістично налаштованого». Очевидно, вже також добиралися й матеріали до справи, яка завершилася вироком 1977 року. Таким чином, безпосередня участь батька могла дискредитувати саму ідею зміни системи викладання в школі, і він вирішив про це навіть не згадувати.

Крім того, не так давно безуспішно закінчилися спроби батька одержати дозвіл Костянтинівського райВНО на організацію класу з викладанням усіх предметів двома вчителями: один вчитель – яким мав би бути сам О.І.Тихий – гуманітарні предмети, другий - природничі і англійську мову (це була б моя відповідальність, що ми з батьком узгодили; на той час я вже закінчував навчання на фізичному факультеті Московського університету, крім того, мав сертифікат перекладача-референта з англійської). Відмова райВНО фактично ставила хрест на сподіваннях батька працювати в школі так, як він вважав за потрібне. Залишалася, фактично, лише кабінетна робота – і О.І.Тихий сконцентрувався на упорядкуванні книги «Мова-народ» (перша версія була розіслана в кінці 1974-го року) та на складанні «Словника невідповідних нормам української та російської мови слів» (лист щодо «Словника...» був надісланий зав. кафедрою української мови ДонДУ В.С.Лимаренку 11 квітня 1975 р.). Для того, щоб мати більше часу для цієї праці, батько в жовтні 1974 р. звільнився з добре оплачуваної роботи дефектоскопіста в тресті «Теплоенергомонтаж» і став працювати пожежником в Костянтинівському загоні ППО.

07.06.2012

Тихий В.

Нотатки**Пономарьов Я.*****Як навчити творчості?*¹⁴**

«...Тепер про інший бік питання. Що треба зробити, щоб якомога продуктивніше використати найсприятливіший для творчості вік - вік розквіту, «акме», як говорили древні? Ряд недоліків у існуючому становищі відзначено вже в самому вашому питанні. Усунути їх було б справою найпростішою з того, що потрібно. Але лише це не розв'яже проблеми. Потрібна якась глибша перебудова усієї системи освіти і, якщо хочете, усієї системи знань, усієї науки, приведення її у більшу відповідність природі людського інтелекту. Ясно, що період його дозрівання ми не можемо ні скоротити, ні подовжити, бо він обумовлений генетично. Отже, потрібно максимально скоротити термін навчання, термін оволодіння знаннями. Обсяг знань, що накопичуються людством, усе збільшується. Безплідною була би спроба відповідно до цього збільшення навалювати все більше і більше інформації на учнів. Вже й так їм підноситься багато зайвого. Ніхто не в змозі знати усього, що накопичено наукою, - треба знати лише принципи.

Цей загальний захід - перехід від "навчання фактам" до "навчання принципам", - підкріплюваний спеціальними заходами, спрямованими на раннє виявлення обдарованих людей, на розвиток їх здібностей, значною мірою сприяв би вирішенню завдань, що висувуються

¹⁴ Переклад занотованої О.Тихим частини інтерв'ю проф. Я.Пономарьова кореспондентам «ЛГ» («Літературна газета» № 31, 4 серпня 1976 р. с. 13)

науково-технічною революцією, і в той же час - вирішенню задачі виховання гармонійно розвиненої людини.

Бесіду вели Олег Мороз і Анатолій Лепіхов.

Реферат «ЛГ».

Психологи пропонують, досліджують, стверджують¹⁵

"Американський учений Ф.Уільямс розробив програму, спрямовану на розвиток творчого потенціалу учнів. Ф. Уільямс виходить з того, що усі люди мають творчі здібності, але різною мірою використовують їх. Творча обдарованість - не якась одна-єдина риса, а безліч здібностей і навичок. На думку Ф.Уільямса, формуванню творчих здібностей треба приділяти увагу з найбільш ранніх етапів виховання. Це формування треба вести "в трьох вимірах". Перший вимір припускає кількісне збільшення відомостей, що повідомляються дитині, розширення їх змісту. Друге включає 18 "навчальних стратегій", які повинні сприяти розвитку "дивергентного" мислення. Ці "стратегії" покликані навчити: сприйняттю парадоксів, сприйняттю визначень, розумінню аналогій, знаходженню невідповідностей і непогоджень, умінню ставити "провокуючі" питання, проведенню систематизованого, організованого пошуку, виробленню навичок випадкового пошуку, умінню виражати інтуїтивні припущення, терпимості до двозначності і невизначеності, умінню пристосовуватися до змін, оцінювати ситуацію, умінню творчо писати, творчо читати і творчо слухати, вивченню творчого процесу і творчих людей і так далі.

¹⁵ Переклад занотованої О.Тихим частини Реферата «ЛГ» ("Літературна газета" № 31, 4 серпня 1976 р. с. 13)

Нарешті, третій, найважливіший вимір припускає вироблення восьми розумових і емоційних якостей - вільного, нескutoго мислення; гнучкості мислення; оригінального мислення; ретельного, скрупульозного мислення; допитливості, сміливості і готовності до ризику; відсутності боязні перед складністю і невизначеністю; уяви".

"Джорнел оф кріейтив біхейвіе" (США)

"В університеті штату Нью-Йорк (Буфало) був проведений експеримент щодо дослідження шляхів "швидкого підвищення творчих можливостей". Учених цікавило, що станеться, якщо група людей буде схильна до подразнення "через усі наявні в них сенсорні канали". Випробовувані, 460 студентів, знаходячись в аудиторії, піддавалися зоровому подразненню (кольорові спалахи на стінах), слуховому (музика на струнних і ударних інструментах). Мінялося положення крісел, що відкидаються, вони вібрували і підігрівалися (тактильне подразнення). Студентам були видані цукерки (смакове подразнення). За допомогою пахучих олій подразнювався нюх.

Частина студентів, 207 чоловік, перед "сеансом сенсорного подразнення" і після нього повинна була зробити малюнки. Дослідники оцінювали *такі характеристики цих рисунків: "відкритість", свобода експресії, глибина перспективи, емоційність, оригінальність.*

З'ясувалося, що після сеансу у 78%% випробовуваних зросла "відкритість" малюнка, у 58 - свобода експресії, у 51 - глибина перспективи, у 66 - сила емоційної дії, у 31 - оригінальність. У 13%% випробовуваних відзначалися

збільшення усіх п'яти характеристик, у 36 - чотирьох, у 61 - трьох, у 81 - двох і у 95 - одній.

Організатори експерименту приходять до висновку, що " сенсорна" стимуляція може сприяти творчій поведінці і що в реальному житті необхідно створювати умови, еквівалентні лабораторній сенсорній стимуляції.

"Джорнел оф кріейтив біхейвіе" (США)

Волчик Є.

ТПД і виховання

Розмова «Жиця» з професором Єжи Волчиком керівником Головного Правління Товариства Друзів Дітей (далі ТПД).

Щораз виразніше використовується бачення розвинутого сучасного соціалістичного суспільства. У формуванні такого бачення основну роль повинно зробити виховання. Про те, яка роль Товариства Друзів Дітей у вихованні молодого покоління питаємо керівника Головного Правління професора Єжи Волчика.

— Товаришу голова, вихованням в нашій країні займаються численні установи і організації. Чим займаються тепедовці? (ТПД - Товариство Друзів Дітей).

— Специфічною рисою виховної діяльності тепедовців є добровільний характер праці, що носить ознаки системності. Для прикладу, учитель займається дитиною-учнем, допомагає йому в школі, співпрацює з його батьками. Бувають, однак, ситуації, коли вчителів потрібна допомога і тоді, власне, на допомогу приходять ТПД. А є то різноманітна праця, наприклад, організація підвозу до шкіл, заняття в клубах, організація сніданків і т.п. Коротко кажучи, тепедовці то люди, яким добро

дитини не є чужим і які вміють коштом свого вільного часу працювати для дітей. Останнім часом дуже розвинулась індивідуальна праця з родиною. Стало звичним говорити: «Де ніхто не може, там депедавець зможе». Є наші діячі в батьківських будинках (квартирах), і в школах, і в дворах, і в робітничих селищах. Прагнемо середовище проживання перетворити в середовище виховання. Необмежені є в зв'язку з тим можливості нашої діяльності.

– Говориться про те, що Товариство Друзів Дітей виробило власні, цікаві методи роботи. В чому вони полягають?

– Внаслідок нашої специфічної діяльності, того постійного прибуття з допомогою і радіою туди, де є прогалина, де хтось про щось забув, щось недобачив і де дитині погано, є, очевидно, особливі методи роботи. Найважливіші з них полягають у : створенні дітям таких виховних ситуацій. Дякуючи яким, природним способом проявляється бажання до розваг, до праці для себе та інших.

Далі, на розвитку опікунської діяльності далекій від філантропії (благодійність, допомога й покровительство нужденним). Прикладом можуть бути різноманітні способи нав'язування контакту з сім'єю. І знову ж, не підтримка, а планова діяльність з метою зміни точки зору батьків щодо власних дітей. То не бесіди, а справжня допомога, порада, діяння, то часті відвідини домівок, спільне опрацювання виховних методів, то знання, досвід і добрі побажання.

І, нарешті, то правильне розуміння слів – дорослий друг дитини, а значить (отже) опіка і партнерство – то єдність дій людей різних поколінь.

– *Товариство готується до свого 7-го з'їзду. Під якими гаслами будуть проходити обговорення?*

– З'їзд ТПД відбувається в часі підготовчих робіт, пов'язаних із з'їздом ПОРП, і тому дискусія тепедовська буде елементом загальної дискусії. Будемо говорити про виховання молодого покоління, будемо думати над тим, як удосконалити та організувати процес виховання, аби виховати людину добру, яка своїми позиціями, знаннями и бажанням до праці сприятиме розвитку соціалістичного суспільства. То є основне гасло з'їзду і основне гасло праці нашої організації. Такий висновок зробили всі воєводські ТПД. На з'їзді, який триватиме 16-17 листопада зробимо також підсумки й оцінку праці, а доробок є чималий.

Ми вже майже мільйонна організація. Від 1971 року кількість осередків виросла на 7 тисяч, в тім числі на селі на 4 тисячі. Розбудова організації не становить мети самої по собі, а спрямована на пошуки нових ініціатив і форм діяльності. Займаємось організацією відпочинку літнього та зимового, як для дітей здорових, так і таких, які через стан здоров'я не можуть поїхати на типові колонії та табори. Творимо клуби, дитячі ясла, садки, майданчики для ігор, і сільські дитячі ясла. Прагнемо поширювати педагогічну культуру серед батьків. Тут мушу ствердити, що Товариство виробило модель роботи, яка може надихнути навіть школи. Полягає вона у тому, що, працюючи з малими групами батьків, зуміємо залучити їх у фарватер нашої праці, показати можливості роботи, навчити любити дитину.

– Чим буде займатися ТПД у найближчому прийдешньому?

– Дотепер наше Товариство, як правило, розв'язувало нагальні проблеми (питання), що не терплять

відкладання, проводило ніби виховно-опікунські рятівні заходи. Тепер ми готові до проведення разом з тим широкої профілактичної діяльності. Хочемо запобігати, а не лише лікувати. З того приводу найгострішою стає необхідність якнайранішого діагностування. Організуються, таким чином, осередки при дитячих яслах, дитячих садках та початкових школах. Тепедовці придивляються, вивчають, а все для того, щоб кожна дитина могла досягти (домогтися) успіхів у школі. Адже шкільний успіх є першим успіхом людини в суспільному житті. З аналізу виховної ситуації в країні випливає, що питання відповідного використання вільного часу дітей та молоді є величезною істотною справою не лише для Товариства, а й для органів освіти. З цього приводу мусимо зробити ще більший наголос на розбудові дворових, клубних і т.п. самоуправлінь.

Іншими важливими справами Товариства будуть: справа вирівнювання (ліквідації) диспропорції між містом і селом для того, щоб гарантувати всім дітям можливості гармонійного розвитку; багатші, ніж дотепер, форми опікунської праці з дітьми занедбанними у розумінні виховання, відхиленнями у розвитку та обуреними; діти-сироти та залишені батьками. Для цих останніх в порядку експерименту будуємо маленьке дитяче село в Білгорово. Розмовляла Гражина Ролицька

Газета «Жице Варшави» № 264, 15-16 листопада 1975 р. ст. 1-2. Переклав О.Тихий. 343262 м. Дружківка п/в Ол.-Дружківка. хутір Іжєвка. Тихий Олексій Іванович..

ШКІЛЬНА ОСВІТА

Про проблеми реформи шкільної освіти¹⁶

З почуттям глибокого задоволення слухав по радіо виступ віце-президента АПН РСФСР¹⁷ про проект реформи шкільної освіти¹⁸.

Адже найбільше недоліки шкільної освіти відчували вчителі-практики. Радянська школа досягла успіхів у кількісному охопленні дітей навчанням, і цією стороною народної освіти народи Радянського Союзу можуть пишатися перед усім світом.

Усім відомі досягнення радянської науки в багатьох галузях людських знань. Усім відомі факти безприкладних в історії подвигів радянських людей під час Великої Вітчизняної війни, аж до самопожертвування. Багато хто схильний розглядати ці факти як досягнення школи. Здається, в цьому найменше заслуг школи. Я згоден з проектом АПН у тому, що першим ступенем школи має бути восьмирічна початкова школа.

Нинішні шкільні програми, на мій погляд, перевантажені набором тем і навчальних предметів, що мають чисто теоретичний, абстрактний характер, не мають

¹⁶ До редакції газети «Учительская газета»

¹⁷ Олексій Іванович Маркушевич (20 березня (2 квітня) 1908 - 7 червня 1979) - радянський математик і педагог; доктор фізико-математичних наук, віце-президент (1950-1958, 1964-1967) Акад. пед. наук РРФСР

¹⁸ 24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР ухвалила закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Головною метою реформи була підготовка технічно грамотних кадрів для промисловості та сільського господарства. Замість 7-річної вводилася загальна обов'язкова 8-річна освіта. Перехід до неї був здійснений до 1963 р.

нічого спільного з повсякденним життям, тоді як ряд найнеобхідніших знань учні не отримують.

Через перевантаженість навчальних програм не залишається достатнього часу для виховної роботи. Виховуюче навчання є, безумовно, одним з необхідних методів формування світогляду. Але ж цим не вичерпуються завдання виховання. Школа повинна випускати зі своїх стін фізично здорових, культурних, високоморальних юнаків і дівчат, які не лише відмінно знали б математику, фізику, дарвінізм, історію, але в той же час уміли б поводитися в суспільстві, уміли б цінувати твори літератури, живопису, музики, уміли б добре співати, витончено танцювати і так далі.

Цілком назріло, на мій погляд, провести реформу шкільного навчання і, особливо, виховання.

З цього питання мені й хочеться висловити свої міркування.

Мені здається, що 8-мирічній початковій школі немає необхідності мати багато учителів, а досить мати одного, який підбирав би собі помічника з виховної роботи і ніс би відповідальність за навчання і виховання дітей свого класу.

Навчальний план початкової школи міг би охоплювати вивчення:

1. рідної і російської мови, а також історії і теорії літератури;

2. арифметики з елементарними поняттями з алгебри й геометрії (без обов'язкового систематичного вивчення останніх) з найширшим обсягом розв'язання завдань, безпосередньо пов'язаних з життям;

3. історії суспільних відносин з вивченням природного права, типів державного устрою, суспільно-економічних устроїв суспільства, Конституції СРСР, своєї

національної республіки, Конституцій деяких буржуазних держав і критики їх.

(Стаття не закінчена)

***Зауваження щодо ст. 18 проекту «Основ...» та
«Загальних положень»***

Зав. адміністративним

відділом ЦК КПУ

Тихого Олексія Івановича

*«...каждый народ должен обладать
независимостью и быть хозяином в
своем собственном доме».*

Ф. Энгельс

За життя Леніна і перші десятиліття після його смерті кожний народ сам вирішував долю своєї освіти, культури тощо.

Згори завжди можна недорахувати або перерахувати національні особливості того чи іншого народу. А сам народ, особливо, коли майже 100% письменних, коли є національна інтелігенція, національні кадри, краще знає, що йому необхідне як в галузі господарських потреб, так і в галузі культури, моралі, традицій. Кожний народ знає свої можливості.

В загальних положеннях проекту «Основ законодавства Союзу РСР; союзних республік про народну освіту» нечітко визначені компетенція Союзу РСР та союзних республік, зовсім нема статей про компетенцію місцевих рад, компетенцію окремого навчального закладу, компетенцію батьків в особі батьківських зборів чи комітетів.

Я сформулював би загальні положення приблизно так.

Стаття 1. Мета народної світи.

Забезпечити: а) справжнє володіння рідною літературною мовою;

б) всебічний фізичний, інтелектуальний, розумовий розвиток дітей та молоді;

в) ознайомлення з літературою, історією, культурою, традиціями свого народу, культурою інших народів СРСР, світовою культурою;

г) максимально можливий рівень знань основ наук;

д) ознайомлення з основами промисловості, сільського господарства, будівництва та засобів зв'язку і т. п.;

Стаття 2. Завдання радянського законодавства.

а) максимальне забезпечення потреб людей в одержанні знань, умінь, здоров'я та всебічного розвитку дітей та молоді, що вчаться;

б) максимальне забезпечення потреб суспільства в ідейних спеціалістах, здатних забезпечити культурний, моральний, науковий технічний прогрес свого народу, СРСР та всього людства;

Стаття 3. Право на освіту.

Забезпечити: а) доступність освіти для кожної людини віком до 17 (18) літ;

б) доступність вищої освіти згідно здібностей та уподобань молоді;

в) безплатність навчання;

г) безплатність засобів пересування;

д) забезпечити найкращі умови для навчання та виховання (кабінети, лабораторії, клуби, спортивні зали та майданчики, художня самодіяльність, туризм);

е) пільги та стипендії учням, студентам та аспірантам;
ж) відрядження для навчання чи удосконалення знань в інші союзні республіки та інші країни.

Стаття 4. Принципи народної освіти.

1. Рівність усіх громадян.
2. Обов'язковість.
3. Громадський характер освіти.
4. Навчання рідною мовою.
5. Наступність всіх типів навчальних закладів і доступність, згідно здібностей, до всіх типів шкіл до вищої включно.
6. Науковий, політехнічний з елементами посиленої суспільно-корисної праці характер освіти.
7. Патріотичний, інтернаціональний, гуманістичний характер освіти на основі етичного та естетичного виховання.

Стаття 5. Компетенція Союзу РСР.

1. Контроль за дотриманням Конституції СРСР та цих «Основ...».
2. Статистика в галузі всіх видів освіти.
3. Популяризація досягнень окремих республік у галузі освіти та рекомендації...
4. Фінансування органів освіти.
5. Матеріальне забезпечення народної освіти найновішими приладами, устаткуванням тощо.

Стаття 6. Компетенція союзних республік.

1. Встановлення типів шкіл, промислово-технічних, спеціальних та вищих навчальних закладів.
2. Встановлення, згідно з традиціями, природно-кліматичними умовами, потребами народного господарства термінів у різних типах шкіл та вузів.

3. Розробка методів, форм та засобів навчання та виховання дітей і молоді.

4. Планування мережі всіх типів шкіл, ПТУ, технікумів та вузів.

5. Встановлення посадових окладів для всіх діячів освіти, вчителів, вихователів, техробітників.

6. Здійснення контролю за діяльністю всіх видів освіти.

7. Складання програм, забезпечення підручниками, навчально-наочним приладдям.

8. Нагородження та заохочення кращих працівників освіти.

Стаття 7. Компетенція місцевих рад депутатів трудящих.

1. Аналіз та популяризація досягнень в роботі навчальних закладів.

2. Рекомендації педколективам щодо застосування тих або інших методів, форм та засобів навчання та виховання дітей.

3. Контроль за виконанням програм.

4. Організація позашкільного навчання та виховання дітей.

5. Організація різних форм навчання та підвищення кваліфікації вчителів (педагогічні факультети, університети культури, семінари, клуби).

6. Затвердження виборних керівників навчальних закладів або призначення таких згідно з традиціями народу.

Стаття 9. Компетенція освітнього закладу.

1. Забезпечення навчання та виховання дітей, що бажають вчитись у даному навчальному закладі.

2. Спільно з батьками, на основі традицій народу та забезпечення найкращих умов для навчання та виховання дітей, визначати окреме чи спільне навчання хлопців та дівчат у межах класів.

3. Згідно з бажанням учнів та батьків організовувати класи з певною орієнтацією (фізико-математичні, історико-географічні, літературно-мистецькі, професійні і т. п.).

4. Широко використовувати грошові внески батьків на організацію гуртків, клубів, індивідуального навчання музики, радіотехніки, рукоділля і т. п.

5. Виключення учня через нездатність опанувати програму даного навчального закладу, порушення дисципліни і передачу його місцевій раді для влаштування в інший навчальний заклад.

6. Забезпечення мінімуму знань, умінь та навичок усіма учнями згідно з програмами та максимального забезпечення потреб учнів у знаннях поза програмою.

Стаття 10. Компетенція батьків в особі зборів чи комітетів.

1. Батьки вправі вимагати детального звіту педагогічного колективу про навчально-виховний процес, потреби, недоліки в роботі навчального закладу, їх причини та можливі шляхи подолання.

2. Вимагати від учителів забезпечення глибоких та ґрунтовних знань для своїх дітей.

3. Домагатись звільнення окремих учителів та керівників шкіл, що не забезпечують навчально-виховного процесу.

Стаття 18. Мова навчання в дошкільних закладах, загальноосвітній школі, промислово-освітніх учбових закладах та вузах.

Учні всіх навчальних закладів навчаються рідною мовою. Батьки або особи, що їх замінюють, які проживають за межами своєї національної союзної чи автономної республіки, автономної області, національного округу, можуть навчати своїх дітей мовою республіки, в якій вони проживають. Крім рідної мови та мови союзної республіки, учні, за бажанням, можуть вивчати одну чи більше мов народів СРСР та інших країн. Обов'язковою для вивчення корінним населенням союзної республіки є тільки мова даного народу.

Стаття 18 в редакції проекту “Основ...” неприйнятна, бо:

1. Слова “надаватися можливість навчання рідною мовою” суперечать поняттю суверенності республіки, народу. Тобто надаватися можливість бути патріотом або космополітом (зневажати рідну мову, свій народ).

2. Не буває поганих народів, отже, нема й поганих мов. Для чого ж у Законі право вибирати мову навчання дітей?

3. Говорити, великий чи малий народ, багата чи бідна мова, розвинена чи нерозвинена мова – шовінізм. Якщо мова якогось народу в результаті національного гноблення, утисків, декретованих знищень, зневаги її чужинцями та своїми перевертнями, зрадниками відстала від інших мов, то обов'язком синів та дочок такого народу є розвивати й збагачувати її, а не зрікатись, не вибирати “великої” мови “великого” народу.

4. Батьки, якщо вони не божевільні і не дивляться на мову по-міщанськи, як на годівницю, не вибирають мову навчання своїх дітей, а вчать своєю рідною мовою, а дітей змішаних шлюбів – мовами і матері, і батька.

5. Надає можливість по-міщанськи або шовіністично настроєним людям відмовлятися від вивчення мови союзної республіки (державної мови), де вони живуть, а це суперечить Конституції СРСР, програмі КПРС.

6. Надає можливість частині учнів та студентів, може навіть значній, зневажливо ставитись до вивчення рідної мови, державної мови республіки, отже, надає можливість стати міщанами, шовіністами, космополітами.

3.V.1973

Надсилаю свої зауваження щодо статті 18 проекту “Основ...” та “Загальних положень”.

Моя редакція статті 18 істотно відрізняється від редакції проекту, надрукованого в газетах. Хотілося б, щоб її надрукували для обговорення.

Моя адреса: 343913, м. Краматорськ Донецької обл., бульвар Машинобудівників, гуртожиток 12, к. 59, Тихий Олексій Іванович

Освіта вища

Безпартійний

Працюю слюсарем-монтажником

Захоплююсь педагогікою.

прож. м. Краматорськ Донецької обл. Бульвар Машинобудівників, 12, к. 59.

На перехресті думок

Редакції газети «Известия», «Радянська освіта»

С. Пасічник, завуч восьмирічної школи на Хмельниччині, в статті «Плекаймо здібних» закликала більше уваги приділяти здібним, підготовленим, не запущеним школярам. («Радянська освіта» приблизно 1968). Вони «як благополучні» часто залишаються поза увагою вчителів і, як наслідок неувважного ставлення до

них, стають пересічними, а часто й зовсім нездатними до навчання у вузі, до творчої роботи.

В.Безденєжних, учитель з Кривого Рога на Дніпропетровщині, в статті «Воспитание воспитанных» («Известия» 17.11.1974), не говорячи прямо, доводить, що вихованих, благополучних учнів можна і не виховувати, не посилати на олімпіади, не залучати до роботи в гуртках, не нагороджувати екскурсіями, експедиціями чи звичайними походами. «Значит, опять мы воспитываем наиболее воспитанных учеников, оставляя вне поля зрения тех, кто нуждается в воспитании».

Ні один з авторів статей не ставить категоричне питання: «Виховуймо здібних, а решта хай як знають»; «Давайте виховувати тих, хто не хоче, а часто й не може вчитися, а «благополучні» й так нам неприятностей не принесуть».

Звичайно ж, треба вчити та виховувати й тих, і інших. Але як? Цього не написали ні С.Пасічник ні В.Безденєжних. На жаль, відгуків на статтю «Плекаймо здібних» «Радянська освіта» не друкувала. Може, будуть відгуки на статтю «Воспитание воспитанных».

Учні з різною підготовкою сидять в одному класі. Якщо вчитель працює на «середняка», то сильнішим, підготовленим учням скучно, вони працюють у півсили, або зовсім байдикують, а слабким, запущеним все незрозуміло, і вони, колись давно (може, кілька літ тому) відставши, неспроможні йти в ногу з класом і теж байдикують.

На олімпіадах, змаганнях, в експедиції не підготовленим можна тільки сорому набратись і честь школи підвести.

Протягом останніх літ створено спецшколи для так званих «обдарованих» дітей (обдарованих вживаю в лапках, бо не вірю в обдарованість, а вважаю, що одні діти одержали від народження до школи потрібну кількість знань, умінь, навиків, а інші не одержали; одні працюють з користю і легко, а для інших вся наука – ремінець за двійку; одні працюють з цікавістю, з надією на вуз, а інші з-під палки, до першої можливості кинути осоружну науку).

Але таких шкіл мало, розміщені вони у великих містах, охоплюють лише тих, хто заслужив звання «талановитий», «природжений», «вундеркінд», чи тато або мама переконала директора, що їх чадо саме таке і повинно вчитись в школі, де кращі вчителі, зали, кабінети і т. ін. Про правила набору дітей до таких спецшкіл я нічого не читав. А як бути в звичайній школі? У малокомплектній сільській школі?

Безвихідних ситуацій не буває. Зараз проблема розв'язана дуже просто: «Є програма. Все, що нею передбачено, повинно бути виконано і записано в журналі. Всі учні повинні бути переведені до наступного класу, бо навчання однієї дитини протягом року коштує державі 135 крб. Залишив на другій рік – значить, недоробив. Можна знайти час та приміщення для додаткової роботи з відстаючими». Але якими допінгами можна наснажити дитину, щоб у неї було десять сил та енергії для роботи вдвічі-втричі більше, ніж дозволяють її слабкі сили? А це питання, здається, не розв'язане ні медичною, ні педагогічною, ні психологічною наукою. Одні діти та батьки бачать сенс в набуванні знань, мають перспективу навчання у вузі, в творчій праці, а інші нічого такого не мають і вважають, що досить навчитись рахувати гроші, а

сила буде. Як же зацікавити останніх? Як переконати, що їм потрібна іноземна мова (якою ніхто нічого не читає, крім, може, професорів), історія Стародавнього Світу чи економічна географія країн Африки чи Америки, коли він не знає, які заходи є в його рідному місті, не говорячи вже про область чи республіку, в якій живе.

Я порівнюю працездатність, можливий тривалий інтерес до навчання дитини з роботою двигуна автомобіля. Якщо водій гнатиме по горизонтальній дорозі свою машину на першій передачі (наприклад, інші зіпсовані), то двигун перегріється і вийде з ладу надовго, або й назавжди. Якщо ж він на крутому підйомі вестиме на високій передачі, машина зупиниться або зіпсується. Так і з дітьми. Якщо змушувати працювати більше, ніж дозволяють її сили, вона захворіє або втратить спроможність до сприймання. Якщо ж байдикуватиме на уроках, скучатиме, бо те, про що мовиться, йому вже знайомо або здається знайомим, вона теж отупіє, стане байдужою, тобто зупиниться надовго, а може й назавжди.

Вчитель повинен бути тим мудрим водієм кожної окремої дитячої душі, який в залежності «від рельєфу» дитячої психіки, духовних та психічних сил, «включив би ту передачу», при якій пізнавальні, творчі сили та зацікавленість дитини не були б перевантажені чи недовантажені. Для цього необхідні любов до дітей, майстерність і можливості.

Діти в дошкільний період одержують далеко не однакові порції як матеріального, так і духовного харчу. Одні мають добротну їжу, теплий гігієнічний одяг, медичний догляд, няню; від народження вони слухають материну пісню, казки, народну та класичну музику, повзають на м'яких килимах, оточені творами мистецтва.

Інші ж замість материнної пісні та музики чують лайку та взаємні докори батьків. Чи однаковими вони прийдуть до школи? Чи зможуть другі опанувати математику, де треба складати рівняння? Думається, що ні. І вже багаторічний досвід показав це. А сидять же в одному класі. Чи може вчителька, в якої їх сорок п'ять, вести їх з повним розумінням навантаження? Ні, не може, якою б майстерністю вона не володіла.

Тільки індивідуальний підхід до вибору типу школи (повинні б бути різні школи, розраховані на різний рівень дошкільної підготовки). Уподобання та орієнтацію учнів, з вивченням і без вивчення іншої мови народу СРСР та іноземних мов, музичного, образотворчих мистецтв і т.д., зменшення числа учнів у класі, особливо молодших, хоч би за рахунок поділу пополам класів при вивченні іншої мови на Україні та іноземної мови, які взагалі годилось би зробити обов'язковими для вивчення в школі. Неоднаковий рівень вимог до дітей в залежності від їх можливостей можуть забезпечити нормальну підготовку дітей і до навчання у вищій школі, і до роботи на підприємствах, будовах, в сільському господарстві та сфері обслуговування.

Обов'язковими, мінімальними вимогами до дітей повинні б стати ті предмети і основи наук, які під силу всім дітям, а що зверху того - те за бажанням дітей та їх батьків. У перших-третьох класах: рідна мова, лічба, читання, письмо, оповідання з історії, географії, природи свого народу. Якщо діти в дошкільний період вже добре володіють рідною мовою - і вивчення іншої мови народу СРСР не буде їм обтяжливим, хай вчать її хоч і з першого класу. Якщо арабська, китайська чи німецька не буде їх понад сили, хай вчать і її.

Якщо діти підготовлені до сприймання абстрактних понять, хай вивчають математику за новими програмами чи ще в більшому об'ємі. Але тільки за бажанням і при повному засвоєнні матеріалу! Якщо ж повне засвоєння їм не під силу, зменшити його до нормального навантаження. Клуби, гуртки, екскурсії хай будуть доступними для всіх і в розумінні їх організації, і в матеріальному.

2. «Клас чи кабінет?» - ставить проблему М. Адамський з Дніпропетровщини («Известия» 2.10.1974).

Надмірність насиченості, тобто різні машини, таблиці, карти, портрети, твори мистецтва, що не мають відношення до даного уроку, більше шкодять ніж допомагають дітям. Нема потреби мати для занять кабінет літератури, історії, математики, географії та інших предметів. Необхідними, на мою думку, є лише кабінети хімії, фізики (для проведення лабораторних робіт), спортивні зали та майстерні для праці. Бігання по кабінетах, розглядання непотрібних в даний момент приладів, таблиць, карт і т.п. тільки дезорганізує дітей, заважає зосередженню уваги і ні в якому плані не може бути виправданням. Зручність для вчителя не може бути вирішальним фактором. Я – за клас.

3. Естетичне виховання. Ця тема теж піднімалась в пресі. Проте, не розв'язана. Відомо, що в Естонії, наприклад, воно гарно поставлено в галузі музики, в інших республіках чи країнах образотворче мистецтво, а в нас на Україні погані справи з усім. Уроки малювання, де нема фахівця - пуста формальність і нічого не дають.

Треба б у кожній школі мати кілька хорів, які охоплювали б половину учнів, масові оркестри народних інструментів та духові оркестри, при кожній школі мати музичні класи для індивідуального навчання на якомусь

інструменті, вокальні класи, студії образотворчих мистецтв. А для цього потрібні гроші і люди. Гроші могли б частково чи повністю платити батьки (не по 12 крб. на місяць, звичайно, як платять у музичних салонах). А люди? Людей треба шукати серед любителів, давши їм необхідну підготовку про особливості роботи з дітьми на короткотермінових курсах. Хай будуть сумісниками, якщо з якихось причин не можуть працювати лише в школі.

А тепер хочеться поставити на перехрестя думок деякі проблемні.

1. Сумнівним, на мою думку, є положення, коли до десятилітніх дітей на уроки ходять десять учителів. Виходить парадокс. Дитина 10 літ повинна засвоювати 10 предметів, а вчителів досить знати один. Виховна робота, контроль за нормальним навантаженням дітей, немислимі вимоги до дітей у кожного вчителя індивідуальні. Виходить, що не вчителі вивчають індивідуальні особливості дітей, а навпаки, діти вивчають і пристосовуються до індивідуальних особливостей вчителів. А вчитель протягом року неспроможний вивчити навіть імена своїх учнів (якщо в нього, наприклад, 7-8 класів по 40-45 дітей). До десятого класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником (один з природничих, другий – гуманітарних наук) і, розуміється, окремо фізкультура, співи, малювання, якщо жоден з учителів не має підготовки з цих предметів.

2. Домашні завдання забирають у дітей багато часу. Далеко не всі діти вміють самотійно працювати, і тому більшість виконує їх формально. Не всі мають відповідні умови (нема окремої кімнати, заважають менші братик чи сестричка, домашні роботи, особливо на селі). Домашні завдання дозволяють значній частині дітей

байдикувати на уроці («дома вивчу»), звільняють вчителів від обов'язку докладно викласти тему («дома вивчите»). Давайте згадаємо своє дитинство та оцінимо вартість та корисність домашніх завдань у нашому власному дитинстві. Вони були дуже невисокі. А сьогоднішні діти мають набагато більше інформації та можливостей і при розумній організації дозвілля можуть з більшою користю, ніж ми, використати вільний час.

«Домашние задания официально запрещены во Франции в 1958 году: «Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же, письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность» / Министерский циркуляр, 1956 г., Франция/».

«Начальное образование является преимущественно интуитивным и практическим. Интуитивным в том смысле, что оно основывается прежде всего на естественном здравом смысле, на силе очевидности, на врожденной способности человеческого разума схватывать с первого взгляда и без всяких доказательств если не все истины, то, во всяком случае, наиболее простые и наиболее существенные из них. Обучение в начальной школе является практическим; никогда нельзя упускать из виду, что учащиеся начальной школы (до 9-го класу включно, до п'ятнадцятилітнього віку) не могут терять времени на праздные словопрения, на учение теорем, на схоластические лексемы».

Нині діюча міністерська інструкція, Франція.

Цитую за книгою Б.Л.Вульфсон «Школа современной Франции», видавництво «Педагогіка», Москва, 1970, ст. 96-97.

А яка думка про це Міністерства освіти, УНД Шу (?), АПН СРСР?

3. Вже кілька літ минуло, як для робітників та службовців введено п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. А в школі шість днів занять. Чи є необхідними й корисними заняття в суботу?

Заняття в суботу унеможливить спілкування з батьками протягом цілого дня. А таке спілкування дуже потрібне, особливо для дітей молодшого віку. «Мало мы видимся со своими детьми. У нас – захватывающая работа, домашние дела, личная и общественная жизнь. У них – ясли, детсад, школа, мир сверстников и своих интересов. ... Кроме витаминов и пищи, богатой белками, для роста и здоровья детей необходимы витамины души. И не знаю, что важнее для жизни».(Р.Тальновская. Учительница, г. Киев. «Правда», 9.1.1975).

Протягом 5 днів дитина досить втомлюється, і втрачає на уроках цілком окупились би добрим відпочинком за два дні.

У суботу можна було б проводити факультативні заняття за бажанням та вибором учнів, що хочуть і можуть знати більше, ніж передбачено програмою, а також й тими, що відстають з якогось предмета.

Значна частина дітей могла б більше уваги приділяти любимому предмету, літературі, театрові, ходити на виставки, займатись у студіях образотворчих мистецтв, музичних та спортивних школах і т.п.

4. Зараз багато говориться і пишеться про фахову орієнтацію. Цілком природно, що діти орієнтуються на батьків. Як правило, діти робітників стають робітниками, діти селян - селянами, діти спеціалістів народного господарства орієнтуються на вуз, а діти професорів, письменників та міністрів - на кафедри, літературну та політичну діяльність. Так, мабуть, буде і в майбутньому. А щоб була рівність можливостей, годилося би вже з перших класів прививати любов та давати більш широкі та глибокі знання і практичні навички в галузі майбутнього фаху дитини за рахунок зменшення об'єму теоретичних дисциплін, чужих мов, які все одно вивчаються більшістю учнів формально. Треба також зробити реальною можливість орієнтації дітей робітників та селян, які можуть і хочуть вчитися, не після одержання атестата, а з перших класів.

Середня школа випускає в десять раз більше учнів, ніж потребує вища школа. А для успішного навчання у вузі дітей робітників та селян треба ще цілий рік вчити на стипендії на підготовчих курсах.

11 січня 1975 р.

Донецька область, м. Дружківка, п/в Олексієво-Дружківка, хутір Іжевка. Тихий Олексій Іванович

Домашні завдання

Домашні завдання - це так звично, так, ніби, зрозуміло. А насправді, що це таке?

Продовження шкільних занять? - Може.

Закріплення вивченого в школі? - Не заперечиш.

Навички самостійної роботи? - Так, не виключено.

З користю проведений вільний час? - Чому б ні?

Захисна міра проти неробства, байдкування, балощів? - Так.

Все правильно. І все ж таки домашні завдання - це сльози (не виходить задача, не запам'ятовується Ашурбаніпал чи Навуходоносор); прокляття (бо нецікаво і «навіщо воно мені?»); сумно, гірко (спиться над підручником); але заставляють - мушу робити (абияк, спишу вправу, перепису чи перемалюю в сусіда і т. п.). Хто не знає такого серед учнів, і то не поодиноких, а майже всіх? Знають учителі, батьки, керівники органів народної освіти, науковці, викладачі вузів.

Подивимось в історію школи з найдавніших часів.

Хто попадав до школи, той присвячував себе книжній мудрості навіки, свідомо йшов, або його свідомо віддавали на завідомі муки (риторика, кожноденне читання, писання, зубріння).

Середньовічна схоластична школа готувала служителів церкви. Догматизм, зубріння, заучування напам'ять, вивчення чужих мов - і все без найменшої потреби мислити, шукати істину, відкривати нові закони.

Для такої школи домашні завдання - чи не найкращий спосіб в усіх планах, викладених на початку статті.

Школа епохи капіталізму та промислової революції повинна була давати і давала робітників, інженерів, науковців.

Схематично показані школи минулого давали тих і тільки тих фахівців, які були потрібні панівній верхівці суспільства, тобто виконували соціальне замовлення. Інтереси дітей, інтереси гноблених мас залишались поза увагою школи.

Школа наших днів покликана виховувати всебічно розвинених, фізично здорових, культурних людей. І якщо врахування інтересів дитини в минулому було лиш побажанням поодиноких мислителів-гуманістів, то тепер інтереси дитини повинні стати в центрі уваги всіх матерів та батьків, учителів та органів освіти, науковців та міністрів, всієї громадськості.

Чи так це сьогодні? На жаль, ні.

Школа все ще виконує соціальне замовлення. Окремі важливі ділянки розвитку людини залишаються другорядними, такими, яким припадають тільки гомеопатичні дози уваги. А саме: естетичне виховання, мовна культура (на Україні), психіка, здоров'я, фізичний розвиток.

В результаті: театри напівпорожні і багато позакривалося, визначні твори красного письменства та товсті журнали видаються мізерними тиражами, поезія та музика все ще шукають своїх шанувальників, тобто не мають попиту; мова абсолютної більшості людей далека від літературної та засмічена нецензурними словами (у нас в Україні чужомовного походження); багато людей через надломленість психіки, через невміння зайнятися вартими людьми справами, пиячать, хуліганять, порушують елементарні норми людського співжиття.

Серед інших аспектів, що потребують виправлення та вдосконалення є, на мою думку, і проблема домашніх завдань.

Всі методи добрі, коли дають гарні наслідки, в тім числі і домашні завдання. Але чи завжди останні дають гарні наслідки?

Сама природа дитини потребує цікавої роботи, пізнання, пошуків, постійної зайнятості. Діти не можуть

нічого не робити. Але їх слабкі фізичні і психічні сили не витримують перевантажень, навіть короточасних, і викликають несвідомий опір, дразливість, психічний розлад. В свідомість закрадається почуття своєї неповноцінності.

Діти прагнуть бути або здаватися старшими, сильнішими, розумнішими, ніж вони є насправді. І це природне прагнення часто призводить до перевантаження, якщо йому не запобігати, а тим більше сприяти. Сприяють перевантаженням різні заохочення, змагання, домашні завдання.

Програми, на думку абсолютної більшості вчителів, дуже перевантажені непотрібними чи малопотрібними дрібницями і непосильні для повного засвоєння всіма учнями.

Наслідком перевантаження і інших прогалин у вихованні і навчанні дітей є безліч розумових калік (п'яниці, хулігани та інші злочинці, аморальні люди, бюрократи, любителі швидкої їзди на власному автомобілі, доміно і футболу на блакитному екрані).

Що потрібно для обов'язкового вивчення на думку законодавця (Міністерства Освіти)? Чим керуються укладачі програм? Чи враховують вони можливості учня, вчителя? Мені думається, що - ні. В усякому разі, на Україні, де діти мусять вивчати всі ті предмети, що і в Росії, та зверху того ще російську мову та літературу, а це 10-15% тяжкої праці.

Ріст техніки і науки, експерименти в «теплих» умовах, успіхи і досягнення поодиноких учителів чи колективів (часто випадкові), запозичення досвіду інших країн не можуть бути виправданням перевантаження і каліцтва дітей.

Домашні завдання як обов'язковий атрибут навчання заперечувалися ще К.Д.Ушинським: «Більше або менше завдання уроків додому є, на мою думку, кращим мірилом достоїнства школи: 5-6 годин роботи на день цілком досить і для дорослої людини, не тільки для дитини, і коли в школі дитина справді працює, то не тільки немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільних занять» («К.Д.Ушинський про сімейне виховання».- Київ, 1974, с. 102).

«С собой никто ничего не несет - ни книг, ни тетрадок. Уроков на дом не задают. Мало того, что в руках ничего не несут, им нечего и в голове нести. Никакого урока, ничего сделанного вчера он не обязан помнить нынче. Его не мучает мысль о предстоящем уроке. Он несет только себя, свою восприимчивую натуру и уверенность в том, что в школе нынче будет весело так же, как вчера. Он не думает о классе до тех пор, пока класс не начался» / Л.Н. Толстой. Цит. за «Хрестоматия по истории школы и педагогики в России». - Москва: «Просвещение», 1974, ст. 333-334/

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1956 р.

«Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же, письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность» / Міністерський циркуляр, Франція, цит. за Б.Л.Вульфсон «Школа

современной Франции», изд. «Педагогика», Москва, 1970, ст. 96/.

Про позитивні сторони домашніх завдань пишеться дуже багато. Я спробую проаналізувати негативні.

1. Далеко не усі діти мають відповідні умови для виконання домашніх завдань. Серед них:

а) Нема окремої кімнати або не можна в кімнаті, бо там килими, натерта підлога - насмітить;

б) Є менші або старші діти, які своїми цілком природними заняттями не дають можливості зосередитись;

в) Прийшли або приїхали гості;

г) Батьки щось роблять, і треба брати участь в роботі або мимоволі слухати і думати про те, що робиться;

д) Буває, що хтось з батьків п'яний, сваряться.

е) Йде якийсь фільм по телевізору, футбол тощо.

Чи можлива в таких умовах плідна розумова робота? Думається, що ні.

2. Не всі діти вміють працювати самостійно. Чому? І неоднаковий рівень дошкільної підготовки, і великі (40-45 дітей) класи, отже, комусь не дісталось належної уваги і допомоги з боку вчителя, і перевантаженість програм, невідповідність програмного матеріалу психічним та розумовим можливостям частини дітей, і непедагогічний підхід до справи виховання та навчання з боку батьків, і хвороби, і інше.

3. Домашні завдання дають можливість частині учнів, у тім числі й сумлінних, байдикувати на уроках з виправданням - «дома вивчу». Може, й вивчить, але година чи якась її частина пропаде марно. «Але не тільки за дверима класу, часто й у самому класі вихованці навчаються марнувати час. Учителю тлумачить новий урок;

учні, знаючи, що знайдуть цей урок в книзі, намагаються тільки дивитися на учителя і не чути жодного слова з того, що він говорить», - писав К.Д.Ушинський. / Цит. за «К.Д.Ушинський про сімейне виховання», видавництво «Радянська школа», Київ, 1974, с. 79/. А може, щось перешкодить вивчити дома і вже появляється прогалина /з тенденцією до збільшення/, що зробить і другий урок незрозумілим, і третій ... і може привести до запускання предмета, до втрати цікавості, до зневіри в своїх силах.

4. Домашні завдання звільняють частину вчителів від обов'язку докладно викласти тему - «вдома вивчите». А чи завжди і чи всі вивчать - то байдуже.

5. Домашні завдання позбавляють дитину можливості займатись улюбленою справою, а у кожної дитини є якісь свої уподобання, інтереси (напр., література, моделювання, музика, живопис, спорт, математика і т.п.).

6. Багато батьків вірять у святість школи і забороняють будь-які заняття, крім шкільних завдань, чим нівечаться, збіднюються душі дітей.

7. Кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. Це - навіть його обов'язок. І якщо він чи вона особистою чарівністю, ерудицією, лагідною вдачею і т.п. своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів, а його предмет може і не бути основним чи головним у майбутньому житті дитини. Часто дитина на уроці з іншого предмету думає про свій улюблений, не говорячи вже про домашні роботи.

Сучасні інструкції встановлюють максимум домашніх завдань - 1 година для молодших та 2,5 - 3,0 години для старших школярів. Але хто і як проконтролює цей максимум.

Не з усім, що пише в своїй статті професор Р.Міміношвілі («Літературна газета» № 24 11.6.1975 р.), можна погодитись. Наприклад, не кожного дня буває 6 уроків; не на кожному уроці географії задають 8 сторінок тексту з 19 цифрами, 21 географічним пунктом, 60 корисними копалинами і галузями господарства; не на кожному уроці алгебри задають по 7 сторінок з підручника і 6 графіків. Але в цілому підняті проблеми дуже важливі, бо потік інформації дивовижно росте, а можливості людського розуму неспроможні їх охопити. А для всебічного розвитку, для того, щоб дитина навчилася аналізувати, мислити, потрібні «години повної свободи, - як писав Д.І.Менделєєв, - коли школяр може зайнятися тим, що йому самому любо, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи».

Якщо навіть погодитись, що учням треба тратити на домашні завдання рівно стільки, як визначили Академія педагогічних наук та міністерство, вони себе не виправдують.

Діти в школі не добровольці, а «мобілізовані». Навчання в школі обов'язкове, і то майже у всьому світі. В цьому вже є елемент примусовості, але він не викликає опору чи протидії, бо всі усвідомлюють, що зараз уміти читати, писати, знати основи наук - так само необхідно, як їсти, ходити чи дихати. Але все, що над міру - то на шкоду. Чи то їсти по дві порції навіть найсмачнішої страви, чи ходити по 10-15 годин на день, чи то дихати, якби в легені за кожним диханням під тиском вводили по дві-три норми навіть ідеально чистого повітря.

Домашні завдання, особливо з предметів, що на сьогодні для дитини нецікаві, а тим більше важкі чи непосильні, викликають законну реакцію спротиву,

протидію, вчать дитину хитрувати, пристосовуватись, брехати, викручуватись. А такі вміння навряд чи можуть когось порадувати.

Більшість вчителів, з якими я говорив на цю тему, вважають, що без домашніх завдань працювати можна, але треба дещо скоротити програми і змінити розклад. Напр., впровадити спарені уроки, збільшити тривалість, а зменшити кількість уроків протягом дня, окремі предмети зробити факультативними.

Зустрічався я й з учителями, які всупереч інструкціям не задають обов'язкових домашніх завдань протягом усього року, деякі з початком весни або на початку навчального року і досягають не гірших, а кращих успіхів. Але ж це протизаконна самодіяльність, і таких є одиниці з тисяч.

Не було і не може бути універсального, придатного для всіх людей і народів методу, бо неоднакові люди, бо кожний народ має свої традиції, свою культуру, свою етнопедagogіку.

Тому, на мою думку, треба б якомога більше самодіяльності окремих вчителів чи колективів, районів чи національних республік із забезпеченням певного рівня знань, навиків, умінь творчо мислити і працювати. Не виключено, що узагальнення досвіду роботи окремих районів без домашніх завдань привело б до заборони завдань, як це зроблено у Франції, в Донецькій області чи на Україні, а може, і в цілому СРСР.

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять «липові» трійки і п'ятірки, що учителі закривають очі на поверховість у знаннях програмного матеріалу, а то і просто невігластво.

О.Тихий

343262, Донецька область, м. Дружківка, п/в
Олексієво-Дружківка, хутір Іжевка

Тихий Олексій Іванович.

Про домашні завдання¹⁹

Не буває верхньої межі педагогічної майстерності.
"Учитель завжди учень" (І. Франко).

Немає верхньої межі, тобто досконалості,
педагогічного процесу.

Немає і бути не може універсальної, на усі часи
придатної методики. Все тече...

Школа наших днів покликана виховувати усебічно
розвинених, фізично здорових, культурних людей.

Школа повинна дати певну суму знань основ наук,
навчити майбутніх громадян творчо мислити, вміти знайти
за допомогою наявних знань і довідкової літератури
правильне, найбільш доцільне вирішення життєвих,
виробничих та інших проблем.

Школа повинна виховувати патріота своєї
батьківщини, людину, готову в ім'я майбутнього
благополуччя і щастя свого народу пожертвувати своїми
особистими зручностями, перевагами і, якщо потрібно,
самим життям.

Школа повинна виховати людину, якій чужі й огидні
утриманство, хамство, плазування, міщанство,
бюрократизм, лицемірство, підлабузництво тощо, і таку,
що не терпить подібних рис в інших.

Усе це азбучні істини. Школа повинна... повинна...

Усім відомі досягнення школи: загальна восьмирічна
освіта, перехід до загальної середньої, збільшення в

¹⁹ Дано в перекладі з російської мови

десятки разів кількості фахівців народного господарства, науковців, докторів наук і академіків. Усе це так.

Але з шкільної лави виходять і хулігани, дармоїди, пристосованці, люди, байдужі до долі людини, що потрапила у біду, до долі свого народу, людства. Свідчень цьому предостатньо. Про це говорять, пишуть, шукають рішення проблем у боротьбі з пияцтвом, у пережитках старого, в залученні до громадського життя, дружин, за допомогою витверезників. Усе це потрібно. Але ж усе розпочинається з колиски. Адже всі сьогоднішні п'яниці, бюрократи, хулігани і тому подібне сиділи за шкільною партою, отримали відповідні атестати і дипломи. Отже, школа не зробила всього, щоб дружинником був кожен громадянин кожну хвилину, щоб міліції нічого було робити, щоб в'язниці і колонії стали пережитком.

Дуже важливо, щоб школа стала цікавою і необхідною складовою частиною життя дитини. Для цього потрібно, щоб нікого не примушували вчитися, щоб батьки не водили дітей до школи "під конвоем", щоб міліція не зобов'язувала дітей (і їх батьків) ходити до школи.

А для цього необхідно:

а) щоб діти отримували у школі те, що відповідає їх віковим особливостям і індивідуальним схильностям кожної дитини;

б) щоб те, що пропонується дитині, відповідало її фізичним і психічним силам і можливостям. Невідповідність навантаження у бік зменшення веде до байдикування й отупіння, а у бік збільшення - до втрати інтереса до навчання, невіри у свої сили.

Сама природа дитини вимагає цікавої (обов'язково цікавої!) роботи, гри, пізнання, пошуків, постійної зайнятості. Діти не можуть нічого не робити. Але їх слабкі

фізичні і психічні сили не витримують перевантажень, навіть короточасних, і викликають неусвідомлений опір, нервозність, психічний розлад. У свідомість закрадається почуття своєї неповноцінності.

Діти прагнуть бути або здаватися старшими, сильнішими, розумнішими, ніж вони є насправді. І це природне прагнення часто призводить до перевантажень, якщо їм не запобігати, а тим більше сприяти. Сприяють перевантаженням різні заохочення, змагання, домашні завдання.

Діти молодшого і середнього шкільного віку здатні швидко і у великій кількості засвоювати очевидні істини, конкретні поняття, елементарні співвідношення між предметами і речами. Їх розуму не властиве абстрагування, детальний аналіз, з'ясування причин і наслідків. А сучасні програми вимагають від них саме цього. І те - з першого класу, з семирічного віку.

Перевантаження та інші прогалини у вихованні й навчанні дітей дають масу розумових калік (п'яниці, аморальні люди, хулігани та інші злочинці, любителі швидкої їзди на власному автомобілі, доміно і футболу на блакитному екрані).

Що потрібне для обов'язкового вивчення на думку законодавця (зокрема, Міністерства Освіти УРСР)? Чим керуються укладачі програм? Чи враховують вони можливості школяра, учителя? Мені здається, що - ні. На Україні діти повинні вивчати усі предмети в такому ж об'ємі, як і в Росії, та крім того ще російську мову і літературу, а це 10-20% важкої праці. Фізичні і психічні можливості дітей України, Білорусії та Росії приблизно однакові. Термін навчання теж однаковий (10 років), а рівень освіти різний.

За «Підсумками Всесоюзного перепису населення 1970 року» серед росіян на 1000 осіб населення віком від 10 років і старше доводиться з вищою освітою - 45, з незакінченою вищою - 14, з середньою спеціальною - 80, загальною середньою - 117, то серед українців відповідно - 35, 10, 64, 128, серед білорусів ще менше - 30, 10, 64, 109. Чи не є така картина, при рівних правах і можливостях і рівноправ'ї усіх народів СРСР, результатом перевантаження дітей? Можливості учителя математики, хімії або географії в Росії, Україні та Білорусії однакові, вимоги до дітей і в школі, і при вступі до вузу ті ж самі, а часу на 10-15% менше. Залишається, значить, - "вивчите вдома".

Зростання техніки й науки, експерименти в "теплих" умовах, успіхи й досягнення окремих учителів і колективів (часто випадкові), перейняття досвіду інших країн не можуть бути виправданням перевантаження і калічення дітей.

Домашні завдання - це так звично, так начебто зрозуміло. А насправді що це таке?

Продовження шкільних занять? - Можливо.

Закріплення вивченого у школі? - Не заперечиш.

Навички самостійної роботи? - Так, не виключено.

З користю проведений вільний час? - Чому б і ні?

Захисна міра проти нічогонероблення, байдикування, балощів? - Так.

Все правильно. І в той же час домашні завдання - це: сльози - не виходить по відповіді завдання, не запам'ятовується Ашшурбаніпал або Навуходоносор; прокляття - оскільки нецікаво і "навіщо воно мені"?; сумно, гірко - спиться над підручником.

Але ж примушують - повинен робити (абияк, спишу вправу, перепишу завдання; перемалюю схему в сусіда і тому подібне. Хто не знає такого серед школярів? І то не одиничних, а майже усіх. Знають учителі, батьки, керівники органів просвіти, науковці.

Про позитивні сторони домашніх завдань пишеться дуже багато. Я спробую проаналізувати негативні.

1. Далеко не усі діти мають відповідні умови для виконання домашніх завдань. Серед них:

а) немає окремої кімнати або не можна в кімнаті (килими, натерта підлога - насмітить);

б) є молодші або старші діти, які своїми цілком природними заняттями не дають можливості зосередитися;

в) прийшли або приїхали гості;

г) батьки щось роблять і потрібно брати участь в роботі або мимоволі слухати і думати про те, що робиться;

д) буває, що хтось із батьків п'яний, лається.

е) йде якийсь фільм по телевізору, футбол і тому подібне

Чи можлива в таких умовах плідна розумова робота? Думається, що - ні.

2. Не всі діти уміють працювати самостійно. Чому? І неоднаковий рівень дошкільної підготовки, і великі (40-45 дітей) класи, комусь не дісталось належної уваги з боку батьків і вчителів, і перевантаженість програм, невідповідність програмного матеріалу психічним і фізичним можливостям частини дітей, і непедагогічний підхід до справи виховання батьків, і хвороби ... і інше.

3. Домашні завдання дають частині школярів, у тому числі добросовісних, можливість байдикувати на уроках з

виправданням - "удома вивчу". Можливо, і вивчить, але година або якась її частина пройде даремно.

К.Д.Ушинський писав: "Не тільки за дверима класу, часто і в самому класі вихованці вчилися марно витратити час. Учитель розповідає новий урок; учні, знаючи, що знайдуть цей урок у книзі, намагаються тільки дивитися на учителя і не чути жодного слова з того, що він говорить". (Цит. за "К.Д.Ушинський про сімейне виховання". – Київ, 1974. - с. 79, зворотний переклад автора). А можливо, щось перешкодить вивчити вдома, і вже з'являється тріщина (з тенденцією до збільшення), що зробить інший урок незрозумілим, і третій... і може призвести до запущення предмета, до втрати інтересу, до невіри у свої сили.

4. Домашні завдання звільняють частину учителів від обов'язку докладно викладати тему - "удома вивчите". А чи завжди і чи усі вивчать?

5. Домашні завдання позбавляють дитину можливості займатися улюбленою справою, а у кожної дитини є певні схильності до чогось, свої інтереси (напр., література, моделювання, музика, малювання (живопис), спорт, математика і тому подібне).

6. Багато батьків вірять у святість школи, в її непогрішність і забороняють будь-які заняття, окрім шкільних завдань, чим спотворюються, обідняються душі дітей.

7. Кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. Це - навіть його обов'язок. І якщо він або вона особистою привабливістю, ерудицією, м'якістю і подібними своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів. А його предмет може бути не основним або головним у майбутньому житті дитини. Часто дитина

на уроці з іншого предмета думає про свій улюблений, не кажучи вже про домашні роботи.

Домашні завдання як обов'язковий атрибут навчання ставилися під питання ще К.Д.Ушинським: "Більше або менше задавання уроків додому є, на мою думку, кращим мірилом гідності школи: 5-6 годин роботи на день цілком достатні і для дорослої людини, не лише для дитини, і якщо в школі дитина дійсно працює, то не лише немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільних навчань" ("К.Д.Ушинський про сімейне виховання". – Київ, 1974. - с. 102, зворотний переклад автора).

Л.М.Толстой писав: "З собою ніхто нічого не несе - ні книг, ні зошитів. Уроків додому не задають. Мало того, що в руках нічого не несуть, їм нічого і в голові нести. Ніякого уроку, нічого зробленого вчора він не зобов'язаний пам'ятати нині. Його не мучить думка про майбутній урок. Він несе тільки себе, свою сприйнятливую натуру і впевненість у тому, що у школі нині буде весело так само, як учора. Він не думає про клас до тих пір, поки клас не почався" (Цит. за "Хрестоматією з історії школи і педагогіки в Росії". - Москва: Видавництво "Просвещение", 1974. - с. 333-334).

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1958 році: "Добре використані шість годин класних занять складають максимум можливого для дитини. Триваліша робота може негативно позначитися на фізичному стані та нервовій системі дітей. До того ж письмові роботи виконуються вдома, де побутові і психологічні умови заняття часто виявляються незадовільними, мають дуже обмежену педагогічну цінність" (Міністерський циркуляр,

Франція, цит. за Б.Л.Вульфсон "Школа сучасної Франції". – Москва: Педагогіка, 1970. - с. 96).

Домашні завдання, особливо ті, які сьогодні для дитини нецікаві, а тим більше важкі або непосильні, виконуються формально і вчать дитину лише хитрувати, брехати, викручуватися. А такі результати навчання навряд чи можуть кого-небудь порадувати.

Діти у школі не добровольці, а "мобілізовані". Навчання у школі обов'язкове, й так майже у всьому світі. У цьому вже є елемент примусовості, але він не викликає опору або протидії, оскільки всі усвідомлюють, що зараз уміти читати, писати, знати основи наук так само необхідно, як їсти, ходити або дихати. Але все, що понад міру - те на шкоду. Чи то їсти по дві норми навіть найсмачнішої їжі, чи то ходити по 12-15 годин на день, чи то дихати, якби при кожному вдиху під тиском вводили по дві-три порції навіть ідеально чистого повітря.

Не зі всім, що має у своїй статті "Анізотропія ... і П'єр Безухов" ("Літературна газета" № 24 від 11 липня 1975 року) Роман Міміношвілі, можна погодитися. Наприклад, не щодня буває 6 уроків. Не на кожному уроці географії задають 8 сторінок тексту з 19 цифрами, 21 географічним пунктом, до 60 корисних копалини і галузей промисловості. Не на кожному уроці алгебри задають по 7 сторінок з підручника і 6 графіків. Але пропозиції Р. Міміношвілі: "а) хоч би дорівняти навантаження дітей до нормального робочого дня їх батьків, б) позбавитися "подробниць", в) шукати нові, інтенсивніші методи навчання" - заслуговує на найпильнішу увагу як учителів, так і батьків.

Потік інформації жахливо росте, людський розум не здатний його охопити. Та й чи потрібно? Для всебічного

розвитку, для того, щоб дитина навчилася аналізувати, мислити потрібні, як писав Д.І.Менделєєв, "години повної свободи, коли школяр може зайнятися тим, що йому самому приємно, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи".

Чи мають сьогоднішні школярі такі вільні години? Напевно, не мають. Їм задають обов'язкові домашні завдання не лише у дні занять у школі, але й на вихідні дні, і на канікули.

Я говорив про домашні завдання з дуже багатьма учителями. Деякі з них не задають обов'язкових домашніх завдань упродовж усього навчального року, інші - восени і весною, і досягають не менших успіхів, ніж ті, які їх задають. Дуже багато вчителів, особливо в сільських школах України, або зовсім не задають домашніх завдань, або не звертають уваги на те, що вони не виконуються. Але ж це протизаконна самодіяльність.

Абсолютна більшість учителів, з якими я говорив, вважають, що без домашніх завдань працювати можна, але потрібно дещо скоротити програми, змінити розклад /ввести спарені уроки, збільшити тривалість і зменшити кількість уроків впродовж дня/, зробити окремі предмети необов'язковими, факультативними.

Вже багато років існують групи продовженого дня. На жаль, я мало знаю принципи і характер роботи дітей у них, не знаю, які успіхи дітей, що навчаються в цих групах, але доводилося чути, що батькам і після занять у групах доводиться примушувати дітей учити уроки. / Бідні діти! Від 8 до 17 у школі та ще і вдома уроки. І це в 7-10-річному віці! /

Напрошується питання: "А що робитимуть після уроків, якщо не буде домашніх завдань"?

Тут можливі різні варіанти. Про вільний час одних дітей потурбуються батьки, старші діти. Про інших потурбується та сама школа, громадські організації. Можливі й хати-читальні, і гуртки з моделювання, прикладного мистецтва, вишивання, художня самодіяльність (хори, оркестри, класи вокалістів, різних музичних інструментів, студії образотворчих мистецтв і тому подібне), суспільно корисна праця, колективні ігри, спорт, туризм і так далі, тематичні радіо- і телепередачі. Усе це, організоване на добровільних засадах, без домашніх завдань, без якого б то не було примусу дало б незрівнянно кращі результати, ніж нині чинна система домашніх завдань, педагогічна цінність яких дуже невисока.

Не було і не може бути універсального, придатного для всіх людей і народів методу, бо кожна людина – неповторна індивідуальність, кожен народ має свої традиції, свою культуру, свою етнопедагогіку.

На мою думку, потрібно б більше самодіяльності окремих учителів або колективів, районів і національних республік щодо роботи без домашніх завдань при забезпеченні певного рівня знань, навичок, умінь теоретично мислити і працювати. Не виключено, що узагальнення досвіду окремих шкіл і районів без домашніх завдань привело б до заборони їх в Донецькій області, на Україні, а можливо, і в цілому СРСР, як це зроблено у Франції.

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять "липові" трійки і п'ятірки, що учителі закривають очі на поверхневність знань програмного матеріалу, а то і просто неучтво.

10 листопада 1975 р.

Адреса: 343262, Донецька область, м. Дружківка, п/в
Ал.-Дружківка, х. Іжевка

Тихий Олексій Іванович

Тихий В.

Коментар "Домашні завдання" з перешкодами"

Стаття О.Тихого «Домашні завдання» була підготовлена редакцією газети «Известия» до друку, але не опублікована через нещасливий збіг обставин. Для батька це була велика прикрість, він мені розказував про свої спроби виправити ситуацію - але, на жаль, ці спроби не принесли успіху.

Оскільки педагогічні роботи батькові не інкримінувалися, то вилучені під час обшуків матеріали на ці теми КДБ після суду повернув (в тих самих течках, пронумеровані, але без будь-яких поміток і коментарів). Рукописні та машинописні матеріали, копії листів дозволяють відтворити невеселу історію нездійсненої публікації.

* * *

Газети 70-х років суттєво відрізнялися від сучасних. Політика (офіційна, іншої на шпальтах не могло бути) займала перші сторінки як у всесоюзній, так і республіканській і обласній пресі, зате на останніх сторінках газети подавали досить багатьох цікавих і важливих матеріалів. Не лише авторитетні оглядачі газет, але й вчителі-практики періодично публікували статті, в яких обговорювалися важливі питання школи, вищої освіти, виховання.

Газети заохочували читачів до участі в дискусії.

18 січня 1975 р. батько відправив на адресу газет «Радянська освіта» та «Известия» лист до рубрики «На перехресті думок». Це був відгук на статті «Плекаймо здібних» С.Пасічник, завуча восьмирічної школи з Хмельниччини; «Воспитание воспитанных» учителя В.Безденежних з Кривого Рогу; «Класс или кабинет?» М.Адамського з Дніпропетровщини. Після обговорення висловлених у статтях пропозицій батько запропонував «на перехрестя думок» кілька своїх тем (подаю зі значними скороченнями):

1. «Сумнівним, на мою думку, є положення, коли до десятилітніх дітей на уроки ходять десять вчителів. Виходить парадокс. Дитина 10 літ повинна засвоювати 10 предметів, а вчителеві досить знати один... До 8-го класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником... і, розуміється, окремо з фізкультури, співів, малювання...»

2. Домашні завдання. Вони забирають у дітей багато часу, бо далеко не всі діти вміють самотійно працювати, не всі мають відповідні умови... 5-6 годин на день розумової роботи дитини в школі цілком досить для неї».

3. ...Чи є необхідними і корисними заняття в суботу? Заняття в суботу унеможливають спілкування з батьками протягом цілого дня. А таке спілкування дуже потрібне, особливо для дітей молодшого віку...

4. ...щоб була рівність можливостей, годилося би вже з перших класів прививати любов та давати більш широкі та глибокі знання і практичні навички в галузі майбутнього фаху дитини за рахунок зменшення обсягу теоретичних дисциплін, чужих мов, які все одно вивчаються більшістю учнів формально... Середня школа випускає в десять раз більше учнів, ніж потребує вища школа. А для успішного

навчання в вузі дітей робітників та селян треба ще цілий рік вчити на стипендії на підготовчих курсах.»

Заступник редактора «Известий» Л.Очаковская вже 28 січня підписала такий лист О.Тихому:

«К сожалению, я не знаю украинского языка настолько, чтобы читать статьи и очерки. В «Известиях» Вашу статью могут перевести весьма кратко, оставив только суть вопроса, но это, как Вы понимаете, не сможет дать представления о достоинствах и недостатках всей статьи.»

«Известия» - общесоюзная газета, издающаяся на русском языке, и авторы, которые хотят в ней выступить, обычно присылают нам свои материалы не на языке своей республики, а на нашем общегосударственном языке. Полагаю, что Вы меня поймете правильно.»

9 квітня батько написав листа п. Очаковській (затримка з відповіддю була викликана, очевидно, тим, що він чекав і на відповідь «Радянської освіти»; не дочекався): *«...Я перевел статью на русский язык и посылаю в «Известия» не столько с целью ее напечатания (мне не верится, что для нее найдется место, всесоюзная ведь), а чтобы узнать мнение хотя бы одного специалиста...*

В Вашем письме есть слова: «...на нашем общегосударственном языке». Ленин писал: «...российские марксисты стоят за о т с у т с т в и е общегосударственного языка». Это, кажется, никем не опровергнуто и не отменено. Думается, что в Вашем письме просто описка. Но, к сожалению, такое иногда попадаетея и в газетах, не говоря о мещанских представлениях о национальных и так называемом общегосударственном языке...»

24 квітня спец. кор. «Известий» по відділу ВУЗів і шкіл І.Овчиннікова написала батькові такого листа: *«Вы ставите много интересных и чрезвычайно важных вопросов... Наиболее значительной мне показалась часть, касающаяся домашних заданий. Думается, надо подробно разработать именно этот вопрос.*

Попробуйте сделать это и пришлите вариант...»

Робота над статтею «Домашні завдання» і спроби обговорення (див. нижче в листі) зайняли певний час (крім усього іншого, в цей час батько інтенсивно працював над збіркою «Мова-народ»), але вже 10 листопада 1975 року О.Тихий пише І.Овчинніковій (подаю лист повністю):

Многоуважаемая тов.Овчинникова!

Получил Ваш отзыв о моей статье за № 82030 от 24.4.1975 г. Очень признателен за него.

Написал я статью о домашних заданиях. Показывал ее в редакции газеты «РАДЯНСЬКА ДОНЕЧЧИНА» - отказались даже прочитать на том основании, что на эту тему уже давали статью. Вozил и в редакцию республиканской учительской газеты «РАДЯНСЬКА ОСВІТА». Ответили, что не может быть напечатана, так как домашние задания, как составная часть обучения предусмотрена законом и потому мы, ведомственная газета, напечатать ее не можем.

Перевел ее на русский язык и посылаю на Ваш суд с надеждой хотя бы получить мнение компетентного специалиста. Если Вы найдете, что что-нибудь может быть опубликовано, прошу сообщить мне заранее для согласования. Я не журналист и не знаю правил, поэтому прошу извинить меня за неуместную просьбу.

С искренним уважением...»

Далі події розвивалися швидко і несподівано. 28 листопада редактор «Известий» по відділу шкіл і вузів телеграфує:

«ДРУЖКОВКА ДОНЕЦКОЙ ХУТОР ИЖЕВКА А И ТИХОМУ.
УВАЖАЕМЫЙ Т ТИХИЙ МЫ ПОСТАРАЕМСЯ ПОДГОТОВИТЬ
ВАШ МАТЕРИАЛ К ПЕЧАТИ В НЕСКОЛЬКО СОКРАЩЕННОМ
ВИДЕ СООБЩИТЕ МЕСТО ВАШЕЙ РАБОТЫ И ДОЛЖНОСТЬ =
РЕДАКТОР Е. ИВАНОВА»

На жаль, батько в цей час був у відпустці - в тому числі кілька днів у Москві. Але, як він розказував мені пізніше, заходити в «Известия» не став - не хотів бути нав'язливим. Дома була його мати, Марія Кіндратівна. Вона просто поклала телеграму під радіоприймач: «Олексій приїде, тоді і розбереться, що там їм треба». І забула про неї.

На початку 1976 року прийшов лист:

Уважаемый т.Тихий!

Не получив от Вас ответа, мы позвонили в Ваш исполком с просьбой навести справки о Вас. Нам ответили, что Вы были осуждены за проявление украинского национализма на 10 лет, из-за чего и не работаете в школе. Сообщите, пожалуйста, когда это было, реабилитированы ли Вы, в каком положении дело сейчас. Очень просим сообщить эти сведения немедленно.

С уважением,

Е.Иванова, редактор «Известий» по отделу вузов и школ».

Як очевидно з цього листа «Известий», місцева влада рада була бути святішою за Папу Римського...

«Уважаемая тов. Е Иванова!

Ваше письмо от 25.12.1975 получил только сегодня...

Исполком дал Вам обо мне фальшивую информацию. Во-первых, никакого проявления украинского национализма мне не инкриминировалось; во-вторых, сразу после освобождения я три года работал в школе и ушел согласно поданного заявления по собственному желанию, не имея за три года работы никаких взысканий, замечаний и предложений уйти с работы; в-третьих, я был осужден не на 10 лет, а на семь, и, наконец, через десять лет после освобождения, т.е. в 1974 году с меня снята судимость. Никакого преступления я не совершал, что совершенно очевидно из самого приговора...

Чувствуется, что Вы находите высказанные мною мнения о домашних заданиях стоящими внимания читателей... Очень прошу Вас дать в газете статью на эту тему.

Беседуя на эту тему с сотнями учителей, я не встречал таких, которые бы постановку вопроса в такой плоскости считали необоснованной, глупой или противозаконной».

*С уважением,
Тихий Алексей Иванович
8.1.1976».*

Газета відповіла ввічливо:

«Мы подготовили Ваше письмо к печати и постараемся опубликовать его, когда будет возможность. Естественно, готовя письмо к печати, мы не могли не поинтересоваться его автором».

Можливості для публікації статті «націоналіста» О.Тихого так і не знайшлося...

Можуть бути різні міркування щодо вищенаведених тез і пропозицій у статті «Домашні завдання», але дискусія щодо них так і не відбулася 36 років назад...

11.03.2012

Якою я уявляю школу в майбутньому?

(тези до статті)

Чому я не в школі?

*неможливість навчити та виховати,
неможливість співпраці з батьками,
непосильність програм,
безвідповідальність школи за долю дитини,
відсутність вибору в батьків та дітей».*

Якою я уявляю школу в майбутньому?

нормальна школа вчить лише нормальних дітей та забезпечує визначений мінімум знань,

дає максимум можливих знань, умінь та навиків для всіх, розвиває інтелект, творче мислення,

школа співпрацює з батьками, які поділяють її принципи та вимоги, хочуть і спроможні вчити або вчитися разом з дітьми, або ізолює дітей від злих впливів батьків чи старших дітей,

школа гарантує придатність свого випускника до:

1) продовження навчання (ВУЗ, технікум, спецшкола),

2) роботи в певній галузі на певному робочому місці,

3) відповідність моралі, навичок співжиття, порядність.

Чого хотілося б:

права кожному вчителеві максимально виявляти свої здібності, вчити тому і так, як він вважає за найдоцільніше та найефективніше із забезпеченням необхідного мінімуму

введення такого положення, коли батьки мали б права і можливості вибирати школу, вчителя, орієнтацію для своїх дітей

щоб основою навчання та виховання була любов учителя до дітей, взаємна любов дітей до вчителя, довір'я та авторитет вчителя у батьків

щоб школа була:

1) національною по духу (на базі рідної мови, з вихованням любові та пошануванням національного мистецтва, культури, історії, рідної природи),

2) інтернаціональною (повага до всіх інших націй та народностей, вивчення чужих мов, літератур, історії, культури інших народів)

3) народною, тобто н аристократичною (виховання любові до людей праці, прагнення до поліпшення добробуту, культури та освіти),

4) політехнічною (давала б знання з усіх доступних дітям галузей техніки, в першу чергу побутової),

5) трудовою (самообслуговування в школі та дома, вирощування квітів, городництво, різні ремесла, вишивання, в'язання, крій та шиття і т.п.)»

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

Вільний час трудящих

Стаття В.Гукова в «Радянській Донеччині» від 29 березня 1974 р. надзвичайно актуальна, піднімає проблему великої ваги та вимагає зусиль усіх ланок громадського життя та участі в ній усіх громадян – від професора до некваліфікованого робітника включно. Я переконаний, що на неї відгукнуться і ті, на совісті та обов'язку яких лежить забезпечувати та організовувати культурне дозвілля, підвищувати культурний рівень, кваліфікацію та освіту громадян, особливо молодих; і ті, хто прагне, але не може задовольнити свої культурні та духовні потреби; і ті, хто щодня зустрічається у витверезниках з людьми, які весь вільний від роботи час проводять за пляшкою, доміно, біля блакитного екрана, на рибалці, або в пошуках сильних емоцій в парках, на вулицях в бездумному, безцільному блуканні.

Я — робітник. Часто проживаю по гуртожитках, працюю на різних будовах та в різних районах України. Я живу і працюю з молоддю та людьми середнього віку, і саме про їхній вільний час хочеться поділитися своїми думками в цьому дописі.

Що я вважаю вільним часом робітника?

1. Час від моменту закінчення робочої зміни до початку наступної зміни.

2. Час, відведений на обід (у нашому тресті одна година).

3. Час, коли ми не працюємо з якихось причин (відсутність матеріалів, знарядь праці, організаційний

неполадок, наприклад, оформлення нарядів, неможливість виконувати роботу через те, що там працює інша бригада, нормативні відпочинки в процесі роботи — «перекур», вільні хвилини в процесі виконання своєї роботи).

4. Вихідні дні — свята, відпустки, хвороба.

Вільний час робітник використовує як сам знає та вміє, і ніхто не може робити якихось приписів, наказів, чи розпоряджень щодо його використання. Так було, так є, так має бути і так буде. Будь-яке насильство в цьому праві приведе до насильного, а то й активного опору з боку тих, кому будуть наказувати, вимагати, змушувати. Отже, залишається тільки організувати та забезпечувати можливість для культурного і корисного, як для самого трудівника, так і для народу, до якого він належить, для суспільства, для всього людства.

Що зараз пропонується трудящим у вільний від роботи час? Як ставляться трудящі до пропонованих заходів? (Обмежуюсь тільки культурно-освітніми та розважальними заходами й можливостями їх задоволення).

1. Телевізор. Його мають майже всі трудящі. Біля його блакитного екрана просиджують по багато годин денно і робітники, і школярі, і дошкільнята, й інтелігенти. Але чи можна сказати, що це чудо техніки суттєво змінило на краще моральне лице суспільства? Культурний та освітній рівень людей? Чи збагатив він їхній духовний світ? Чи розкрив він перед своїми глядачами історію, сучасні проблеми, перспективи та шляхи до майбутнього? На мою думку, цього не сталося. І чим далі, тим частіше чуєш, що люди тижнями не включають телевізора, бо «нема чого дивитись». Під час «перекурів» тільки й чути розмови про

футбол, рідко про окремі епізоди з кінофільмів, про «шпівонів», і ні разу не доводилось чути, щоб хтось обговорював лекцію, новини, побачені по телевізору або почуті по радію.

Є мабуть над чим подумати працівникам радію та телебачення. Очевидно, було б доцільно обговорити цю проблему і на сторінках газет, і перед телеглядачами та радіослухачами. Треба б послухати, чим живуть, чого хочуть, до чого прагнуть трудящі. Та розповісти на цю тему є що і нашим письменникам, і науковцям, і рядовим громадянам. Найгірше ж бачити, що марно пропадають зусилля сотень тисяч працівників радію та телебачення, і мовчати.

2. Кіно. На жаль і на сором, і сьогодні в кіно дуже часто ходять, аби згаяти час, не знаючи, що будуть дивитись, яку втіху чи насолоду одержать від перегляду фільму, що нового, потрібного та вартісного винесуть з нього. Та й де можна довідатись про проблеми, що піднімаються в фільмі. Чи ж можуть молоді подивитись фільми минулих років за рекомендаціями своїх батьків, учителів, старших товаришів? Учителі радо рекомендували б переглядати фільми за творами класиків літератури, що вивчаються за шкільною програмою, батьки рекомендували б своїм дітям ті фільми, що їх зворушили в юності і тим самим через цей вид мистецтва відшукали б шлях до сердець своїх дітей, розкривали б перед ними свої уподобання, свої помилки, свій світогляд. А це ж так необхідно. А де зараз можна подивитись хоч би такі фільми, як «Тарас Шевченко», «Наймичка», «Захар Беркут», «Чистеє небо», «Білий птах з чорною ознакою», «Вінченцо Белліні» та ін. Треба чекати може й цілих десять

літ, поки хтось поставить в план якийсь із давніх фільмів, і то з касових міркувань.

А як довідатись про зміст фільму, на який юнак хоче повести дівчину чи сам бажає подивитись? Анотацій нема, журнали про кіно дають матеріал про фільми, які йтимуть в якомусь селі через 2-3 місяці, через два роки, або й ніколи не йтимуть. Чи в змозі дитина, хоч їй і 19-20 літ, тримати в пам'яті або вести журнал, щоб не прогавити одного з сотень фільмів, що його треба б подивитись? Ні. Не може. І тому ходять не щоб подивитись якийсь конкретний фільм, а просто йдуть в кіно.

А можна ж би в межах області чи навіть одного міста давати атестацію та рекомендації на фільми, що йдуть сьогодні, йтимуть протягом найближчого тижня чи місяця. Можна продавати такі анотації в кіосках, школах, книгарнях, в кінотеатрах по 1 коп. за 2-4 штуки, вивішувати на видних місцях.

3. Художня література. Це найбільш ефективний засіб впливу на свідомість, духовний та культурний розвиток людини і суспільства в цілому. Чи забезпечується попит трудящих на корисну, вартісну книгу? Треба відверто сказати: Ні! Чи знайде книголюб, якому сьогодні 17-18 літ, твори Г. Тютюнника, В. Симоненка, І. Драча, Ю. Опільського та навіть і такі, що недавно виходили, як «Початок» К. Басенка, «Марія» С. Іщенко, «І будуть люди» А. Дімарова та інші? Вони розійшлись (часто як «нагрузка» до книги, перев'язаної червоною стрічкою), і коли буде друге, третє, десяте видання – ніхто не знає. Та навіть «Кобзар» Т. Шевченка ніде не можна купити. Чому? Це ж і задоволення попиту трудящих, і гроші, і піднесення культурного рівня, і піднесення моральних якостей людей. Коли ж людям, а особливо молоді пропонують тільки

залежаний товар, обов'язково знецінюється і вся книжкова продукція та ще й виховується зневага до книги, до літератури взагалі.

4. Лекції. Лекційних зал взагалі дуже небагато. Лекції проводяться рідко, особливо у великих залах. Тематика лекцій також обмежена вузьким колом тем. Великі аудиторії збирають хіба що міжнародні проблеми та наукові або технічні для спеціалістів. Рідко можна побачити оголошення про цикли лекцій на теми моральні, мистецтва, літератури і т. д. Але це тема товариства «Знання». Мої ж колеги-робітники лекцій не відвідують або дуже мало відвідують. Про це докладніше могли б сказати соціологи.

Палаці культури, клуби, червоні куточки, музеї обслуговують мізерну кількість трудящих у відсотковому відношенні. Художня самодіяльність перестала бути масовою, а працює з напівпрофесіоналами. Чому?

Про всі ці мої «чому?» годилося б запитати і керівників культурних закладів, і керівників підприємств, палаців культури, клубів, комсомольських вожаків, начальників житлово-комунальних установ, учителів, робітників, селян, молодь.

Навряд чи можна знайти метод чи правило, яке в однаковій мірі задовольнило б і науковців, і інженерів, і робітників, і селян всієї України, області чи навіть одного міста. Почати можна б з окремого заводу чи села, окремого навіть будинку чи гуртожитку, в залежності від того, що є з традицій, кадрів, матеріальних можливостей, приміщень тощо.

Почати можна б з того, щоб зібрати людей і запитати: «Чого ви хочете? Чого бракує у вашому житті? Що ви готові зробити, щоб вам жилося краще? Що ви вважаєте за

необхідне змінити і як саме?» Я переконаний, що люди сказали б багато корисного, важливого і самі без приказів зверху знайшли б дорогу до культурного життя, потяглись би і до культури, і до науки, і до самовдосконалення. Багато хто, особливо молодь, поміняла б пляшку на музичний інструмент, книгу, лекцію, пензель, туристський похід чи на щось інше, що збагачує, а не збіднює духовний світ людини, як сьогоднішні уподобання (горілка, доміно, бешкетництво і т. п.). Тільки ж не треба планів роботи, наглядачів, казенних організаторів.

Я не ідеаліст, і не думаю, що все зробиться за три дні чи навіть три роки, але тих, хто ще не став алкоголіком, хто прагне справжнього, достойного людини життя, треба сьогодні ж забезпечити можливістю вести таке життя.

Для цього потрібно: дати можливість працювати в бригаді, де всі однаково відносяться до роботи; жити з тими, чиї інтереси та уподобання сходяться; організовуватися в земляцтва, громади, товариства, клуби, гуртки і т. д.

5. Перерва на обід. Це ціла година часу, який може бути використаний для прийняття їжі (10-15 хв.), а решта на читання газет, слухання музики, перегляд короткометражних кінофільмів, лекції, читання брошур та книг, те ж доміно, більярди і т. п. в залежності від рівня інтелекту, бажань та уподобань кожного трудівника. А нині абсолютна більшість робітників простоє в черзі в їдальнях, дуже часто навіть за рахунок робочого часу, бо за годину, відведена на обід, багато хто не встигає достоятися в черзі та пообідати. Я спостерігав таке на будівництві Ладжинської, Запорізької, Вуглегірської, Курахівської, Слов'янської та Старобешевської ДРЕС, в Краматорську, на Машинобудівному заводі в м. Дружківці, на

Машинобудівному заводі ім. 15-ти ліття ЛКСМУ в м. Донецьку, а також в їдальнях м. Харкова. Кажуть, що не краще і на інших підприємствах та будовах. Було б добре, якби по цьому питанню сказали своє слово працівники громадського харчування, профспілки, молодь та ін.

Я ніяк не можу збагнути, що дає самообслуговування. В багатьох їдальнях стоять десятки незайнятих столів, а люди в три-чотири ряди товпляться біля роздачі, сваряться, матюкаються, потихеньку крадуть те, що скраю лежить, розповідають вголос масні анекдоти, перевертають підноси з їжею, встановляють і порушують чергу, теоретизують: жива чи не жива повинна бути черга, можна займати на цілу бригаду чи не можна, розглядають принади жінок та дівчат, що бігають по кухні, тягають п'ятивідерні каструлі, готують страви. Невже це можна назвати відпочинком взагалі, а культурним тим більше? В таких чергах стоїть і значна кількість інженерно-технічних працівників, господарських та профспілкових діячів. Не доводилося бачити тільки директорів підприємств, але, мабуть, і вони бувають, бачать і знають, що робиться в їдальнях під час обідніх перерв.

В окремих їдальнях для окремих цехів обід організовано ставлять на столи і люди швидко, спокійно, без черги приймають їжу і можуть справді відпочити. Таке я бачив у ресторанах для інженерно-технічних працівників.

Бачив я швидко і культурне обслуговування в одному з будинків відпочинку в м. Одесі, де за першим столом, в точно зазначений час на попереднє замовлення швидко, культурно і гігієнічно поставлять перед вами страви. Є, мабуть, ще їдальні, де прекрасно поставлено обслуговування трудящих, і їх досвід треба б поширювати.

Щоб для послуг трудящих були організовані якісніші умови культурного відпочинку, крім доміно і карт, я не бачив. Хіба що один раз під час обідньої перерви на Слов'янській ДРЕС грав симфонічний оркестр Донецької філармонії та в майстерні Старобешевської ДРЕС стоїть більярдний стіл.

Можна б організувати цикли півгодинних лекцій з музики, прослуховування музичних творів з відповідними коментарями, лекції з живопису з демонстрацією діапозитивів, огляд кінофільмів, що демонструються на екранах міста, огляди літературних новинок, лекції про мораль, право, демонструвати короткометражні документальні та художні фільми тощо.

Лиш незначна частина робітників постійно має можливість безперервно виконувати свою роботу, але не про них мова. Більшість же в зв'язку з ремонтом верстата, відключенням електроенергії, відсутністю заготовок, роботами по забезпеченню техніки безпеки та з безлічі інших причин не можуть виконувати свою роботу. І таке трапляється на кілька хвилин чи годин, а то й на кілька днів. І часто ніхто в цьому не винен. А робітник мусить бути на своєму робочому місці, хоч нічого й не робить. В рядах простоїв не буває. Робітник, не маючи що робити, коротає час, виготовляючи щось нікому не потрібне, аби була видимість роботи. Відкрити книгу — це вже злочин, порушення трудової дисципліни. А чому? Адже це розумне, що підносить культурний та професійний рівень. В силу різних причин бувають дні, тижні, а то й місяці, коли з цілком законних причин нема фрахту робіт, і десятки робітників не мають чого робити, але мусять в брудному одязі вкупі проводити 8 годин, нічого не роблячи. Простою не буває, безробіття нема, а непродуктивних затрат

робочого часу дуже багато, і таке неробство часто важче, ніж звичайна, нормальна, звична робота. Воно важке і в фізичному, і, особливо, в психологічному плані.

Нарешті, є ряд професій чи робіт, які дозволяють, при забезпеченні найкращого технологічного процесу, і книги почитати, і полежати, і поспати навіть, але окремі начальники вважають сам факт відкривання книги злочином. Можна займатися будь-якими теревеннями, анекдотами, чим завгодно, тільки читати не можна. Навіть безплатні відпустки на час, коли нема роботи, заборонені. А чому? Це ж вигідно і для трудящих, і для виробництва.

Про вихідні дні я багато писав на початку статті. Відпустки проходять дуже погано. Кудись поїхати можна, є багато музеїв, чудових куточків природи, театри, виставки тощо, які недоступні трудящим протягом цілого року. Подивився б під час відпустки, це ж так необхідно всім, а особливо дітям з їх жадобою до знань, нових вражень, історії та іншого. Але ж попробуй поїхати. Якщо владнаєш з квитком на поїзд чи літак, то не матимеш де переспати. Готелі заповнені, інших помешкань нема і залишається ночівля під відкритим небом, а це далеко не всім по силі, і люди проводять відпустки в домашніх роботах, за доміном, пляшкою, біля блакитного екрана.

При хворобах, що не заважають розумовій роботі, час використовується далеко не завжди розумно і з користю, бо значну частину часу проводять в чергах біля кабінету лікаря.

Висновок. Вільний час трудящих — це не лише час для відновлення сил для завтрашнього трудового дня, а й час для інтелектуального розвитку, час для піднесення культурного та освітнього рівня трудящих — і цей розвиток повинен би стати в центрі уваги як самих трудящих, так і

інтелігенції, на совісті якої лежить відповідальність за прийдешнє. (15. IV. 74.)

***Сільські проблеми*²⁰**

Слушно, хоч, може, й з запізненням на кілька десятиліть «Літературна Україна» поставила на обговорення сільські проблеми.

Ці проблеми вже давно турбують самих селян. З боєм дивляться вони на запустіння села, втрату природної любові до праці на землі, занепад моралі та культури на селі. Не байдужі ці проблеми й значній частині української інтелігенції (учителів, агрономів, зоотехніків, керівників колгоспів та радгоспів), бо зв'язані з постійною нестачею робочої сили, з постійним зменшенням кількості школярів, згортанням, а то й повним припиненням культурно-масової роботи в клубах, з примітивізмом життя не лише рядових колгоспників та робітників радгоспів, а й сільської інтелігенції. Не байдужі вони й пресі, яка часто передає матеріали про нестачу робочої сили, поганий обробіток землі (прополка, збирання врожаю, особливо овочів, фруктів, картоплі, буряків, кавунів та динь і т.д.), про нестачу робітників на тваринницьких фермах.

²⁰ На суді О.Тихий сказав, що це чорновик, забракований ним варіант статті до газети «Літературна Україна», яка закликала читачів взяти участь у дискусії на цю тему, підняту в статті І. Лободи під такою ж назвою, опубліковану в «Літературній Україні» 29.10.1974. Частково опублікована під назвою «Сьогодні колгоспи нагадують кріпацькі лятифундії» в газетах «Свобода» (США), № 190, 22.08.1979, та «Америка. Український католицький щоденник» (Філадельфія, США), № 121, 25.08.1979. Тут публікується за фотокопією з машинопису, що зберігається в архіві вид-ва «Смолоскип» у Києві.

Безперечними, на мою думку, є переваги колективного господарства над індивідуальним. Це – економія часу і витрат на одиницю одержаної продукції, можливість застосування потужної техніки, можливість кращої організації виробничої діяльності, більше можливостей для навчання та виховання дітей з вивченням на ділі всього циклу сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, незрівнянно кращі умови для культурного дозвілля, як то самодіяльність, тривалі мандрівки та походи молоді, поїздки до театрів, музеїв, на концерти та вистави...

Чому ж все-таки село (я маю на увазі виключно українське село, бо сіл інших народів не знаю) старіє, вимирає? Чому в селах стоять порожні не лише старі будівлі, а й нові, добротні, з усіма вигодами, будинки? Чому повмирало багато хуторів та маленьких сіл? Чому земля, село, що віками було доброю, щедрою матір'ю, перетворилась на злу мачуху, від якої тікають їхні діти в найми до міста? Чому люди, зокрема, молодь, полишають рідну оселю, де все дороге й знайоме, часто зроблене своїми руками, та йдуть у гуртожиток, у лімітки до міста, де протягом 5 літ навіть прописки не обіцяють?

Що подумали б прадіди сьогоднішніх 15 – 17 літніх своїх правнуків, якби подивилися на їхнє життя? Хіба такої долі вони бажали їм, вступаючи до колгоспу? Адже вони думали, що земля наша, продукти нашої праці теж наші, ми погано жили, а наші діти, а тим більше внуки та правнуки, житимуть краще, зовсім добре. Тобто менше працюватимуть, більше кращих продуктів своєї праці споживатимуть, за свою працю на священній землі,

политій кров'ю та потом багатьох поколінь наших предків, матимуть змогу купувати більше й кращих промислових товарів, набуватимуть знання, житимуть не лише хлібом насущним, плодитимуться і радітимуть своїй щасливій долі. А що вони побачили б?

1. Що їхні діти та внуки самотньо доживають віку на пенсії 12 – 18 крб. на місяць, без дітей та внуків, що роз'їхались по всьому СРСР, з єдиною надією, що, може, син чи донька, як вже [не] зможуть ходити, забере до себе в двокімнатну квартиру на 5-му чи 9-му поверсі, де не побачиш ні чистого, ясного неба, ні деревця чи листочка, не почуєш співу парубків та дівчат, як колись бувало, не почуєш звичного гавкання собак чи жаб'ячих концертів. Тільки стіни та блакитний екран, якого і в селі дивитися не дивина.

2. Що нащадки їхні працюють не менше, а більше, ніж вони працювали. Ні вихідних, ні свят, ні відпустки, до того ж у мазуті, в болоті, в пиляці. Колись дядько виїздив у поле на зорі. Орав. Потім жінка приносила гарячий сніданок. Коні чи воли паслися, а господар дрімав чи спав під бричкою. Таким же був обід. Дитя наглядало за кіньми.

3. Що їдять погано, бо або ні з чого, або ніколи приготувати, бо працюють у колгоспі чи радгоспі всі: і жінки, і чоловіки, і діти. Одні на постійних роботах, інші на гектарах та присадибних ділянках, біля власної худоби, прадідівськими знаряддями та методами заготовляють корм для власної худоби та возять його на мотоциклах або возиках. І всім є робота, всі зайняті від зорі до зорі, а то й уночі працюють. І за що? Яку мають перспективу? І чи буде кінець такій роботі, хоч би не собі, а дітям та

внукам? Кінця не видно. Ніщо не вказує, що в майбутньому буде інакше.

4. Що лаються безбожно, гидко, страшно. Може, ще не так, як у місті, але, напевно, скоро доженуть.

5. Що нема тих, що колись були, весіллів, хрестин, вечорниць.

6. Що нема вбрання, зробленого своїми руками, зі смаком, у дусі тисячолітніх традицій народу.

7. Що не відрізниш хлопця від дівчини і т.д., і т.п.

Споконвічними прагненнями селян були:

1. зібрати якомога більший урожай;

2. подбати, щоб на другий рік було що збирати, тобто поліпшувати свою землю, реманент, робочу худобу тощо;

3. використати найкраще знаряддя праці, щоб при найменших затратах одержати найбільше продукції;

4. вчитися використовувати найкращі сорти, бо станеш жебраком;

5. сіяти те, що потрібно для себе і для базару;

6. прикупляти всього, що вигідне;

7. якщо господарювання не принесе прибутку, здати землю в оренду чи продати;

8. якщо господарювання в даній місцевості безперспективне, підшукати краще місце.

Все спонукало селянина до думання, обчислень. Кожен думав про своїх нащадків і дбав по їхню долю.

Тепер же селянинові залишається робити, що наказують, і за сумлінність лише трохи більше, ніж сусід, та, якщо повезе, орден, або тікати з колгоспу чи радгоспу, якщо є паспорт, або працювати так, щоб вигнали. А оскільки працювати нікому, то виганяють неохоче, і він роками байдикує, п'є і ніскілечки не зацікавлений у роботі. Нема потреби думати й про нащадків, бо цілком

очевидний процес розвитку сільського господарства показує, що кількість робочих рук, потрібна для обробітку землі, стає меншою, номенклатурні працівники та спеціалісти стали довічними і, отже, якщо хлопець чи дівчина закінчить с-г вуз, їм нема надії одержати навіть через десяток літ роботу за фахом у рідному селі і треба їхати не додому, а туди, куди пошлють, і вже на новому місці отаборяться на все життя.

Колгоспи, при всій своїй демократії, не можуть приймати таких рішень, щоб побудувати якийсь цех переробки своєї продукції, якусь госпрозрахункову майстерню, будівельну бригаду чи щось, що дало б заробіток не використовуваний у даний момент робочій силі, щоб поліпшити матеріальне становище своїх членів. Усе це робиться обласними, республіканськими, а найчастіше всесоюзними (*нерозбірливо*) органами. А де ж їм урахувати потреби якогось далекого колгоспу?

Проблеми навчання та виховання дітей. Всім відомо: рівень підготовки сільських учителів нижчий, ніж міських, обладнання спортзалів, кабінетів гірше, ніж у містах. Музпрацівника чи художника годі й шукати в селі, а якщо пришлють, то такого, що в місті вже все зробив.

Переваги міста над селом:

Все можна купити, правда, черги, нестача. Але коли нема в одному, другому, п'ятому гастрономі – знайдеш у десятому, а все ж таки знайдеш. А в селі взагалі не купиш.

Є різні школи: фізико-математичні, з англійською мовою викладання, для недорозвинених дітей, є музичні салони, ізостудії, палаци піонерів, спортивні школи. Правда, відсоток дітей, що там вчаться, мізерний, але вони є, і селянин думає, що його чадо буде там вчитися. А не бешкетуватиме в парках, на вулицях, як це часто буває. Є

кілька кінотеатрів, і можна вибрати фільми для перегляду, а в селі тільки те, що привезуть за планом, складеним якимось начальником без будь-якого врахування потреб селян та їхніх дітей.

Є палаци культури, театри, концертні зали. Що вони охоплюють дуже скромний відсоток жителів міста – то інша справа, але вони є. Селяни могли б їздити «по культуру» до міст своїм автобусом, возити дітей, але не їздять і не возять. Чому? Очевидно, тому, що нема коли їздити, весь час працюють, а, по-друге, тому, що не навчені жити інтелектуальним життям.

У місті робітник, посварившись із начальником, може перейти на інший завод, поїхати до другого міста, поїхати в село. Селянинові ж залишається тільки терпіти і чекати, коли начальника-бюрократа виженуть. Податися нікуди. Паспорта нема, на роботу нікуди не візьмуть, а судити за дармоїдство, бурлакування можуть, і люди терплять до першої, хай і не найліпшої, нагоди втекти до міста, в гуртожиток, у лімітки.

У селі все на виду: і мораль, і розпуста, і неохайність, і прагнення прожити коштом чужої праці. У місті простіше. Там все прикрито чотирма стінами його (її) «шпаківні». Люди роками живуть, не знаючи навіть по імені своїх найближчих сусідів. А це теж приваблює якусь частину людей із села (не кращих, звичайно).

Розв'язати проблему села можна в двох планах.

План перший:

Село повинне давати мільярд пудів зерна, певну кількість молока, м'яса, шерсті і т. д. та ще робочу силу для міста. Для цього досить дати селянам більшу зарплату, отже, більше мотоциклів, автомобілів, горілки, п'ятиповерхові будинки з туалетом – і вплив з села стане

меншим, але не припиниться. Приблизно такий план пропонує І. Лобода.

Можна віддати землю в оренду китайцям, неграм, німцям чи американцям – і проблема одержання необхідної кількості, навіть більше продукції буде розв'язана.

Можна не видавати паспортів селянам, у тім числі й тим, що закінчили школу та відбули службу в армії. Але то було б не чим іншим, як кріпосним правом.

Можна, нарешті, обробляти землю працею ув'язнених або солдатів, але то було б рабством.

Схоже на те, що розв'язання проблеми села в цьому плані було б нелюдям, антигуманним.

План другий:

Хай селяни стануть господарями свого життя, своєї праці, повноправними власниками продуктів своєї праці, незалежними організаторами виробничого процесу, відпочинку, духовного життя. При такому розв'язанні проблеми селянин буде зацікавлений у роботі, матиме стимули не лише матеріальні і не лише на сьогоднішній день. Він вчитиме і дітей своїх любити землю, любити свій колектив, рідну природу та культуру. І діти перестануть мріяти про втечу до міста. Непотрібними стануть всякі інспектори та інструктори-наглядачі, яких зараз так багато осіло в містах та районних центрах, подалі від села та селянської праці.

«На початок 20-го століття в Полтавській губернії налічувалося 1,4 мільйона чоловік «зайвого» населення... Середній вік колгоспника в області становить 42 роки, а в багатьох господарствах сягає 50», – пише І. Лобода. Чому?

До революції при злиденному житті були багатодітні сім'ї, селяни вірили в кращу долю, вірили в

свої здібності удосконалити господарство і жити по-людському. Тепер же нема віри, селяни не почувають себе господарями землі та продуктів своєї праці, не вірять у кращу долю своїх дітей, ніж їхня власна доля. Тому вони тікають з села, виряджають своїх нащадків до міста на муки, поневіряння. З великим болем виряджають дівчат, бо в місті їх чекає і глум, і зґвалтування, і тимчасове одруження (так тепер у місті, за уявленням селянина), і тяжка, незвична праця... І чужа мова. І все ж виряджають, бо що чекає її вдома, на селі? Одні хлопці одружуються десь далеко за місцем служби в армії, інші тікають до міста. А яка ж доля чекає дівчину? Героїчна праця на фермі чи в полі та довічне дівочтво... А кого ж зачарує така доля?

Часто говорять і пишуть про доганяння селом міста. Я не дуже то розумію, що треба доганяти? Якщо забезпечення продуктами та промисловими товарами, то тут не доганяти треба, а просто усунути дискримінацію села. Багато ж у чому, на мою думку, містові треба б доганяти село (мораль, збереження традицій та обрядів народу, а також нашого найдорожчого скарбу – мови).

Отже, замість того, щоб доганяти, треба, щоб:

1. селянин не змушений був усе краще й цінніше з надбань своєї праці віддавати містові, а щоб у першу чергу користувався сам;

2. сільські крамниці одержували з торговельних баз не лише те, чого в місті не хочуть купувати, а все, що потрібне;

3. селянин не їздив до далекого (культурного) міста купити хліба, м'яса, кавуна чи огірка, як це має місце тепер, а щоб міг купити в себе на селі і не по міській ціні, а

по собівартості, адже це продукт його праці, його поту та мозолів;

4. одержував за свою працю не те, що залишиться після сплати податків, продажу державі, оплати дорогих (високооплачуваних) начальників, а справді згідно зі своєю фізичною та розумовою працею;

5 не був навечно прикріплений до землі та колгоспу, до якого добровільно, чи не дуже добровільно, вступив ще його прадід, а щоб міг стати одноосібником, якщо йому те здається кращим, організувати чи вступити до меншого колгоспу і т.д. Адже сьогоднішні колгоспи дуже нагадують латифундії, а селяни - звичайнісіньких робітників на них;

6. знав, що колгосп – то його та його дітей майбутнє, що він не стане радгоспом, якимось підсобним господарством чи ще чимось, як то бувало раніше;

7. не боліла душа за те, що з чийогось наказу буде викорчований молодий плодоносний сад (як нерентабельний), а поряд на чудовій землі, відрізаний від присадибних ділянок, десятиліттями стоятимуть розсадниками бур'янів чагарники. А таке ж можна спостерігати в кожному селі на значних площах.

Зневага до села з боку влади, безправність господаря землі – селянина, тридцятитисячники 30-х та 50-х років з їхніми диктаторськими повноваженнями підірвали авторитет землеробської праці. «Перша заповідь – хліб державі», укрупнення, реорганізація їх у радгоспи, переходи на грошову оплату – вбили в хлібороба почуття господаря, знецінили творчі зусилля селянина, перетворили його на звичайний придаток землі, яким є робоча худоба чи машини.

Серйозне обговорення поставленої проблеми, очевидно, допоможе знайти правильний шлях до того, щоб зробити українську землю, українське село щедрою люблячою рідною матір'ю для своїх дітей, а не злою мачухою, яким воно є сьогодні.

*343262, Донецька область, Костянтинівський р-н,
хутір Іжівка,*

Тихий Олексій Іванович

Ви і ми²¹

Так уже споконвіку ведеться, що від покоління до покоління передаються інстинкти, звички, матеріальні та духовні цінності в людей. Перші три передаються і тваринами. І чим нижчий їх тип, тим досконаліше вони входять в плоть та кров. Людина ж окрім всього має ще й духовні цінності, як-то: мова, віра, певні національні традиції, обряди, національні страви, музика, танці і т.п.

Саме національна специфіка народів робить їх оригінальними, своєрідними, неповторними. Саме національно-особливе є тою часткою загальнолюдської духовної скарбниці, якою пишаємося ми всі і своїм внеском пишається кожний окремий народ. Так було, так є, тільки так і може бути завжди в майбутньому. Прагнення до найбільшого свого внеску є тим незамінним стимулом до духовного розвитку кожного окремого народу і всього людства в цілому. Розвиток національної культури сприяє розвитку світової культури, занепад бодай найменшого

²¹ Стаття, приписана О. Тихому. На суді він заперечив своє авторство.

Русначенко Анатолій **Ошибка! Закладка не определена.** Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с. (О. Тихий «*Ви і ми*» с. 557–561)

народу в його культурному поступові є непоправним злом для всієї світової культури. Смерть найменшого народу (духовна смерть, втрата ним своєї національної мови, культури, традицій) — тяжка втрата для всього людства.

Нема великих народів і малих народів. Були і є народи-завойовники і поневолені народи, народи, що з випадку чи щасливої долі в своєму матеріальному та культурному розвитку вийшли вперед, і такі, що в силу різних причин, у першу чергу гноблені іншими народами, відстали в своєму розвитку, а інші, використовуючи своє панівне становище, використовуючи матеріальні та духовні скарби поневолених народів, на якийсь період виходили вперед. Колись могутні держави з високою культурою занепадали, перетворювались на другорядні, третьорядні або й зовсім зникали. Згадаймо Стародавній Єгипет, Вавілонію, Ассірію, Золоту орду, Стародавню Грецію та Рим, Вірменію, нарешті Польщу, Китай, Індію. А чим були в той час Франція, Англія, Московія, Америка, що нині загрожують водневими бомбами, нав'язують світові свою культуру, свій спосіб життя, свої моди, свій авторитет, свої ідеї?

Тяжко уявити собі людство, яке говорить одною мовою, одягається за одною модою, співає однакові пісні, танцює однакові танці під одну й ту ж музику, живе в однакових будинках. Таке людство було б потворою найгіршого ґатунку. І, звичайно ж, такого ніколи не станеться, як не сталося протягом такої вже довгої історії людства. Жоден народ не прагнув до своєї духовної, а тим більше фізичної смерті. Кожний народ боровся і бореться за своє життя, і якщо багато з них зникли або занепали, то тільки з волі завойовників, внутрішніх чвар, зради панівних верств, що продавалися чужинцям за шмат гнилої ковбаси.

Шляхом фізичного знищення вмерли чи вмирають американські туземці (індійці), австралійські аборигени. Інша смерть у шотландців, ісландців, гунів, готів, народів, що населяли теперішню територію РСФСР. Вони асимілювались, втратили свої національні риси (деякі ще в донаціональний період розвитку, інші зовсім недавно, як наприклад, шотландці, зрадником яких, зокрема, був всесвітньо відомий філософ Давід Юм). Така ж доля чекала народи Російської імперії, зокрема, слов'янські (український, білоруський, польський). Для такої мети висувалися різноманітні теорії братності, спільної колиски, великості одних та малості інших народів, спільності мети, отчєства, віри, відмирання націй, культур та мов, інтернаціоналізм. Для цього підшукувались, а то й просто фальсифікувались аналогії, окремі сучасні процеси, справжня вигадана загроза «меншим братам» з боку інших народів чи держав, заохочення зрадників свого народу чинами, матеріальними благами, хрестами, орденами, золотими зірками та іншим непотребом на зразок горілки, тютюну, брязкалець тощо.

Але народи живуть, бо кожний народ безсмертний. Навіть вже мертві народи часом вражають живих величчю своїх творінь, зразками суспільного та громадського життя. Нема Стародавньої Греції, старогрецька мова стала мертвою, але живі ще й досі щедро черпають з її джерел. Впала Римська імперія, мертвою стала її латинська мова, але ще довго з її джерел черпатимуть мудрість живі мови і народи. Така ж доля випала й іншим імперіям, що претендували на світове панування. Не минуть, очевидно, такої долі й сучасні та майбутні претенденти на світове панування.

Наш український народ ніколи не прагнув до

завоювань інших народів. Історія не знає діяча, який би претендував на якийсь престол чи прагнув до завоювань чужих земель. Очевидно, це є одною з рис національного характеру, якою ми можемо пишатись. Український народ нікому, жодному народові не нав'язував своїєї віри, культури, мови, способу життя. Кращі представники України поширювали цивілізацію, культуру, віру мовою тих народів, куди кидала їх лиха доля, зокрема, серед російського в 17—18 століттях. Український народ щедро ділився своїми матеріальними та духовними скарбами з сусідніми народами, спочатку союзниками, а потім гнобителями, як то Польща та Росія, які по праву «старшого брата» користувалися нашими землями, її надрами, працею українського народу. А понад те ще й насаджували свою віру, свою «велику мову», своїх начальників, свої «вищі закони».

Наш народ від часів Київської Русі — народ бездержавний. Ми не мали самоврядування, не були господарями у своїй хаті, не мали голосу ні в польській, ні в російській державі. Нас як народ терпіли, бо не могли знищити фізично (дуже багато було нас), але в жодного з гнобителів не було найменшого старання сприяти нашому розвитку чи добробуту. Так було, так є. Україна поставляла Петербургові та Москві своїх співаків, композиторів, учених, письменників, а тепер ще поставляє інженерів, агрономів, лікарів та інших спеціалістів, а натомість одержує всяких начальників, колоністів, надзирателів, що зневажають народ, відверто, нахабно проводять політику асиміляції, тобто духовного знищення українського народу.

Цілі століття нас мордували, проводили політику полонізації, русифікації, мадяризації, онімечення, а ми все

ж таки залишилися українцями, зберегли свою прадідню мову, свої традиції, свою пісню, своє національне обличчя. В кожний історичний період від українського народу відпадала якась його частка, що переходила на службу свого гнобителя, свідомо чи несвідомо ставала зрадником свого народу. Але часи міняються. Міняються і темпи асиміляції. Якщо в минулому асимілювалися тільки представники панівних верств українського народу, то з поширенням освіти в кінці минулого століття почалася масова асиміляція через школи та інші навчальні заклади, через різні державні установи, літературу, театр.

Революції 1917 року пробудили національну свідомість українського народу в особі його інтелігенції. Почався ренесанс (відродження) українського народу, почалася боротьба за утвердження духовних скарбів народу серед найширших верств. До цього прагнули всі політичні та громадські партії та організації України: соціалісти, революціонери (есери), Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП), Українська комуністична партія (УКП-боротьбисти), буржуазні партії, Комуністична партія (більшовиків) України (КП/б/У). Остання як складова частина РКП/б/. Почався бурхливий розвиток української культури на основі народної української мови. З'явилися українські газети, книги, клуби, школи, переходили на українську мову установи, органи влади, законодавство.

Всі політичні партії та громадські організації були розгромлені. Залишилася тільки КП/б/У, яка активно проводила політику українізації всіх ланок політичного, громадського та господарського життя на Україні. Старші покоління ще пам'ятають той процес. КП/б/У дбала не лише про культурний розвиток українців, але

забезпечувала і культурний розвиток національних меншостей на Україні, в тім числі і російської національної меншості нарівні з німецькою, єврейською, польською, молдавською, болгарською, грецькою та іншими. РКП/б/, сподіваючись світової пролетарської революції, роблячи все для найскорішого її приходу, зовсім не дбала про забезпечення культурного розвитку національних меншостей Росії, в тім числі 7 мільйонів українців, що проживали на її території.

КП/б/У, залишившись єдиною політичною силою на Україні, виходячи з теоретичних засад В.І.Леніна, нехтуючи єдиноне ділимською практикою РКП/б/, докладала всіх зусиль, щоб забезпечити вільний розвиток українського народу. Було прийнято ряд прекрасних декретів, постанов та рішень партії, що повинні були стати фундаментом наступного розвитку українського народу. Протягом 20—30 років було проведено величезну роботу по українізації, зокрема і вищих навчальних закладів.

Після того як виявилися марними сподівання на світову пролетарську революцію, ВКП/б/ посилила свої зусилля на внутрішньому фронті. Були ліквідовані кращі представники КП/б/У та почалася політика русифікації на Україні. Керівні посади в партії та уряді були віддані запеклим шовіністам типу Кагановича²², Хрущова²³, Молотова²⁴ і под. Почалася русифікація армії, партії, вищих навчальних закладів, наукових установ,

²² Каганович Лázар (22.11.1893, Кабани — 26.07.1991, Москва) — радянський партійний і державний діяч. Злочинець, один з організаторів геноциду українців 1932—1933 років

²³ Хрущóв Микіта (17.04.1894, Калинівка — 11.09.1971) — перший секретар КПРС (1953—1964), Голова Ради Міністрів СРСР (1958—1964),

²⁴ Молотов Вячеслав - (псевд., справжн. прізвище - Скрябін; 25.2.(9.3).1890 - 8.11.1986)- радянський партійний та державний діяч.

промислових підприємств та всього життя на Україні. Кращі представники українського народу або покінчили життя самогубством (Скрипник²⁵ **Ошибка! Закладка не определена.**, Хвильовий²⁶), або їх постріляли (Затонський, Ю.Коцюбинський²⁷, І.Якір²⁸ та ін.), багато закінчили свої дні на каторжних роботах в таборах, ще інших перевели на іншу роботу (Г.І.Петровський²⁹). Так була розгромлена КП/б/У. Залишились одні лакузи та наслані для проведення русифікації росіяни.

Так були ліквідовані рештки політичної, культурної, економічної (господарської) не тільки незалежності, а й будь-якої автономії. Україна стала, як і при царизмі, тільки одною з провінцій Росії, без будь-якої навіть тіні незалежності. Її суверенітет залишився тільки в першій статті Конституції УРСР: «Українська РСР є соціалістичною державою робітників і селян». Що ж залишилося від тієї держави сьогодні?

Хочемо ми того чи не хочемо, але мусимо оглядатись назад, аналізувати дії та їх наслідки наших далеких та не дуже далеких предків, а тут є над чим подумати. І це треба не для того, щоб проклясти їх, не для красного слівця, а

²⁵ Скрипник Мико́ла (25.01.1872, Ясинувата — 07.07.1933, Харків) — радянський партійний і державний діяч.

²⁶ Хвильовий Мико́ла (13.12.1893, Тростянець — 13.05.1933, Харків) — український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози.

²⁷ Коцюбинський Ю́рій (25.11.(7 грудня) 1896, Вінниця — 08.03.1937) — український радянський партійний і державний діяч.

²⁸ Які́р Йо́на (15.08.1896 — 11.06.1937) — радянський військовий діяч, командарм 1-го рангу, один з головних військових керівників у боротьбі за встановлення радянської влади в Україні

²⁹ Петро́вський Григо́рій (22.01. (04.02.) 1878, с. Печеніги Харківської губернії — †9 січня 1958) — радянський державний і політичний діяч, один з організаторів Голодомору.

для науки, щоб не впасти в їхні помилки, не повторити їхніх промахів тепер і в майбутньому. Ми не судді своїм предкам, ми можемо і повинні тільки вклонитися їм за їхню працю, звитяжну боротьбу з усякими ворогами українського народу, що загрожували йому зброєю, асиміляцією, нав'язували себе в старші брати і, треба сказати справедливості ради, вже не одне століття таки добре їздять на шиї меншого брата. Чому ж так вийшло? Хто тому виною? Що тому причина? Це суттєві питання, і, звичайно, не вичерпати їх в такій коротенькій записці. Може, з часом знайдуться фахівці, що дадуть на них відповідь. А я обмежусь кількома реченнями.

До Богдана Хмельницького весь український народ боронив свої вольності, віру та мову, звичайно ж, під проводом своїх митрополитів, гетьманів та всієї інтелігенції. Церковна унія, зрада народів частини панівних верств і духовенства розкололи український народ на два табори, а саме: зрадники, що прийняли католицизм або унію, «вищу» польську культуру, мову, звичаї, зокрема звичай їздити на своєму ж братові. Становили вони мізерну частку українського народу, але користувалися підтримкою держави, війська, панівної в Польщі католицької церкви. Другий табір — козацтво, селянство, значна частина вірного православ'ю духовенства, частина козацької старшини, переважно на Запорозжі. Та не завжди перемагає фізична чи військова сила. Ні польське військо, ні всемогутня сила католицької церкви, ні зрада панівної верхівки українського народу не змогли подолати духу народу. Народ український продовжував нерівну боротьбу і шляхом повстань, і через пасивний опір своїм поневолювачам. Кращі представники українського народу бачили, що воля народу не зломлена,

що він готовий до активної боротьби з поневолювачами. Богдан Хмельницький підняв народ на боротьбу проти Польщі і переміг. Не дивлячись на те, що сили були далеко нерівні. Переможена Польща пропонувала нові умови співжиття, але українці вже не мали віри. Україна відхилила пропозиції турків та татар про єдність чи союз, бо інша віра, історична ненависть до мусульман і своїх напасників. Залишилася Росія.

З Росією був укладений військовий договір, згідно з яким Україна мала своє самоврядування, жила за своїми законами, вела своє господарств цілком самостійно. Російські царі підступом, обманом, зрадами і невиконанням своїх зобов'язань згідно з Березневими статтями чим далі, тим більше втручалися у внутрішні справи України і через сто літ вже цілком не зважали на свої зобов'язання і встановили своє безроздільне панування на українській землі. Пізніше вигаданий був термін возз'єднання. І цьому випадку не обійшлося без зрадників, що пішли на службу ворога свого народу — російських царів. Була заборонена українська мова, ліквідовано самоврядування, а замість виборних гетьманів Україною почали правити царські сатрапи та українські зрадники. Москва та Петербург забирали всі інтелектуальні сили українського народу, і він залишився майже виключно селянським, бо навіть робітники та ремісники в містах швидко русифікувались.

І все ж таки наш народ вижив. Не зломила його ні тяжка праця, темнота (неосвіченість), ні кріпацтво, заведене Московськими царями, відсутність інтелігенції, яка повністю пішла на службу царям.

Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп, т.8, арк.391-394.

Історична доля України³⁰

Лист українських політв'язнів

Спроба узагальнення

Сьогодні, на протязі порівняно невеликого відрізка часу, який ми пережили, видно, що національне відродження 60-70 рр. залишить помітний слід в історії нашого народу.

Початок 60 рр. – період перших паростків національного пробудження по тяжким моральним і фізичним лихолітті, яке пережила Україна в 30-40 рр., коли з нечуваною, диною жорстокістю придушено будь-які прояви національного духу.

Декілька десятків дисидентів 60 рр. були тими ясними променями серед кромішньої темряви, котрі показали, що ідеї і почуття нації не знищені, що Україна живе.

Уже сотні, а може, й тисячі іншодумців у 70-х рр. підхопили, як прапор, їх зусилля до духовного і культурного піднесення цілого народу. Під словом «дисидент» розуміється людину, котра змагає до поліпшення становища в будь-якій ділянці життя і відверто висловлює свої думки і переконання. Це не тільки політв'язні.

Ми не вважаємо дисидентами всіх незадоволених наявним станом речей (таких багато мільйонів), а лише тих, хто відкрито говорить про них. А втім, ця багатоліка маса була ідейно аморфною, політичне безбарвною і мала спонтанний характер.

³⁰ **РОМАНЮК Василь** (09.12.1925 – 14.07.1995). Член ОУН, УГГ, Патріарх Київської і всієї України - Русі.

Досі не створено ні одного документу, який, хоч би в загальній формі, висловлював більше чи менше загальні ідеї хоча б маленької групи українських патріотів. Настав час голосно сказати про те, що нас переслідують і жорстоко карають за переконання, але і конкретно заявити про наші прагнення й ідеї, пориви й цілі.

Інтенсивність дисидентського руху в 70 рр. є наслідком посиленого натиску на національну культуру і повороту до сталінських методів боротьби з іншодумцями – беззаконня, репресії, безрозсудна жорстокість, повна погорда до громадської думки як всередині країни, так і в цілому світі. З цих причин нетяжко передбачити дальші виступи в обороні національних прав і свобод. Отже, нові репресії, нові хвилі арештів.

Але сповільнити руху неможливо репресіями. Жертви запалюють, а не спопеляють серця. Українці повинні б, накінець, мати право свobodно жити на рідній землі, користуватися рідною мовою, обстоювати національні традиції, побільшувати усю духовну спадщину, одержану від предків, захищати від осквернення свої національні святощі.

Московський шовінізм виправдує проведення духовного геноциду проти нашої нації марксизмом-ленінізмом у формі сталінського більшовизму – найпотворнішої і найбільше реакційної ідеї сучасності.

Ситуація, яка склалася на Україні, зобов'язує всіх українських патріотів, як на батьківщині, так і поза її межами, взяти на себе моральну відповідальність за долю нації. А оскільки репресії і кривавий терор можуть перекинутися й на інші народи, ми несемо відповідальність і перед усім людством.

Настав час заявити про наші намагання і зобов'язання, які накладає на нас звання борців за громадські права. Ми – демократи. Для нас вищими принципами громадського і національного співжиття є Загальна Деклярація Прав Людини ООН, пакти і документи ООН про суверенність і незалежність націй і народів.

Ми відмежовуємося від політики КПРС у національному питанні, трактуванні поняття демократії, так званих теорій розвитку національних літератур, мистецтва, науки, освіти. Для нас противні і несприйнятливі всі види тиранії, диктатур і нехтування правами будь-яких націй і народів, ігнорування Прав Людини. Нам близьке і зрозуміле прагнення всіх народів до незалежності, підтримка цих прагнень демократичними країнами і ООН.

Ми проти: підтримки боротьби за незалежність танками і ракетами, нав'язування колишнім пригнобленим народам певних ідеологій, диктатур, способу життя; незалежності, яка завойовується ціною мільйонів жертв, братовбивчих воєн, мільйонів емігрантів, мільйонів політ'язнів.

Ми вдячні всім народам, урядам, партіям і поодиноким громадським діячам в усьому світі за підтримку боротьби за незалежність народів, зокрема українського. У першу чергу ми вдячні народам, громадськості і урядові США і Канади.

Ми віримо, що зусиллям самого українського народу при моральній підтримці інших народів СРСР, у тому числі і російського, народів демократичних країн і ООН, Україна швидко здобуде незалежність і займе належне їй місце в колі великих демократичних країн світу.

Історична доля України

Україну протягом ряду сторіч вважала царська бюрократія невід'ємною складовою частиною Росії, її самобутности, державности, культури, традиції, мови – офіційно не признавали, будь-які прояви національного життя забороняли. Тепер Україна голосно проголошується суверенною державою, багато говориться про розквіт, але, паралельно із злиттям, постійно нав'язується думка, що Україна постійно живе тільки завдяки Росії під гаслом «навіки разом» з Росією.

Україна – країна з більше чим тисячолітньою історією. Українські племена, нарід, нація від непам'ятних часів мали свою землю (територію), віру, мову, традиції, особливий психологічний склад, антропологічні ознаки, які відокремлюють їх від інших народів, у тому числі і слов'янських.

Різноманітні назви і самоназви українців: русичі, черкаси, козаки, русини, рутенці, малороси (і навіть образлива кличка: хахли), не заперечують нашої самобутности, не зменшують нашого права на існування як окремої нації, нашого обов'язку розвиватися і вносити свій вклад до загальнолюдської скарбниці духовного і культурного життя планети.

Україна була могутньою державою під назвою «Русь» або «Київська Русь». У відмінності від інших держав того часу вона не мала агресивних прагнень, не мала плянів світового господарства і поширення території коштом земель інших народів.

У складі литовської держави українці не були пригнобленим народом, свobodно господарювали на своїй землі, множилися і свobodно розвивали свій дух і свою

культуру. Українська літературна мова була офіційною державною мовою того часу.

Після об'єднання Литви з Польщею за спиною українського народу почалося економічне гноблення, спроби заступити православ'я католицизмом і нав'язати польську мову. Це призвело до загальнонаціональної боротьби під проводом Б.Хмельницького.

Український народ здобув повну перемогу, і Б.Хмельницький уклав союз з московським царем у 1654 р. на основі березневих угод. Статті договору московський уряд постійно порушував, а цар Петро I ігнорував їх повністю, чим Україна була перемінена в одну з провінцій Російської імперії. Україна втратила цілу автономію, адміністративну самоуправу (міста – Магдебурське право), економічну незалежність.

Українська церква попала в залежність від московського патріарха. Указом Петра 1 заборонено українську мову в церкві і в науці.

Внаслідок лютневої буржуазно-демократичної революції 1917р., в якій не останню роль відіграли українські політичні партії і поодинокі революціонери-українці, зформувалась Українська Народна Республіка на чолі з Центральною Радою, як автономна держава демократичної Росії.

21 січня 1918 року УНР проголосила себе незалежною соборною українською державою. Внаслідок громадянської війни і воєнної поразки Україна була проголошена соціалістичною республікою з більшовиками на чолі – складовою частиною РКП (б). 30 грудня 1922 р., згідно з договором про створення СРСР, Україна входила в його склад як суверенна національна держава.

Кожна з соціалістичних республік залишалася суверенною щодо економіки, культури, науки, освіти. Для загальної боротьби проти зовнішніх ворогів об'єдналися військові сили (національні військові формації під союзним командуванням) і дипломатія.

ВКП(б) на чолі зі Сталіном до 1937 р. шляхом винищення української національної інтелігенції, партійних і господарських кадрів, зліквідувала всі суверенні автономні права України, в тому числі і національну армію.

Розкулачування, штучний голод 1933 р., війна з фашистською Німеччиною і післявоєнні репресії, зокрема в західних областях, коштували українському народові біля 17 мільйонів жертв.

Українці – один з найбільше свободолюбних, демократичних за своїм життєвим укладом, трудолюбних і миролюбних народів світу. Понад 300 років трагічна доля його в умовах поділу між міцними сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина), при інтенсивних намаганнях асиміляції, не знищила прихованих українцем мови, віри, традицій, прагнення до незалежності й демократії.

Україна мусить стати незалежною, демократичною, духовно багатою, матеріально забезпеченою, з високим рівнем розвитку освіти, науки, національною за суттю, змістом і формою культури державою.

Кожній людині, групі людей, підприємству, селу, кожній територіальній одиниці повинні бути забезпечені можливості вільно і без обмежень користуватися громадянськими, соціальними і політичними правами, собі на користь і нікому на шкоду.

Щоб Україна була в мирі і дружбі з усіма державами планети, обмінювалась з усіма народами в галузі матеріального виробництва, науки і культури.

Щоб Україна щедро і гостинно могла приймати в себе громадян всіх країн світу, а її громадяни могли відвідувати країни на всіх континентах.

Щоб громадян виховувала сім'я, школа, церква, суспільство, а не вулиця, концлагер, тюрма.

Можливі форми опору

Кожний чоловік, група людей, поодинокий народ керуються певними нормами моралі. Ми, українські політ'язні, уся вина котрих полягає в обороні рідного слова, літературної творчості, відстоювання прав людини і свого народу, вважаємо доцільним і абсолютно необхідним для рятування від духовного і культурного знищення такі норми поведінки для українця (ки):

- Уживання тільки рідної мови на рідній землі і цим укріплення себе і свого народу.

- Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл з російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ з рідною мовою або вчити дітей самим.

- Відмовлятися від навчання в школах і інших навчальних заведеннях з російською мовою навчання, добиватися шкіл, технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самостійно, здаючи екстерном.

- Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на праці, у громадській діяльності, на вулиці.

- Не відвідувати театру, кіна, концертів на російській мові, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується до теле – і радіопередач.

– Стримуватися від горілки, лихословлення, курення тютюну.

– Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користи (легковими автомобілями, дорогими килимами, кришталевими виробами, модерними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіянами, на яких ніхто не грає).

– Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а помагати людям, що попали в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальні умови для освіти і розвитку творчих завдатків і т. д.

– Відмовлятися від праці в установах, навчальних заведеннях, громадських організаціях, де гребують українською мовою, традиціями народу, правами людини.

– Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.

– Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу – 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі і в сільському господарстві.

– Не виїжджати на роботу поза межі України.

– Відстоювати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.

– Виявляти і оголошувати які б це не були порушення закону, від кого вони не виходили б.

Пропоновані вище форми опору політиці і практиці бюрократії, спрямовані на духовне і культурне знищення української нації, не передбачені жадним законом як злочин.

Одначе бюрократи і КДБісти можуть переслідувати за них звільненням з праці, шельмуванням на зборах, пониженням на посаді і в зарплаті, залякуванням, а іноді і судовою розправою. Але де ж, коли була без жертв здобута воля? Хіба пристойно жити дрижачою твариною, турботами шлунку, вирощувати дітей, безрідних дітей XX сторіччя?

У випадку, коли хто-небудь із адміністрації, партійних, комсомольських чи профспілкових діячів, міліція, прокурори, КДБ – цікавляться вашими переконаннями, поглядами, друзями, художніми смаками і т.п. – це слід розглядати як обвинувачення або спробу при вашій допомозі обвинуватити кого-небудь іншого. У таких випадках:

1) Не давати ніяких вияснень до пред'явлення конкретного обвинувачення, санкціонованого прокурором.

2) Не давати ніяких свідчень, у тому числі і позитивних, щодо осіб звинувачених в іншодуманні, релігійних переконаннях, націоналізмі. (Це не стосується звинувачень в убивстві, грабежі, хуліганстві і шпіонажі).

3) Не вірити в чесність, порядність і законність дій слідчого, не перевіривши Карно-Процесуальний Кодекс.

4) Не боятися кари і навіть смерти за неіснуючий злочин, бо така кара звеличує покараного і показує тисячам і мільйонам людей правдиве лице катів.

5) Не виторговувати зм'якшення кари шляхом приниження, наговорів на себе або звинувачення інших людей.

6) Відмовлятися від будь-яких розмов без запису в протоколі допиту свідка, точно з повною відповідальністю з законом конкретного обвинувачення.

7) Підозрілий КДБістами вже практично присуджений засуджений. Усі дальші дії – прокурорський нагляд, суд – пуста формальність.

8) Підозрілий, обвинувачений, підсудний мають право знати закони. Треба вимагати, вивчати і використовувати потрібні статті КК і КПК з коментарями. Загальну Деклярацію Прав Людини, Конституцію.

9) Всі відповіді на питання слідчого записувати власноручно. У протоколах записувати всі порушення закону слідчими, прокурором і іншими органами.

10) Кожне порушення закону слідчим, прокурором і ін. оскаржити у всіх інституціях.

11) Відстоювати свої переконання, складені на письмі, або відмовлятися від них, не даючи жадних підстав для підозріння в одностумстві або співпраці будь-яких осіб, у тому числі ворожо настроєних супроти вас.

12) На судовому засіданні спростовувати обвинувачення, вказувати на порушення закону слідчими, прокурорами і ін., оскаржувати перед усіма інстанціями, відмовлятися від послуг адвоката, котрий признав доказаною вину підсудного, тоді коли сам підсудний винуватим себе не визнає. Підсудний має право довірити свою оборону будь-кому із родичів або юристів з інших країн.

«Кожний, хто йде служити народові, тим самим надіває на себе терновий вінець» – М. Драго.

Терновим вінцем для того, хто, так само як ми, піде служити своєму народові, може бути концлагер, тюрма, заслання у Сибір. Це довгі роки поза межами вітчизни, ґрати, колючий дріт, каторжні роботи, провокації КДБ, намагання принизити людську гідність, позбавлення

зв'язку зі світом і зносин з рідними, обмеження можливості користуватися літературою, голод, карцер.

Відомі всім із кінофільмів, матеріалів художніх творів страхіття і злигодні політичних каторжників до 1917 року були б найбільшим благом для сьогоднішніх в'язнів совісти.

Багато несе свій хрест уже не перше десятиріччя. Всі ми – смертники. Без боротьби за законність, за Права Людини, за право нашого народу на життя ми не маємо надії не тільки на життя, гідне людини, але і на існування без ґрат і дроту. Ми дотримуємося таких норм етики ув'язнених:

1) Постійно працювати над підвищенням свого інтелектуального рівня, набувати знань в улюблених галузях науки, ділитися з іншими ув'язненими і рідними своїми знаннями, займатися творчою працею.

2) Дотримуватися загальнолюдських норм моралі.

3) Вбачати в кожному ув'язненому рівного собі мученика, не пригноблювати, не ображувати, а намагатися допомогти, якщо можеш, або оборонити у випадку несправедливого нападу на нього адміністрації, КДБ або аморальних в'язнів, войовничих стукачів чи свідомих рабів адміністрації.

4) На випадок утисків кожний явочним порядком переходить на статус політв'язня, якого до нинішнього часу не признає влада в СРСР.

5) Недопустимі які б це не були випадки проти інших політв'язнів за ознакою раси, національності, мови, переконань і віри. Презирства і ганьби заслуговує лише та людина, котра чинить зло іншим політв'язням співпрацею з КДБ і адміністрацією.

6) Бійки і наклепи один на одного, намагання нав'язати кому-небудь свою волю – огидні явища і недопустимі в середовищі політв'язнів.

7) Політв'язні, згідно з законом, перебувають окремо від кримінальних злочинців, і намагання тримати їх разом повинно відкидатися без усяких компромісів.

8) Політв'язень – совість нації, і тому його поведінка, спосіб життя, мораль...*(не чітко – Вид.)*.

Досвід показує, що й один у полі воїн. Будь-який арешт, трус, навіть просто виклик до КДБ або прокуратури за іншодумання збуджують думку багатьох людей, показуючи, що відважне, правдиве слово знаходить відгук у серцях сотень, а іноді і тисячів і більше чесних людей, що слово для КДБ страшніше від найдосконаліших військ, сучасної воєнної техніки, водневої і невтронної бомби. До людей, які, переборовши страх, говорять рідною мовою, відстоюють права свого народу на життя, свободу, традиції, культуру, економічний розвиток, порядні і чесні громадяни відносяться з пошаною.

Будь-який суд (розправа), не зважаючи на всі заходи засекречення, не залишаються таємницею, їх широко обговорюють на Україні і далеко поза її межами.

Не треба порушувати законів. Вистачить користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР, і цим робити корисне для українського народу діло відродження, розквіту і волі України.

Мало нас, але нічого,

Більше буде рік за роком.

Пітьма висить не назавжди

Над замученим народом.

(Павло Грабовський)

Олекса Тихий, член Української Групи Сприяння
виконанню Гельсінських Угод
Василь Романюк, священник

НЕТЛІННІ СКАРБИ СТАРОЇ ХАТИ

Листи Олекси Тихого до матері

Мамо, добридень.

Оце написав Олі, а тепер трохи тобі.

Одержав я листи від Шури та Зіни. Написав про свої діла. Оля написала, що переслала листи тобі та Володі. Сьогодні, мабуть, будуть листи, але про них напишу в наступному своєму. Може й від тебе буде.

Володя завтра повинен іти у відпустку і збирався на десяток днів поїхати до мами, а потім кудись ще податись, точних планів ще не мав.

Ігор одержав Володіну бандерольку з медом, трохи горішків, капці, шкарпетки і 4 ручки.

На запит про можливість одержання посилки у зв'язку зі станом здоров'я начальство нічого не відповідає.

Оля написала, що до неї дзвонили Шура та Валя, а вони дзвонили Зіні. Скрізь, у тім числі в тебе, все в порядку, і слава Богу. Так і далі тримайтесь.

Володя із завтрашнього дня повинен йти у відпустку і збирався перших днів з десять провести в мами, мабуть, і до тебе загляне. Скажеш, що його бандероль я одержав учора. У мене останні днів 12 було погіршення. У другій половині дня піднімалась температура (до обіду весь час була нормальна), були болі в животі і слабкість. Всі ці дні я пролежав у ліжку, трохи схуд. А вчора увечері температура була майже нормальною, може, закінчився якийсь процес. Мабуть, погані показання аналізів крові. Позавчора

призначили брати аналізи через день. Так часто брали тільки після операцій. Хотіли перевести мене до терапевтів, але з якоїсь причини відмінили, залишаюсь в хірургії. Лікарі прийшли до думки, що вилікувати вже неможливо і подали на актіровку, але інші „лікарі” сказали ніякої актіровки і нікуди документів не подавати.

Погані діла з книгами. Тут їх всього з десяток і то такі, що вік не читав би. З газет читаю „Известия”, котру передплачує наш санітар. Скоро, мабуть, повезуть назад.

Оце такі мої діла.

У нас тут є дідусі набагато старші від тебе і дуже хворі, але тримаються бадьоро. Один лежить зі мною після операції. Тримаються бадьоро, жартують, сміються. Ото і тобі треба б розучиться командувати і сердитись, жартувати і сміятись ти вмієш.

Передавай усім вітання. Пиши сама (тобто з секретарем) і хай пишуть всі. А на те, що я писатиму, надій мало — ліміт. Щастя та долі всім вам. Олексій.

6 липня 1979 р.

* * *

8 серпня 1979 року.

Здрастуй, мама!

Оце написав Олі, Володі, а на закінчення тобі і тим, хто біля тебе.

Учора принесли листа від Олі. Довідався про її митарства, що їздили з Колею в Мордовію, про її ходіння по муках.

Адреса моя тепер вам відома. Думаю, що найближчим часом одержу листи й від тебе та інших. Поки що одержав тільки Оліного.

Коротко про себе, точніше, про свої болячки.

Зараз мені краще. Температура нормальна. Зрідка болить серце і нижня частина живота. У порівнянні з тим,

як було раніше - це дурниці. У тебе було тяжче і винесла, а я ж мужик. Звичайно, щось там у мене болить, але в кого воно не болить? Я й так довго тримався без докторів. Хіба що тітка Явдоха побила всі рекорди. Вона, мабуть, і досі не ходить до лікарів?

Давно не маю вісток з України. Попроси свого „секретаря“. Хай опише ваше життя-буття. Радіо та газети нічого не повідомляють про врожаї на Україні. Зіна писала, що дуже жарко і не було дощів. Що там твориться зараз?

Годують тут нічого. Багатенько молока, більш ,ніж можу з" їсти, дають хліба і каші різні. А от овочів, дають зрідка сушену картоплю, а вона ж страх (!) погана. Привіз я з собою чималенько цукру, вже з'їв грам 800 і ще стільки маю.

Магазин, на жаль, закритий, тобто не можу нічого купити, бо не прийшли гроші.

Найгірше ж, що нема книг та газет. Тільки зрідка приносять. Коли переадресують мою передплату, невідомо. А дуже може бути, що переадресують тоді, як мене вже тут не буде. Я тут, як кажуть, не по масті, і будь-коли можуть перекинути куди завгодно. Якщо довго не буде листів, не хвилюйтеся. Думаю, що нічого зі мною не станеться. Чекаю ваших листів. Може, навіть сьогодні будуть. Як там у Шури, Зіни, тітки Валі, у дядьків?³¹ Оля написала, що дядько Панас з Алою та Павліком були на хуторі.

Значить, здається, все.

Бажаю тобі доброго здоров'я і веселого настрою, передавай усім мої щирі вітання.

³¹ Шура – менша сестра, Зіна – страша сестра

Цілую - твій Аліксей.

("Неизвестная Дружківка" №1 (13), 2006 Стор. 1-2)

* * *

Мамо, одержав твого листа від 19 листопада. Добре, що тримаєшся у свої літа та з таким знівеченим здоров'ям. Хай Бог помагає. І за хутірські новини спасибі. Всі такі старенькі, хворі, а все ж якось трудитесь, обслуговуєте себе, а на літо є де розважатись онукам.

Ваші фотографії одержав і, здається, писав про це. Володя прислав їх ще у Ніжній Тагіл. Твій вигляд, слава Богу, гарний, тільки ось валянки серед жаркого літа наче не до лиця. Та що поробиш — і вік, і хвороби. Все до купи. І Шура, Аня та Ігор добре виглядають. А Андрій, мабуть, вже мужик дорослий? Це він у 7-му класі? Фотограф гарненьке місце вибирав. То під Шевченком, то на фоні дров, то на фоні хати. Кожний вид про щось говорить і нагадує. Спасибі йому за труди. Час іде. Так недавно наче хрестили Аню, а тепер вже така величенька дівчинка і так серйозно дивиться.

Питаєш, як здоров'я? Так собі. По собі ж знаєш, як воно після операцій, а їх уже аж дві було.

Потроху болить, та було б дивно, якби не боліло. На жаль, не обійшлося без ґриж на обох рубцях, а ще недавно дивився хірург і сказав, що їх три. Мабуть, на старому рубці, що апендикс вирізали в 1974 році теж. Операції ґрижі, кажуть, не страшні і робляться без загальної анестезії (наркозу). Якось то буде. П'ю корвалол, зрідка валідол, алохол, вікарін чи вікалін. Стараюся вживати поменше, коли терпіти можна. Дають і вітаміни. Настрій у мене, як завжди, бадьорий. Про телевізор я вже забув і який він, радіо теж останній місяць не слухав і газети та журнали мої все йдуть туди, де мене нема. Поки був у Н.

Тагілі, йшли сюди, а відколи я тут – йдуть туди. Все з ними розминаємося.

Багато в мене часу думати. Дома все була робота, і вдень, і вночі, а тут думаю, згадую, порівнюю. Жаль тільки, що рідко пишете. Оце тільки Зіна написала про посуху, а то й про це не знав. У газетах рідко пишуть, та й читаю їх нерегулярно.

Я б радий був писати, так не можна ж. Є ліміт — один лист на місяць, та й то не знаєш, піде чи не піде. Я не гніваюся на вас, що мало пишете, бо ж розумію, що писати нікуди важко. Зіна пише, що поверталися її листи, і Шурин теж. І тепер хто зна, чи не повезуть в лікарню. І не хотілось би, бо операції хоч і не складні, а все ж таки організм ослаблений, і може статись, що не заживатиме, як у тебе з жовчю було. І так залишатись — чи не буде гірше? То ж не дуже дивуйтеся, якщо довго не повертатимуться повідомлення про вручення. Раніше було, що листи в лікарню пересилали. Але це здогадки — про лікарню, може, й не повезуть.

Ти пишеш, що робити з книгами? Що ж робити — чекати, поки Володя забере. Хай стоять. У нього настрої поганенький, і з квартирою нічого не виходить. Одержав від нього кілька листів, що їздили по всьому світу, поки знайшли мене. А що з бджолами? Живі? Чи пропали? Чи продала? Може й писали за останні три вулики, чи я забув. Для мене нічого не тримай, роби так, щоб тобі було поменше клопоту.

Гарного листа Зіна написала. Льоня робить швидко кар'єру, але треба б іти в інститут. Інакше зіп'ється, зневіриться і буде як томть (?????) при всіх його талантах безталанним. Сергій, здається, молодець. І Оля його хвалила за цікавість і думливість, за серйозне сприйняття

життя. Було б добре, аби він мені писав про свої думки та плани, і Володі. Володя міг би бути йому корисним, якби Сергійко серйозно ставився та батьки не заважали, як мені колись своєю філософією „яке вродиться”. Як кореспондент ненадійний, а як списати навмання — то зовсім нічого не варить. (?????)

Із Шурою, мабуть, погані справи в тому, що вона, як і її мама, хоче переробити все на світі, а дітки можуть лишитися без виховання. Від аплікацій та всяких там розробок користі мало, а підготувати Аню до занять музикою, малюванням, спортом, як і Ігоря, треба б. І робити треба постійно, вдумливо, регулярно, і наперед бути готовими, що одні інтереси згаснуть, інші народяться, і так без кінця. Таке життя.

Надходять свята. Здоровлю щиро всіх вас з Новим роком і Різдвом Христовим. Хай дід Мороз принесе усім гарні подарунки, а найперше — міцного здоров'я і щоб здійснилися усі мрії та бажання і малих, і старих, і середущих.

Дядько Василь колись писав мені, а тепер перестав. Як його шлунок? Вилікував грибок чи так і далі мучиться? Зараз довгі вечори і роботи небагато, то й написав би коли. А як там бабця Тетяна Романівна. Все глядить онуку чи вже віддала батькам? А у Світлани що нового?

Мамо, добре, що ти тримаєшся і що є кому води принести чи хліба купити, але не погано було б і в дочок по місяцю чи півтора пожити. В тягость ти не будеш. Поміч теж, може, невелика буде, але й тобі було б краще, і їм менше клопотів та переживань. А на весну, підкріпившись, приїхала б додому. Походила б у кіно в Краматорську. Це ж ти, мабуть, ще й не бачила всяких там широкоекранних

та широкоформатних. Закупляла б продукти аби сила була. Може б, на кухні що зробила і з дітьми посиділа. Та й родичі ж там є, не нудилась би зовсім. Може, два-три дні побула б у тітки Насті. А дома що? Столітники до тітки Валі, Тузика теж туди – і хай живуть. Якби в мене було таке положення, я обов'язково поїхав би. Ну, а ти як знаєш.

Передавай усім-усім мої вітання та поздоровлення. Не перераховую всіх, бо був би довгий список. А я всіх пам'ятаю і всім зичу добра. Твій Аліксей.

Оля, вот и конец моему письму. Почту еще не забирали, так что завтра, может быть, и пойдет.

Я уже как-то писал тебе, что мне писала очень хорошие письма баба Надя. Часто вспоминаю ее, бабу Симу, бабу Соню. А как чувствуют себя Коллеровы? Но довольно. Целую. Алексей.

13 декабря 1979 г.

* * *

Добридень, мамо! Давно вже не маєте від мене листів. Мабуть, переживаєте, але не виходить ніяк. Я твоїх листів теж не одержав. Десь загубилися. Від Олі та Володі одержую. Пишуть, що ти тримаєшся добре, і я радий з того.

Сьогодні була дуже гарна сонячна погода, а у вас, мабуть, і (?????). Приємно було гуляти на сонечку, а температура була біля нуля. Згадував свої домашні турботи в такі дні, дивився на літки бджіл і готувався до весняних робіт. А тепер тільки спогади, думати і турбуватися ні про що.

Уже пішов четвертий рік мого сидіння, а впереді ще й кінця краю не видно, але я не горюю. Може, якось буде.

Бог милостивий до мене та ваші молитви, мабуть, помагають.

Давно вже нема листів од Шури та Зіни. Як там вони самі, діти та внучок Зінин? Я, звичайно, не гніваюсь, а скажи їм, хай пишуть потроху. Я сам би писав більше, та бач, не можна — ліміт.

Ваші поздоровлення одержав. У січні було штук тридцять листів та телеграм, а від мене і один не пішов.

Оля писала про Сергія, що гарний хлопець, дуже усім цікавиться, з інтересом читає корисні книжки і, може, набереться ума і буде вчитися. Треба б йому допомогти порадами, дещо підказати, направити по гарному сліду, тобто показати дорогу. Але я поганий помагач, бо листи рідко можна писати та й часто вони мало й помагають. Треба б говорити, слухати його, покачувати. Я просив Володю трохи з ним зайнятися, але то теж далеко. Скажи Зіні та Миколі, хай не боронять йому поїхати на кілька днів до Києва. Володя йому покаже, розкаже про навчання і, може, щось путнє вийде. Мабуть, і Ігореві вже треба б потроху рухатись, то хай зроблять таку собі мандрівочку до брата в столицю, хоч би й на весняні канікули, якщо вони в Сергія є.

А як там дядьки та тітки? Набралися сили на весняні роботи? Ти, мабуть, і писала, та листи чи не дійшли. То хай самі пишуть, поки зима і роботи небагато.

Я, слава Богу, тримаюся, чого й тобі та всім вам бажаю.

Подумки поздоровляв з днем народження і Зіну, і Миколу, і Галю, і взагалі не пропускаю днів народження, усім бажаю щасливої долі у доброму здоров'ї.

На цьому хай буде кінець. Тримайся добре, не захвачуй роботи і за мною не переживай.

Цілую — твій Аліксей.

24.02.80.

Листи Олексі Тихого до сестри Шури

Добридень, Шуро!

Прибув я на місце постійної прописки.

Адресу напише Володя. Залишили вирок без зміни. Буду писати скарги, але тоді, як мені повернуть документи. Ніякої моєї вини в тому, що мені" дали 15 років, нема, але закон для суддів ніщо був і, мабуть, поки що буде.

Про те, що мені можна і не можна, я написав Колі та Володі. Коротко повторюю й тобі. Посилку можна буде одержати через 4 роки з гаком. Бандеролі дозволяються дві штуки на рік. Посилати їх буде Володя. Лист дозволяють писати один на місяць, а одержувати хоч по десять в день. Гроші можна одержувати, але на них нічого не можна купувати, крім книг, а на це в мене є.

Отже, єдине, що ти можеш і мусиш робити для брата, це писати листи. І я думаю, що ти мене цим найдорожчим харчем будеш забезпечувати. Думається, що тобі на допомогу прийде Ігор і також регулярно писатиме мені. А я зможу писати вам через Володю або Колю, або Володі та Колі через тебе.

На здоров'я не жалуюсь. Після тих 15 днів зразу після суду я через місяць чи півтора відновив вагу і ніякого клопоту не мав. У тебе давно болять зуби, а в мене захитався один внизу. Мабуть, через кілька днів випаде, але, на щастя, не болить.

Я писав тобі листа, що мені треба привезти, але листа, мабуть, не пропустили, і ти привезла не те, що мені треба, і мав трохи клопоту, а тепер бушлат і інше лежатиме десь на складах, поки згниє або миші поїдять. Але то дрібниці, і твоєї вини в тому нема.

Зразу по одержанні напиши, як там мама, що поробляє і як розвивається моя хрещениця, Ігор? Володя казав, що Аня в півтора роки не говорила. Таке буває. Я знав одного хлопчика, що заговорив майже в три роки на березі моря. Пиши - може, чимось зможу бути корисним. Мені передали в суді, що приїхала сестра. Думаю, що то була ти. А, може, Зіна? Знаю, що Льоня одружився. Передавай їм вітання при нагоді і знай, що їздити в гості необхідно - особливо для діток.

Настрій у мене бадьорий. Я робив тільки те, що є не лише правом, а й обов'язком, злочину ніякого не скоїв, і хай мучаться самі - ті, хто мене закрив. Істина завжди перемагає - правда, іноді після смерті.

Книги, газети, журнали є в достатній кількості, товариство також пристойне.

Усім вітання: мамі, Ані, Ігореві, Сашку, всім Ковальовим.

Зичу радості, успіхів - брат Олексій. 19 жовтня 1977.

("Неизвестная Дружківка" №1 (13), 2006 Стор. 1)

* * *

Доброго ранку, сестричко!

Лист твій ішов страшно довго і прийшов уже після відправлення мого єдиного на місяць, тому й пролежав майже місяць.

Я сам знаю, що лист писати важко, Володя написав, що заморюється, коли пише, важко тобі, а ще важче Ігореві. Але всякий труд, а особливо важкий і необхідний, дуже корисний для розвитку людини.

Після першого листа від тебе та Ігоря більше не було, може десь валяються так, як валяється Володін перший ще з 27 жовтня і мій, посланий 24 листопада.

Від Зіни одержав за 24 листопада і Володіних три та Коліну телеграму з записом про здоров'я, бо того листа не відправили й досі.

Уважно роздивлявся Аніни малюнки і уявляв її за роботою з висуненим язичком і теревеннями, з її командами — сядь, та як ти її колеш. Хотів би уявити, як вона з Ігорем робить фіззарядку, але не уявляється. А ти не пам'ятаєш, як Володя робив під музику? Це й дисципліна, і здоров'я, і зміцнення нервів, і... А мама та тато все зайняті. Їм ніколи, бо треба кухня, магазини, телевізор.

Обурений тим, що приїхала на побачення з сином ледь жива мати — і їй відмовили без будь-яких підстав. Володі та Колі не дали через голодовку протесту проти підлих намірів. Для мами ніяких підстав не мали. Чи писала ти скарги на таке свавілля? Я написав міністрові внутрішніх справ, але вони не відповідають, бо для них закон не існує. Сумно, особливо в дні відзначення прав людини.

Смішно за бджіл. Така проста і звична справа. Понад 30 років бджоли в дворі — і нікому подивитись, а можна ж було викачати меду і клопоту майже ніякого. Не прийми це як докір, а подумай, що отакими ж виростуть і Ігор та Аня. Вони ж і сприймають все від батьків свідомо чи несвідомо.

Думаю про мамине становище. Одна серед снігів, сугробів, заметів. Уся втіха — телевізор та лайки з сестрою. Скоро і Зіну настигне така доля. Сергія в армію, а там кудись на роботу, і залишаться вдвох. І будуть думати, що б ще купити, що б з'їсти. Невесела перспектива. Оце б було мудро, щоб не топити плити, не розкидати сугроби, поїхала б до Зіни чи до тебе на зиму. Так ні ж. Там тісно, а там скучно.

Передай чи прочитай мамі, що у мене все гаразд. Є купа журналів, книги, люди, яких читатимуть сотні років і ставитимуть пам'ятники. Отже. мені за ґратами та дротами у сто раз веселіше, ніж їй чи Зіні без дротів, але все ж у тюрмі. Бувають і ще будуть знущання, але й то потрібно для людини, щоб знати, що й для чого.

Про справи. Я передплачував „Словник української мови” в 11 томах у книгарні „Подписные издания”. Викупив 5 томів. Здається, вийшов шостий — викуплю обов'язково. Якщо мене замордують, словник буде потрібен Володі. Квитанція в одному з тих п'яти томів, що вдома лежать. Якщо нема, то в магазині є.. Не виключено, що передплачено на твоє ім'я. Запитай і поясни в магазині: і на Тихого, і на Сидорову. Напиши про це обов'язково.

Гроші з Донецька мені прийшли 245 руб. Тепер буду замовляти книги та передплачувати газети та журнали. Гроші мені не посилай і напиши, що посилала. Я одержав твоїх 20 крб. Дуже підводять мене хлопці. Чекаю вже 20 днів, а їх нема. А чекати дуже-дуже важка справа, особливо для мене. Чекати листів теж.

Скоро-скоро почну працювати над педагогічною працею, тему вже визначив, обдумую, готуюсь.

На здоров'я не жалуюсь, але буває боляче очам і зубам.

Лист посилаю Володі, а він перешле.

До Ігоря прохання. Хай напише про свої успіхи в школі, про Аню і пришле два бланки повідомлення про вручення і художніх марок кілька штук.

Оце все. Ігореві та Ані посилаю діда Мороза.

Щастя та долі вам! *Грудень 1978 (?)*

* * *

Добридень, Шуро!

Одержав другого (!!!) за весь час листа. Писала, що не любиш писати, а тепер прийдеться полюбити. Так і не полюбила? Погано. Зіна й то більш ніж ти писала. Знаю вже, що вона баба, і про ім'я написала. Ігореве поздоровлення новорічне теж одержав. Дякую.

Були в мене Коля та Володя. Приємно провели два дні. Розповіли новини, побачили мій костюм і всі тутешні радощі. Вони вже, мабуть, написали вам, хоч я сам досі ще від них не одержав листа, а вже пора.

Про маму мені багатенько писав Грицько. Був напередодні Нового року. А ось чи возили вечерю на Святий вечір, не знаю.

Тяжка штука роки, а ще тяжча примхи. Звичайно, тиша річ приваблива, але сидіти одній з телевизором та радіо не вельми радісна штука. У вас діти бігають, і високо, і нікого знайомих, а в Зіни ж і садок, і сваха, і дитина тільки одна, та й та вже величенька. Їздити їй зимою, звичайно, не з руки, бо вранці може бути мороз, а по обіді дощ або непролазні сугрови. А страшно ж хату одну кидати. Та, мабуть же, й кури та песик потребують турбот.

Найстрашніше для людини взагалі, а для старої особливо — це відчуття своєї непотрібності. А цього якраз не розуміють ні старі, ні молоді. Тому треба б їздити не лише для того, щоб води принести чи хліба привезти, в хаті побілити, а для життя, з дітьми, з обох країв і не на 1,5-2 години, а на два дні, з магнітофоном, з музикою (Сергій), з квітами і добрим настроєм.

Дуже корисна штука писання листів. Для всіх корисна, особливо ж для дітей. На жаль, поки що крім новорічного поздоровлення Ігоря ще ніхто не написав. Ні Сергій, ні Льоня.

Що Ігор на канікули поїхав до баби — добре. От тільки те погано, що не має вироблених критеріїв життя і просто байдикує. А треба було б і трохи спорту, і книги, і кіно, і повна самообслуга. Говорили ми з Колею та Володею про вплив на розвиток дітей сторонніх людей і одноголосно постановили, що то річ тяжка, і не тому, що „таке вдасться”, а тому, що нікого з батьків такі впливи не цікавлять. Володя міг би бути корисним для Сергійка Зіниного і для твого Ігоря, якби ви — матері та батьки — були хоч трохи в тому зацікавлені. А цього якраз і нема. І я розводив руками, і Володя теж. Зіна побачила, що Сергію важко дається математика, фізика, креслення, а коли я пропонував уроки, було страшно. Так і з Ігорем буде. Ти пишеш споконвічну нікчемну форму „міг би краще вчитися, але лінується”. Ніскільки він не лінується, а просто не має інтересу, а інтересу не має, бо незвично, бо нащо воно треба. А хто ж як не мати та батько, бачачи кожний крок, повинен той інтерес пробудити, закріпити, організувати допомогу своїми силами чи підшукати потрібного консультанта. Ігореві було б вельми цікаво і ще більше корисно описувати Аніні успіхи, витівки, капризи. А не пише ж? Ні. Бо мама не любить, тато теж. Та й нащо?

Зіна писала, що була в гостях у вас більше як через рік. Погано ми живемо. Попробуйте змінити на краще. Незабаром весна. Що ж може бути краще, ніж полазити по кручах, походити по полях та лісках.

Про себе наче й писати нічого. Володя, може, вже описав моє буття. Охороняють надійно, ніхто не вкраде. Щотижня маємо лазню і частенько пару наганяємо, і навіть березовими віниками лупимося (це для Сашка, щоб

позаздрив). Перу білизну сам. Не хочеться здавати, бо тоді треба спати під одним одіялом, а так у мене завжди два простирадла.

Робота — шліфування кришталевих заготовок для люстр. Працюємо в дві зміни, шість днів на тижні. Вихідний — неділя. Мокро, але якось обходиться.

В камері троє, приблизно 5 кв. метрів на душу. Фрамуги відкриваються, повітря вистачає, холодно ще жодного разу не було. Ліжка з дерев'яними щитами, що дуже добре для здоров'я.

Вуса постригли. І то не раз, а вже чотири. Одежу маю, а майже все те, що ти привезла, віддали хлопцям. Не знаю, що вони з ним зробили. Мабуть, валятиметься десь в Москві.

Передплату на газети та журнали, мабуть, не оформили, бо хто сам нічого не читає, не розуміє, для чого воно іншим. Уже багато раз дискутував на цю тему, але даремно. Замовив з десяток книг через „Книга – поштою”, але ще жодної не одержав. Газети та журнали беру для читання в колег. Передплачують, звичайно, багато, з різних кінців, крім закордонних.

Скарг про незаконність вироків 1977 і 1957 років ніхто не читає. Автоматично пересилають нижчим, а найнижчі відбуваються відписками. Написав до Президії Верховної Ради УРСР, а чи будуть читати, не знаю.

Шура, я одержав два листи і поштівку новорічну від Грицька. При нагоді даси йому цю сторінку.

Добридень, брате. Щиро дякую тобі за поздоровлення і турботи про маму. Уявляю собі, як ти плентався в передноворічний вечір по грязюці та ще мабуть і в туфлях. Та то невелика біда. Я часто так ходив. Відвідини мами — дуже для неї приємна річ, і мені

радісно. На Святвечір думав, чи носили вечерю, а це дуже її потішило б.

Мій ліміт ти знаєш і, отже, розумієш, що на персонального листа годі сподіватися. На одержання ж лімітів нема. За два дні я одержав 16 листів та поштівок, але це був тільки один раз. Твоїх за весь час одержав два і вітання. Олекса теж два написав. При нагоді передай йому вітання і подяку за рукавиці, сини мені їх привезли. Мої йому побажання: не нервувати, не переживати, не боятися.

Новини більш-менш знаю. Розумію твою скруту з дітьми. Вважаю, що все наладиться. У мене теж було повсякому. Сини порозумілися, подружили і думаю, що будуть людьми порядними. Чи бачив ти, що вони приїздили на суд? Радий за Оксанку, що витяглася. Чи є перспектива на стаціонар і чи вона того хоче? Що думає Олеся? Ким хоче бути Тарасик? Пиши. Мені все цікаво.

Я писав Шурі, щоб викупила Словник укр.. мови в 11 томах. Вийшов уже 8-й, а в мене викуплений 5-й. Квитанція десь дома, мабуть, в одному з томів. Подивись коли будеш, а не знайдеш, то викуплять по моїй картці можна й без квитанції, а на 11-й том, може, вона й знайдеться. Дякую за турботи за мої книги. Говорив з Володею, щоб він забрав до своєї мами на горище. Може, з допомогою твоїх „Жигулів”. Передавай усім вітання, при нагоді й Михайлові Сеніву.

На все добре. Хай щастить вам.

18.1.1979 (?)

Листи Олекси Тихого до сестри Зіни

20.01.1978

...Лист, як бачиш, вийшов товстенький і пустопорожній. Сподіваюся, що наступний буде змістовнішим.

Як у тебе з роботою? Чи затвердили на нову посаду? Напиши обов'язково. Сподіваюсь, що лист писатимеш щотижня.

Іван Прокоф'євич написав поздоровлення, просив прислати „Wesote smutki” академіка Катарбішевського. Ця проблема його, очевидно, болить. Соромно перед академіком. Ти, мабуть, вже відправив, якщо там була адреса. Якщо ж не було, то даю і прошу відправити негайно. Москва – 337, Ярославское шоссе, 3, корп. 2, кв. 158. Відправ цінною бандероллю з повідомленням про вручення.

Оце відправляю тобі для пересилки: Колі — три аркуші, Шурі — 2 (+1 тьоті Зіні) і Олексію Іларіоновичу поштівку. Хотілося б подякувати за новорічні вітання Олесю, Івану, Льолі (*Світличній?*), Михайлові (*Гориню?*), Раї М. (*Мороз?*) та іншим, але в конверт не помістилося б. Михайло прислав гарну колядку „Сійся-родися, вирости й колосися жито пшениця (і твоя бомбардована!) шовк-травиця, і доля щасна, і воля ясна!”.

Думав писати Зіні на окремому аркуші, але передумав. Пошлю цього. Можна Шурі, або і прямо їй.

Зіно, одержав твої листи. Здоровлю зі званням бабусі, бажаю успіхів на цій посаді, а моєму тещі (?) — онуку щасливо виростати на радість мамі, таткові, бабусям, дідусям, дядям і, розуміється, народові.

Дякую за лист, за повідомлення про мамине становище та здоров'я. Писали про неї і Грицько, і Шура, і дядько Василь, але ти найперша, і це приємно.

Часто думаю про навчання Сергійка. Поганенькі його справи, але ви не винуваті, що його не підготували до навчання у вузі, і може залишитися непідготовленим до життя, яке може звестися до випивок, різних колекціонувань і т. п. Але, мабуть, уже не вистачить пороку самим стати на дорогу справжнього людського життя, а без цього тяжко вчити дітей та внуків.

Щодо плачу дітей, то причиною найчастіше буває голод, коли в матері нема молока. Встановлюють це дитячі консультації, а ще простіше самій зважитися до і після годування.

Цікаво, чим займається зараз Микола? Згадую багатьох старших, яких зустрічав у молодості. Порівнюю свої враження тих часів і тепер, думаю про свої вчинки та інших. Зараз таких порівнянь особливо багато, думок також. І вам такого бажаю.

Вже через два місяці почнеться весна. Як добре було б, якби ви з Шурою перетворили мамину хату на свою дачу на все літо. Понасаджували б горохів, редьок, ріпи, петрушок, салатів, любистку, квітів. Можна мені закинути докір, чому сам не садив. Можна, звичайно, але не можна було, бо для чого воно потрібне і кому? Тепер теж непотрібно, якщо там не крутитимуться постійно діти й дорослі, якщо не буде куренів та всяких альтанок. А при мені їх не було, на жаль.

Мамі треба б довести, що не в роботі і не в курях радість для інших і самої себе. Знаю, як це важко, а може й неможливо, але треба поспробувати і думати, що ти вже теж бабуся.

Мамі прочитай і скажи, що в мене все в порядку, переживати нема чого. Що я жив чесно і робив тільки те,

що повинен був робити, а засудити не за діла, а тільки тому, що комусь захотілося і йому закони не писані пока. Свідчення тому оте ружжо. Ні ті, хто його знайшов, жоден слідчий чи судді не вірять, що я „зберігав” той карабін. Все інше точно таке ж. У мене нема зерна неправди за собою і злочину теж. Не покладайте надій на оті клопотання, що ви і я послали до Президії. Все буде, як Бог дасть.

Дядькові Василю подякуй за листа і новорічне поздоровлення. Пишіть усі. А я буду раз на місяць з пересилкою. Хай щастить вам у всьому.

Олексій

20 січня 1978

Листи Олекси Тихого до Ольги Тихої

«Нового мира» нет совсем. «Нева» пришли №1 и 2. «Наука и жизнь» только №2, первого не было. Украинские приходят исправно, а газеты иногда на второй день. Много в мире интересного. На этот счет скучать не приходится. Но все так надоело, что и сказать невозможно, особенно, что никого не видишь.

За эти полтора месяца получил два Зининых письма и Шурино. Пишут, что мама держится хорошо, т.е. не хорошо в прямом смысле слова, а терпимо и иногда даже веселенькі. Да, зима у них, как и везде, в том числе здесь, сиротская. Морозов почти не было. Зато февраль-март немного дал. Здесь были дни до -30, но немного, и мы совсем не ощущали. В камерах тепло, а с подветренной стороны даже жарко. Были здесь и теплые дни – до +10. Снег присел, и сейчас около ноля. Первого апреля прочитал прогноз в газетах, что так предвидится. Неужели и это лето будет неудачным, как предыдущее?

Рад за маму, что она в свои уже 74 года держится молодцом, и похоже, что «капризничает» мало, т.е. поменьше загадывает работы. Так и надо. Что может

сделать - хорошо, что не может - и так обойдется. Что сделают дочери, зятья и внуки - спасибо, а что не сделают - тоже обойдется. Много ли ей надо? А на огороде, как я писал, когда-то можно посадить потрошку цибулі, картоплі, гороху, моркви, буряка, чтобы для себя на лето хватило, а остальное засеять бы люцерной или эспарцетом, и пусть растет два-три года. Ни полоть, ни пахать, ни убирать. Пусть растет, как хочет. А уродится - продать. А собирать того колорадского жука или полоть кукурузу - зачем оно нужно?

Плохие яблони, конечно, можно и выкорчевать, а груши, наверное, пусть растут. Жалко. Хорошие ведь.

Мамино письмо я получил в больнице, еще в феврале, и в февральском письме писал спасибо и ей, и секретарю.

От Романовны тоже получил и тоже писал, особенно много о внуках. Хочется надеяться, что она что-нибудь сделает для своей внучки и других тоже.

Приятно, что Сергей хотя и через пень-колоду, а кончает техникум. Я писал, чтобы он поглубже разобрался в себе и окончательно нашел своё призвание и сейчас, и в армии готовился к его осуществлению. Если он гуманитарного склада, то надо и готовиться к тому направлению, но не просто мечтать, не только развивать себя вообще, а грызть учебники по программам и больше, чем требуют программы. В институт на стационар его могут не взять, т.к. должен отработать, а заочно, на вечернем отделении заниматься может, в том числе и солдатом в некоторых видах войск и, наверное, в зависимости от места службы. И музыку ему бросать

не следует. Больше не пишу, надеясь получить от него, чтобы писать конкретно.

С Игорем, наверное, дела неважные, т.е. как у всех. Очень плохо, что ни Шура, ни Саша не бывают в школе, не знают мнения учителей, в том числе по музыке. Если три месяца играть «Во саду ли...» только правой рукой, то лучше не тратить сил и времени. С бандурой, наверное, то же самое. Надо бы относиться к учебе сына серьезно, а этого пока не чувствуется. Об Ане тоже ничего. Какие у нее успехи в рисовании, письме, чтении? Ведь в следующем году могут и в подготовительный класс записать? Есть в Краматорске такие школы или нет, но в других местах есть. Так что Шуре следует писать мне побольше о детях, и, может быть, Бог поможет мне что-нибудь посоветовать. А Саше рановато ставить гипертонию и, наверное, надо сменить работу, если не запретят.

Мама беспокоится о посылке. Рано. Ее может вообще не быть, а если будет, то придется заботиться тебе и Володе, а никак не маме, так что пусть не переживает. Напишешь, что я чувствую себя удовлетворительно, настроение бодрое, читать есть что, не горюю.

* * *

...Знаю, Оля, что ты все читала и ожидала о моем состоянии здоровья. Правда, ранее я писал немного. Как знаешь, я упрямый, умею терпеть боли и бороться с ними путем «не обращать внимания». В последние девять дней особых изменений не было. Раз два сильно болело сердце, но до валидола и прочего не довело. Остальное как и прежде. Болит желудок и печет, но терпимо. Викаир (викалин) пока не принимаю. Хочу дотянуть до месяца перерыв, а потом снова начну. Почки практически не

болят. Обследование и анализы на май не обещают. Насчет диетпитания заявление написал, а как решат, не знаю.

Погода здесь удивительно теплая выдалась в этом году. Снег растаял. Несколько дней ходили собирать и жечь всякие щепки и любоваться красивым небом, жгли мусор на кострах. Температура была около 20 градусов, а сегодня похолодало. На прогулку не пошел, решил в более спокойной обстановке закончить письмо, чтобы завтра утром отдать.

Приготовил заказы на книги в киевские магазины «Книга-почтой», но сказали, что деньги еще не перечислены из Мордовии, и решил пока не посылать.

А теперь по последнему твоему письму. Думается, что дача под Серпуховом тебе не подойдет. Разве только на несколько дней. Среди людей, хоть и хороших, но мало знакомых, мне было бы грустновато. А в Истре - свои и много. Твои слова «любят, но не понимают» говорят много и как раз в том направлении, что тебе там будет грустно, т.к. понимание и общность интересов - единственные компоненты, которые делают общение с людьми интересным и не надоедающим. Но тебе виднее.

«Колокола детства» - полезная статья (для меня). Вспомнились «липецкий метод», опыт Шаталова, болгарский метод изучения иностранных языков, В.Сухомлинский, А.Макаренко, Ушинский, Толстой и др.

Вспомнилась и моя статья в «Известиях», которую мы как-то обсуждали. Помню, была ты и Вера, а кто еще - забыл.

Так и эта статья. Я верю в то, что так есть в том классе, той школы, что есть много Щетининых. Несколько таких я лично знал, но они были не у дел, как может

случиться и со Щетининым. Наверное, кое-что мог в этом направлении сделать и я, но увы! Это хлопотно, а потому не нужно. Намного спокойнее и безопаснее выполнять программу и получать свою ставку и награды в связи с летием.

Спасибо тебе и за «Ничьи дети», и за «Колокола детства», и то, что присылала раньше. Присылай и в будущем. Заранее благодарю.

А только что принесли письмо от Шуры. Мама слабеет, ездить в гости побаивается из-за слабости, но держится.

Пишет, что Игорь начинает тянуться к хорошистам. А Аня уже знает азбуку. Ане 4,5 года. Она сломала руку, переболела ветряной оспой, а, кажется, недавно читал, что оспа уже ликвидирована и прививки отменены чуть ли не во всем мире. Может быть, правда, я что-нибудь перепутал. Шура пишет, что Игорь делает стойку на голове, а Аня пробует тоже. Я последнюю неделю для массажа внутренних органов тоже стою на голове по 1-2 минуты под удивление и юмор коллег. Один ровесник, а три на 3-5 лет старше меня. Врач спрашивал, что это дает? Вреда, конечно, не приносит, а пользу может и принести. Выхожу я на стойку без малейших усилий, а значит - без малейшего риска повредить грыжам. Ведь эту стойку я делал многие годы и значительно дольше, чем сейчас. Вспомнился и кинофильм «Ловко устроился» – об одной няне в семье (американской) с тремя детьми, ужасными дебоширами, которых он в течение нескольких дней научил по-человечески вести себя и, в том числе, начал со стойки на голове.

Оля, прошу тебя не сильно переживать и не очень много ходить по начальственным. Наверное, пользы от

этого немного, а нервотрепки с твоим давлением много. О газетах и журналах напиши и не переживай. Пусть будет как будет. Я смотрю на все спокойно, хотя и болит душа. Но что сделаешь. Береги себя.

Больно, что нельзя писать маме, Володе и другим. Перечитал этот сумбур, но на лучшее меня не хватает. Передавай всем приветы, а маме, может быть, пришли последний листок - пусть хоть почерк посмотрит... Желаю всем здоровья и успехов,

Пишите по возможности.

Целую - Алексей

28 апреля 1980 г.

* * *

Здравствуй, Оля! 23 мая 1980г

Вчера был урожайный день, Получил твою телеграмму и письмо, письма от Шуры и Зины и уведомление о вручении тебе моего письма, посланного 29 апреля. Хотел сразу начать писать, но болела голова (еще до получения писем) и отложил на сегодня. Не горюю, так как письмо пойдет только 26-го.

Шура написала о том, что почти парализовало ее свекра, а свекровь лежит парализованная уже пять (!) лет, Саша поехал перевезти их в Брянск к сестре. Дети растут. Игорь якобы делает успехи в учебе, чему я от души рад, но побаиваюсь, что те успехи или мнимые, или из-под палки. Дал бы Бог, чтобы я ошибался. Мне представляется правильным ее понимание того, что уровень баллов в дневнике расхолаживает ребенка, но может подкрасться и другая крайность - обида на несправедливость оценки его успехов (по сравнению с другими детьми) и бойкот учебе. Думается, что она понимает это, но все-таки хочется посоветовать (постоянно, разумеется) равнодушия к отметкам и сознания того, что знание, умение учиться и

умение быстро, но сознательно усваивать материал. В этом залог будущих успехов. Это - азбучные истины, но я пишу их сознательно, потому что из опыта знаю, что азбука, как что-то примитивное, забывается. А зря! Пусть вспомнит свои школьные годы, поговорит с Зиной о ней самой и учебе Лены и Сережки, пусть вспомнят наши беседы о цели и смысле, и методах воспитания, а также учебы. В то время мы говорили на «разных языках». Сейчас опыт и наблюдения, может быть, помогут взаимопониманию. Какое слово влезло в то время, когда не только говорить, а и написать нет возможности. И еще¹ рекомендация: пусть учится не вместе с Игорем, как Зина с Леной, а на один-два класса впереди его. Это не трудно, т.к. у нее будет меньше предметов, ей не надо будет учить физкультуру, может быть, химию и иностранный, одну из литератур

. Вообще надо бы учиться вместе не по тем предметам, которые ему трудно даются, а по тем, которые он больше почитает, чтобы расширить его кругозор за пределы школьных программ. Саше, наверное, лучше в методику обучения сына не вмешиваться. Пишу так по соображениям его занятости и черт характера. Необходима величайшая терпимость и постоянство в . занятиях, понимание сути процесса, а эти черты у него не на высоте. Может показаться дикостью, что я пишу так, будучи твердо убежденным, что сына может воспитать(!) только отец, а дочку - мать. Но ведь вопрос стоит об учебе, а не о воспитании.

Для Саши есть широкий простор воспитать сына мужественным, умельцем (мастером всяких поделок), джентльменом. И для такого воспитания у него есть все данные. А вот сумеет ли? Где научиться пониманию,

самоустранился от этого дела, как это бывает, наверное, у 90% семей, что я замечал в жизни.

Аня сейчас в том возрасте, когда необходимо учить всерьез и в то же время, играя. Многие дети в пять лет читают и считают, почти все учат стишки и сказки, и все «почемукают». Игорь, хотя бы с целью похвастаться сестричкой, мог бы под руководством мамы многому научить. Бывает и такое, что в 5-6 лет говорят: «Щоб вона вам згоріла ваша школа». Это самое страшное. Диафильмы, грамзаписи сказок, детские книжки - да! Телевизор и сказки по радио - нет! Почему? Потому что детям необходимо повторение полюбившихся произведений, выучивание их воспроизведение. А теле- и радиопередачи этого не предусматривают. Могу показаться дикарем, но я хорошо понимаю, что такое пассивное потребление, активное усвоение и эмоции. Очень скоро это потребуется и Любе с Мишей.

Вот и кончается лист. Знаю, что ты и другие ожидаете о моем состоянии. Что же, могу похвастаться, хотя и боюсь, т.к. часто бывает, что расхвастаюсь, а оно пойдет на ухудшение. В мае я получаю диетпитание. Это, надеюсь, немного укрепит мои силы. Все-таки масло, больше сахара и 300 г белого хлеба. С молоком перебои, но что поделаешь?

От Зины получил два письма в один день, датированные 13.VIII и 9.IX. В первом писала о возможном приезде Коли, а во втором - об отъезде. Наверное, она замоталась и забыла первое письмо опустить в ящик и отправила оба вместе. О Коле и Маше пишет мало, о Наде ни слова. А так хотелось бы знать впечатление со стороны. Я особенно и не в претензии, тем более, что знаю Зину,

знаю, что она не мастерица писать и не любит судить-рядить о людях. Кроме того, она прямолинейна, для себя имеет твердые убеждения и меняет их далеко не быстро, но твердо, что делает ей честь. Рад, что наши внуки растут и что они познакомились. Будем надеяться, что эта встреча не последняя и, может быть, они подружат надолго. Хорошо было бы подключить к компании и Шурина Аню и Любину Олю. Мы детьми жили большим кагалом, и было нам, кажется, неплохо, хоть уровень наш был примитивен. Наши дети почти не контактировали, хоть я и проявлял безуспешные старания, и это было только во вред детям. А как было бы здорово, если бы ежегодно они проводили вместе 2-3 недели, например, в Донбассе (не только у Зины, а и на Донце, и на море, потом в Истре и Москве, затем в Киеве, а еще затем на колесах). И чтобы с ними было поменьше взрослых, и чтобы активный отдых планировался сначала взрослыми, а затем самими детьми. Вот это было бы воспитание и всамделишное развитие. Они бы друг дружку учили, поправляли, а главное - учились бы сами.

Зина уставшая, но бодрая. Чувствуется, что гости были ей не в тягость. Что не было мяса - не беда. Его, наверное, нигде нет, кроме Москвы. И Володя писал, что туго с мясом, и не только. Правда, это он писал из Седнева. А мясо ведь не лучший продукт по сравнению с фруктами, овощами. Так что все хорошо. Тяжелые дела на хуторе. Остались одни старики, и все больные - еле двигаются. Самая молодая Татьяна Р. - 55 лет, а остальным за 70. Представляю ту жизнь. Хозяйство какое-нибудь, хотя бы три курицы и собачка, телевизор и выглядывание гостей. Скучно и грустно. И так ведь почти везде, и люди

привыкли. И думают, что так и надо, а иногда даже радуются, что жизнь идет.

Раньше я не один раз писал, что для меня не надо ничего беречь. Хорошо, что продали пчел, и у мамы теперь голова не болит. Теперь надо расправиться с моими вещами. Мне ничего беречь не надо. Ничто мне не понадобится. Больше всего стоят книги. Я писал Володе, чтобы забрал и хотя бы у своей мамы на чердаке упаковал в ящики, и пусть ждут того времени, когда сможет забрать то ценное, что там есть. За одеяло я писал, чтобы пользовали на свое усмотрение. Если оно им не нужно (а это, наверное, так), то пусть отвезут тебе. Будешь укрываться и вспоминать добрых людей, которые его прислали. Пальто тоже надо куда-то деть. Но кому оно нужно? У Николая есть не хуже моего, и до конца жизни ему хватит, наверное. Саша, наверное, носить его не будет (не его вкус). Деду, наверное, слишком тяжёлое. Костюм (он еще не очень старый) пригодится каждому, и пусть ничто не лежит, не ждет меня.

Если Володя книг не забрал, то организуйте воскресник и затащите их хотя бы на горище до тетки Вали, укройте хорошо, и пусть ждут своего хозяина - Володю.

Маме не надо оставаться на зиму в хуторе. Если крадут, то, что ценнее, отнести к соседям, а самой провести зиму у Зины или Шуры. А если здоровье позволит и погода будут соответствовать, то и в гости съездить можно будет. Обо мне беспокоиться не надо - я живучий и терпачий. Як Бог даст, так и будет.

От Шуры давно письма нет. Как там Игорь начал учебный год? Поняла ли она меня, что касается его учебы? Ничего нет от Грицька, и дядько Василь не пишет,

и Татьяна Р. могла бы написать о своей внучке, сыне, дочке, об урожае, о жизни в хуторе. Я держусь изо всех сил - не безуспешно, и ни о чем не жалею.

Вообще много интересного, но это уж его воля и умение сообщить. Жду.

28-го буду праздновать Колин день рождения. Да, время идет. Уже 31 год! Радости, конечно, у него не густо, но отчаиваться нечего. У него что-то вроде самоссылки. А ссылка, разумеется, не тюрьма. Трудно мне представить его образ жизни и занятий. Можно представить занятия болельщика, книголюба, полиглота, рыбака, забулдыги, но он ведь ни к одной категории не относится, а потому и не могу ничего придумать. Поэтому особенно больно, и хотелось бы поговорить, выяснить, но, увы - и это запрещено. Что касается писем, то мне понятна психология. Что писать? Хорошего мало, а плохого, мол, и у тебя достаточно. Планов и мыслей? - Никаких. Так кажется всем или очень многим. Вот и Шура уже, наверное, три месяца собирается писать. И от Зины 1,5 месяца нет ничего. А ведь и у Коли, и у сестер возможностей куда больше, чем у меня, и написать есть что. о детях, об урожаях, о работе, о кино, о родственниках - но нет писем. А от их «стараний» что-то и детям передается. Игорь написал одно письмо, Сергей - ни разу. А ведь помнят дядьку, наверное, вспоминают частенько по всяким поводам. А ведь когда-то придется столкнуться с необходимостью писать письма, когда станут солдатами или студентами, или уедут куда на работу. А снаги то и не будет, и будет казаться, что все, что пишешь, мелочно, не нужно, и лучше уж совсем не писать, чем писать плохо.

Мама и Володя просили, чтобы я писал иногда Шуре или Зине. А что я напишу? О себе писать нельзя, а об их

делах ничего не знаю. Напишешь им, что я держусь изо всех сил, креплюсь, второй месяц подряд получаю диетпитание.

С книгами пусть зятя расправятся, если Володя не забрал. Хотя бы посвящают и снесут на чердак до дядьки Василя. А маме на зиму все-таки лучше поехать к Зине или Шуре, а на весну можно и домой. Есть телевизор, места хватит. У Зины сваха может составить компанию, а в Краматорск можно к тетке Насте иногда в гости съездить. Конечно, за более чем 50 лет человек прирастает к месту, но что поделаешь, если здоровье не позволяет?

Интересно, как там дела с заготовками на зиму? Зина писала, что помидоры собирает зелеными. Закупили ли картошки, уродилась ли капуста, заготовили ли варенья и прочего на зиму?

Да - еще забыл: в сентябрьском письме или в конфискованном писал, чтобы расправились со всеми моими вещами: костюмы, пальто, посылки и прочее - чтобы меня ничего не ожидало, поскольку все погниет, а там есть и кое-что, что еще может пригодиться зятям. Если даже у меня все обойдется, что ничего мне не потребуется. Будет новое.

Сейчас у тебя, наверное, гостят Сергей с отцом, а, может быть, и Зина. Интересно, какое впечатление произведет на тебя твой любимец. Это он, наверное, последний год в техникуме? Думаю, что письмо уже в дороге, ведь они должны были приехать в конце октября.

Мне писали, что сильно болеет тетка Валя, слаба тетка Марфа. Как они сейчас? Хотя бы дядько Василь написал что-нибудь о себе, о детях. Раньше он писал, а последнее время нет писем. Может быть, и сам нездоров? Татьяна Романовна, наверное, как и Вера, всецело занята

внучкой? В общем, много вопросов, всяких и разных. Как там сейчас на хуторе?

Здесь уже зима. Снежок выпадал, но растаял, а морозец градусов пять. На прогулку хожу почти каждый день, хожу, иногда проделываю комплекс физических упражнений. Так и живем.

Оля, я еще в начале письма хотел было писать о внуках, но отложил, а теперь уже вроде...

Я уже хорошенько научился.

Ты в телеграмме сообщила, что Николай с Сергеем гостят у вас. Может быть, сегодня еще придет письмо от тебя, и я побольше узнаю о Машеньке, Коле и Наде. Зинино письмо получил давненько. Очень обстоятельно описала она жизнь мамы, подарки и гостевание у них наших деток. Приятно, что они не слишком себя утруждали с гостями. Не безрукие ведь, и сами себя могут обслужить. Я так и предполагал и писал тебе, что Зина не упадет от усталости из-за гостей. Жаль, конечно, что погода была такая нелетная. Это не должно отбить охоту поехать и на следующее лето, и, наверное, можно будет и Юлю взять (можно было бы!). Если бы нормальная погода, то и Часов-ярский редкодуб можно было бы провести, и на Донец съездить, и позагорать где-нибудь на Бахмутке.

Я уже несколько раз писал, чтобы расправились с моими вещами, но Зина и в последнем письме ничего не написала. Я не любитель большого гардероба, и даже, когда у меня было два костюма, то я всегда таскал один до полного износа. Что будет со мною, то и будет, а беречь (это равносильно что гноить) ничего не надо. Единственное, что надо бы сберечь и для детей, и для внуков - это книги. Не все, конечно. Там есть много макулатуры, но есть и ценные, нужные. И ничего не могу

сделать. Вся вина, конечно, Володина, но не будем делать из этого трагедию.

Здесь уже зима. Наверное, сантиметров 30-40 снежный покров, и раз или два был мороз ниже -20. До десяти, может, 7-8 раз. Ощущаю я это на прогулке. А в камерах тепло. Я и в жилой, и в рабочей возле форточек, которые почти никогда не закрываются полностью. Морозы здесь бывают и основательные. Так, в прошлом году было и -52.

А как там мама? Володя писал, что она передумала ехать к Зине и Шуре, а зря. Уж очень ей будет трудно печку топить. Хлеб ей, наверное, носят соседи, спасибо им. Вообще, если вдуматься и посмотреть на пожилых людей (и послушать о них), то выходит, что им и скучно, и грустно в чужой хате. Ведь за более чем полстолетия человек сживается, срастается с обстановкой, со стенами, порогами, печами, и прочим, и прочим. А еще же и соседи, новости, свои кастрюли, миски, блюда. Все хоть и примитивное, но привычное, свое. Лично я не имею такой привязанности к дому или кровати, но теоретически хорошо представляю. Это почти так же, как для тебя, Оля, жизнь в каком-нибудь Тамбове или мне в Рязани и Тель-Авиве. Но ей все-таки хотя бы на 2-3 самых холодных месяца надо бы проехаться к дочкам: и ей уютнее, и им немножко легче.

Писем мне приходит мало. Три года назад я как-то получил за один день 17 да еще на следующий день штук 5 (это на Рождество), а сейчас за месяц 7-10, а то и меньше. Не подумайте только, что я жалуюсь. Знаю и по собственному опыту, как это ужасно тяжело писать в никуда, без надежды даже узнать, получил или не получил, а на ответное не располагать и не мыслить даже.

Вот дядьки мои, тетки могли бы написать о своих делах, как там живут их дети и внуки.

Им-то я хоть через тебя могу привет передать. А те, которых ты не знаешь и я не имею права писать их фамилии? Они, конечно, помнят меня многие, молят Бога, а я и поблагодарить их не могу. Зина, правда, пишет о хуторских новостях, Володя иногда - и на том спасибо, что знаю.

Вера написала, что у тебя гостила Валя. А в каком составе? Одна, с Андреем или еще с кем? Интересно, как там у них, в частности, у Андрея со школой? Это он, наверное, уже в 8-ом классе? А как сложились дела у Виктора?

Время ведь идет. Вот уже девять месяцев, как я здесь. Какие все-таки люди выносливые. Смотришь и удивляешься. Да и сам тоже. Уже и не представляешь, как это можно жить в нормальных человеческих условиях. Стремлюсь не опускаться. Читаю газеты, журналы, слушаю радио, делаю физзарядку, изо всех сил стараюсь не потерять человеческого облика. Дело клонит к вечеру. Может быть, еще получу письмо.

Письма принесли, но мне не досталось, а завтра...

* * *

....Горе маме, что неграмотна. Уже Зину просила, и Володю, и Татьяну Р., чтобы написали, что она ожидает письма. Я ее понимаю, но что поделаешь, если оно одно в месяц, и то надо думать над каждым словом, чтобы оно кому-то не показалось недозволенным. Да и идут по три недели до Москвы. А сколько бы шли до мамы? Надеюсь, что ей объяснят, и она не будет сердиться. Она, наверное, не верит, что те кусочки письма, которые ты иногда ей посылаешь, писаны мною. Наверное, не понимает, как это

ее сын пишет родной матери на русском языке, но что поделаешь, если иначе нельзя.

Хорошее письмо написала Татьяна Р. Я представил себе родное гнездо во всем его плачевном состоянии. Вспоминая всех жителей, их судьбы, кто где живет и как сложились судьбы, когда и где видел последний раз, кто умер. Многих своих ровесников не видел, а о многих и не знаю ничего с начала войны, многих случайно встречал раз-два за последние 30-40 лет, и иногда и поговорить было не о чем. Но все равно приятно вспоминать, думать. Наверное, кое-кто и меня вспоминает. И после самого придирчивого анализа думается, что меня могут некоторые не понимать, но никто не может назвать дурным или непристойным. Словом, обвинить в подлости или чем-то подобном. А, может быть, я ошибаюсь. Ведь для презрения или обвинения не обязательно должны быть причины или повод для этого. Грустнее то, что я никого не могу назвать своим другом, как соответственно и меня никто не может. Но это и не удивительно. Слишком рано мы разбежались в разные стороны.

Приятно, что мама чувствует себя более-менее сносно. Однако больно, что она осталась на зиму дома. Лучше было бы, если бы перебралась к Зине или Шуре. И Сашу жалко. Оно хоть и приятно пройти по свежему зимнему воздуху, однако столь часто и невзирая на погоду - грязь, снег, ветер - все-таки надоедает. А маме, конечно, надо поменьше капризничать, в частности, из-за дров. Знаю я ее болезнь, но, может быть, как-нибудь и обойдется. Может быть, она еще и поедет на пару самих суровых месяцев?

Рад, что меня, кажется, правильно поняли и не держат моих тряпок. Все надо пустить в расход. Пусть

ничто меня не ожидает. А за книги обидно. Обидно на Володю. Хотя бы перебрали, забрал что самое ценное. Но хочется надеяться, что все обойдется.

Татьяна Р. написала о своей внучке, что она в свои 4,5 года уже читает и считает, т.е. слагает и вычитает в пределах двадцати. Я много над этим думал. в частности, хорошо это или плохо, кто с ней занимается (мама, папа или бабушка с дедушкой), какие планы или виды на будущее, т.е. что и как делать до поступления в школу? Какое значение будет иметь ее подготовленность для ее развития? Какие методы применяли обучавшие и что способствовало ее успехам? Я помню, что Женя Ситнички и Татьяна Светлана пошли в первый класс в 5 с небольшим лет, Володя рано научился читать-писать, встречал много других детей, судьбы и успехи которых складывались по-разному. А почему? На этот вопрос и хотелось бы получить ответ, т.е. размышления Татьяны Р. Просто ли это? Не очень. Но это ведь не для Академии Наук, а для своего родственника и коллеги. Интересно бы знать, где находилась Наташа? В садике, дома или у бабушки? Спасибо и Татьяне, и дядьке и другим за заботу о маме и за письмо, конечно. Надеюсь, они будут чаще приходить, чем раньше.

От Шуры давно уже нет писем. А интересно знать, как там дела у моей крестницы, у Игоря, да и у нее с Сашей? Чем живут, как снабжение в Краматорске? Чем она занимается? Педагог? Воспитатель?

Зина писала и Володя тоже, что ее проводит Гриша. Надо бы всем-всем передать приветы и поздравления с Рождеством Христовым и с Новым годом, но на Рождество уже, наверное, поздравления не успеют.

Только что получил письмо от Зины и Ив. Прокофьевича новогодние поздравления.

Хорошо и правильно Зина написала о путешествии своих мужиков в Москву-Ленинград, о дружбе и любви Лени и Алеши, но слишком мало о внуке - хотелось бы больше о его развитии. Разговор, игры, увлечения, сон и пр. Приятно, что Сергей задумался об институте. Славно было бы, если бы он в армию попал в музыканты и готовился к институту, а еще лучше, чтобы в армии занимался заочно или в вечернем, если условия позволят. Обещал днями написать. Жду.

(Без даты. Ймовірно, 1980

** * **

...Хорошее письмо Зина написала. О Сергее, в частности, что до полуночи развлекается с гитарой и играет сильнее, чем два усилителя, что штукатурка осыпается. Так они выдворили его в летнюю кухню, вернее, он сам ушел. Приятная, хоть и кратковременная новость, что останется работать на своей дороге. Кратковременная, т.к. через несколько месяцев забирают в армию.

Я пару раз писал, что ему целесообразно было бы позаниматься в духовом оркестре, а он, видимо, предпочел электрогитару. Но что поделаешь - мода заедает.

Приятно и радостно, что мама двигается, да еще и другим помогает - дядьке Митьке. Наверное, он серьезно прихворнул, если уж и поесть себе приготовить трудно. А ему ведь только 65.

А вот собираться помирать ни к чему. Надо было бы на зиму поехать к одной из дочек, а на лето - домой, а от им ведь не всегда удобно месить грязь и преодолевать

сугробы.

Мамину и Татьянину Р. открытки поздравительные получил. Спасибо. Может, и переживем тяжку годину и дождемся радостных дней, а если не суждено, то и так хорошо.

Пишет. что занимается вышиванием. Неплохое занятие. Технику ее я знаю, и она на хорошем уровне, а тематику, к сожалению, нет. Наверное, и тематика хорошая, тем более, что сейчас появилось много иллюстраций или образцов, да и нитки хорошие, и материала можно купить какого угодно: и полотна, и шелка. Намерение вышить хороший украинский рушничок похвально, и, если успеет до апреля, можно будет вложить и в бандерольку. Он ведь не тяжелый, и будет хорошая, дорогая память. А еще стоило бы своим мужикам вышить сорочки высшего класса, чтобы на праздник ни у кого таких не было, и внучку тоже. Мне не дадут, Коле ни к чему, а Володе можно на тридцатилетие потихоньку вышить, но это я уж чересчур хватил. Не только мне, но еще и цыганчатам.

Зина собиралась послать тебе бандерольку. Получила ли, и понравилось ли? Собирается шить себе платье из кримплена. Боюсь, что если сошьет, то уже лет на десять хватит носить, не снимая. Он, говорят, не мнется, легко стирается и долго носится.

От Шуры письмо было, наверное, недельки три назад. Пишет о детях, вечной занятости, о своем зеленом уголке.

Приятно, что Аня чувствительна к музыке, ритму, танцам, и надо бы это всячески поддерживать и развивать. В садиках есть музработники, и они могут помочь, но боюсь за фортепиано. Это громоздкий и

требующий систематических занятий всю жизнь инструмент, а терпения и способности хватит у одного из сотни, если не меньше. Знаю, что стоит для мебели фортепиано у дядьки Панаса. Расстроенный, и никто никогда не сыграл на нем ни одной мелодии. Разве что Павлик играет. Но если уж такое желание, то пусть попробуют. Возраст как раз подходящий.

На Игоревы успехи по баяну у меня мало надежд (фу-фу! не накаркать бы!), и хотелось бы просить, если энтузиазм пропал или пропадает, не принуждать и не делать баян орудием пытки. Его школьным делам можно радоваться, если четверки и пятерки не липовые. Нравится мне, что у Шуры нет предвзятого отношения к отметкам сына. Получил я поздравительную открытку. Спасибо ему. И некрасиво ворчать, особенно когда ребенок сделал доброе дело, но не могу не удержаться, чтобы не написать, что почерк оставляет желать лучшего от шестиклассника.

Хорошее дело - уголок живой природы, но, как говорят поляки, «что очень, то не на здоровье». Неудачно перевел с польского. Все должно быть в меру, а, если заставить все комнаты, чтобы и повернуться негде было, то ни к чему. Причем надо приследовать и познавательную цель. Всем-всем передаю приветы и наилучшие пожелания. Жду писем и хороших новостей.

(Без дати. Ймовірно, початок 1981)

* * *

...И ничего не боюсь, ибо хуже, чем есть, придумать трудно. Вообще я, наверное, родился под счастливой звездой. Но это все глупости.

Пишу всякую всячину, а из головы не выходит твое давление. Сколько же можно и как можно вытерпеть? Но

ты крепись и за лето постарайся выздороветь. Писем не выглядай. Пусть пролежит недельку на почте - не беда. Буду стараться писать, как всегда, в конце месяца, а получать будешь, как всегда.

Чуть было не забыл написать о деньгах. Месяца через три надо будет прислать мне рубчиков 50 или чуть больше на осеннюю подписку газет и журналов. Сейчас у меня порядка 140 р., из них рублей сорок уйдет на подписку на второе полугодие, а на следующий год будет маловато. Но одна просьба, просто приказ - из дедовых ни копейки. И сразу посылать не надо - лишь бы к августу пришли.

И еще забыл написать, что «26 ступенек вниз...» я читал три года назад вырезки из журнальной публикации. Ужасно тяжелая вещь. Интерес к ней вполне объясним. И стотысячный тираж книги ничтожно мал, но дадут, наверное, дополнительный.

Перечитал написанное. Грустно, но иначе не могу.

Вспомнил, что хотел порекомендовать тебе прочитать в «Известиях» за 20 марта статью «Амнистия» на службе спецслужб». Комментировать не буду, знал я автора пространного послания и других дел. При случае и Володе скажи - он ведь газет не читает почти.

Вот я и выписался, «говорю» с тобою и другими в мыслях часто и, может быть, даже вумно, а письмо выходит швах, т.к. постоянно боишься, чтобы не попало какое слово.

Желаю всем-всем добра, бодрости и крепкого здоровья, и приветы, и благодарность за память.

Целую - Алексей.

29 марта 1981.

"Неизвестная Дружківка" №1 (13), 2006 Стор. 2-10

Листи Ольги Тихої рідним Олекси Тихого

4/П-79

Шура!

Очень Вас всех прошу, пишите Алексею чаще - это для него единственная радость.

Еще раз пишу его адрес:

431120, Мордовская АССР, ст. Потьма, пос. Сосновка, п/я3851-8.

С уважением. Ольга Тихая.

* * *

22 августа. Москва.

Здравствуй, Шура!

Вот уже третий день, как я вернулась из Нижнего Тагила, пробыв там почти две недели, но самое обидное, что безрезультатно. Алексея я не видела, и передачу не приняли, а вчера получила от него очень большое письмо, хорошего в нем мало. Он в полнейшей изоляции, даже окно краской замазали и дверь обили. Пересылаю его письмо. Приветы всем. Ольга.

* * *

22.10.80.

Здравствуй, Зина!

Извини, что я долго не писала. Опять болела, три недели головы не могла поднять. Сейчас ожила, но хорошего ни для меня, ни для Вас сообщить не могу. Алексей опять лишен свидания, этого и надо было ожидать: они не дадут никогда, чтобы он не смог рассказать об ужасе своего положения. Вкладываю Вам два листочка из его письма. Первый листочек пришел в конце сентября, а второй - на днях, но в этом письме нет ни середины, ни конца - вырвали.

Зина, ты знаешь его характер: он не нытик и никогда не любил, да и не мог расстраивать, сознательно. других. Но когда я прочла то, что он пишет о своих вещах, то три дня, не переставая, плакала, да и сейчас пишу и реву.

У нас дома все почти нормально.

Зина! Приезжайте к нам в гости, очень хочется увидеться и поговорить. Желаю Вам всем всего самого доброго! Жду в гости!

До встречи! Оля.

* * *

16/3-81 г.

Здравствуй, Зина!

На днях получила твоё письмо, а от Алексея только сегодня. Спешу отправить, ведь по себе знаю, как тяжело ждать и волноваться. А ждать пришлось очень долго, февральское письмо было датировано 9.II-81 г.

Сейчас он на старом месте. Письмо очень бодрое, много дельных советов по воспитанию Юли и Антона. Удивляет, поражает и восхищает его стойкость в таких, прямо диких условиях. Но от этого, конечно, не легче.

Завтра вышлю ему бандероль, хоть 1 кг - такой маленький, но все же. Еще он всех благодарит за память и просит больше писать. Обо всем. Ему интересно все: погода, дети, новости, прочитанные книги и увиденные фильмы -это единственное окно в мир.

Зина! Посылаю две странички. Одну для всех, а вторую - только тебе: подумай, что можно сделать для него.

Я два месяца почти пролежала. Давление было очень высокое, а главное - голова мучает сильно.

Привет всем от меня, деда и Коли.

Целую. Оля.

ТЕЛЕГРАММА.

Ср. Москва. 30121 28 1900=Срочная Алексеево-
Дружковка Донецкой Хутор Ижевка Тихой Марии
Кондратьевне = Алексей жив. Не волнуйтесь= Оля=
("Неизвестная Дружківка" №1 (13) , 2006 Стор. 10)

Деякі родичі Олекси Тихого, згадані в листах:

Анастасія Кіндратівна, тітка О.Тихого,
материна сестра

Аня Сидорова, дочка сестри Шури та Сашка
Сидорових

Валентина Кіндратівна, тітка О.Тихого,
материна сестра

Валя, тітка, сестра другої дружини, Марії
Кіндратівни Василенко

Василь, дядько, чоловік Валентини
Кіндратівни, тітки О.Тихого

Володя, Володимир, син О.Тихого та Галини
Устимівни Василенко, 1952 р. н., живе в Києві

Галя, Галина Устимівна Василенко, друга
дружина О.Тихого, живе на Донеччині, 19... р.н.

Грицько, родич сестри Шури

Євдокія Петрівна Тиха, тітка О.Тихого,
батькова сестра

Зіна, Зінаїда Іванівна Ковальова, старша
сестра О. Тихого, 1930 - 19.....

Ігор Сидоров, син сестри Шури та Сашка
Сидорових

Ковальови – сім`я сестри Зіни

Коля, Микола – син О.Тихого та Ольги
Олексіївни Тихої, 1949 р. н., живе в Москві

Льоня Ковальов, син сестри Зіни та Миколи Ковальових

Микола Іванович Тихий, брат О.Тихого, загинув на війні

Микола Ковальов, чоловік сестри Зіни

Митька, Дмитро Петрович Тихий, дядько О.Тихого, батьків брат

Оля, Ольга Олексіївна Тиха, перша дружина О.Тихого, жила в Москві

Панас, Афанасій Петрович Тихий, дядько О.Тихого, батьків брат, жив у Москві

Прокіп Петрович Тихий, дядько О.Тихого, батьків брат

Романівна, Тетяна Романівна Тиха, дружина дядька О.Тихого, Дмитра Петровича

Сашко, Саша Сидоров, чоловік сестри Шури

Світлана Дмитрівна Тиха, двоюрідна сестра О.Тихого, дочка дядька Дмитра

Семен Петрович Тихий, дядько О.Тихого, батьків брат, загинув на війні

Сергійко, Сергій Ковальов, син сестри Зіни та Миколи Ковальових

Тетяна Романівна Тиха, дружина дядька О.Тихого, Дмитра Петровича

Тиха Марія Кіндратівна, 19...– 19...., мати О.Тихого

Тиха Ольга Олексіївна, перша дружина О.Тихого, померла 11.03. 2004 р. в Москві

Тихий Іван Петрович, 1902? – 1957, батько О.Тихого

Шура, Олександра Іванівна Сидорова, менша сестра О. Тихого, 19... р.н.

Явдоха, тітка Євдокія Петрівна Носуля,
батькова сестра

Також згадані:

Іван Прокоф'євич Шарапов, геолог, друг
О.Тихого

Михайло Сенів – викладач ДонДУ

Олексій Іларіонович Голуб, 1926 р. н., 1962 р.
ув'язнений на 6 р.

УЧИТЕЛЬ ОЛЕКСА ТИХИЙ

Абизова Л.

О. Тихий і традиційна українська школа³²

Характерною ознакою сучасності є переосмислення світоглядних засад минулого, в тому числі і зовсім недавнього. О. Тихий, його життя, творчість боротьба – це ще одна, навіть сьогодні не дуже відома широкому загалу сторінка української культури. Дійсно, не знаючи минулого, не можна сподіватися на успіхи в майбутньому, але якось так склалося, що дослідники в своїх пошуках звертаються до давнини і меншу увагу приділяють дню вчорашньому. Це пояснюється, мабуть, тим, що 70- 80-ті роки ще не набули «ваги» історії, ще не мають ореолу святості минулого. Ми всі були свідками тих років і більшість з нас в силу різних обставин пасивно сприймала план життя. Постать же О. Тихого не вкладалася в загальновизнані на той час стандарти законослухняного громадянина.

О. Тихий не поділяв космополітичні погляди і прагнув впровадити в життя ідеї українського

³² . О.Тихий і традиційна українська школа// Матеріали наукової конференції "Той, що духом не скоривсь" - Дружківка, 1994, С.35-37

націоналізму. Саме це відрізняє його від безмовної більшості 70-80-х років і робить його справжнім представником національної української інтелігенції, яка завжди ґрунтувалася на засадах відтворення української самосвідомості, української ментальності на засадах розбудови самостійної держави.

Сьогодні сили України і українців спрямовані на вирішення цієї задачі. Мрію О. Тихого про вільну, самостійну, незалежну Україну, про національно відроджену Донеччину дозволяє здійснити цілеспрямована державна загальноосвітня політика, і не останню роль у цьому процесі має відіграти традиційна українська школа, яка існувала протягом століть. Нове - це забуте старе. Очевидність цієї тривіальної істини все більше підтверджується в сучасній державотворчості. Багато з того, що здається новим і незвичним для українців, взятє з досвіду історії, іманентне історичному життю нації.

Створення нової української школи, яка має бути осередком національного відродження, не повинно стати ще одним фактом духовного манкуртизму. Дослідники української культури Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Біднов відкривають нам образ та ідею традиційної української школи, адже вона в історії України виступала не лише соціальним інститутом освіти, а й джерелом духовного формування народу, національної самосвідомості, була соціально активним практичним елементом формування менталітету.

Якщо концептуально розуміти традицію як загальний спосіб проживання етносу, то ігнорування традиційних основ національної школи — це ослаблення життєздатності народу та його держави.

Звернемося до основних рис і характеристик традиційної української школи. По-перше, — це народність школи, яка передбачала освіту в рідному соціумі, без відриву дитини від сім'ї, від землі.

До указу Катерини II на Україні школи були майже у кожному селищі. В таких школах органічно поєднувалася релігійна, національна і світська освіта. Звично традиційні школи знаходилися при храмах, один з викладачів обов'язково був духовною особою. Через знайомство з православною релігією батьків і дідів дитина засвоювала свою нерозривну єдність з землею та народом, а додатково світське знання дозволяло розвивати критичність свідомості, створювати фундамент для подальшої освіти.

По-друге, українська традиційна школа — це школа плюралістична. При загальній соціально організованій стандартизації системи знань, що давалася в школах, не існувало однотипності. Кожна школа мала індивідуальні риси. В окремих школах більш глибоко викладалися ті чи інші предмети. Самі організатори школи — селяни чи настоятель церкви по рішенню громади могли запросити чи прогнати вчителя.

Третя характеристика традиційної української школи — це її загальнодоступність. В більшості селищ навчалися всі селянські діти незалежно від матеріального положення батьків, навіть діти-сироти жили в шпиталях при церквах і відвідували школу. Школа в той же час вела і активну позашкільну роботу серед дорослого населення.

Варто відмітити, що всю історію свого існування традиційна українська школа жила ініціативою та моральною і матеріальною підтримкою простих жителів села чи міста, прихожан церкви. Дослідники традиційної

української школи відносять її виникнення в домонгольський період Київської Русі. Вже Володимир Великий вводить в Києві перші школи такого типу. З цього моменту традиційна українська школа існувала і діяла аж до 1920—21 року. Школа змінювалася і розвивалася, вона знала періоди зльоту і розвитку, а також і тяжкі періоди заборони та гонитви. Русифікація української школи в недавні часи не обмежувала обсяг загальнонаукових знань, але нівелювала особливості української школи, віддаляла цілі покоління від рідної мови, від національних джерел.

При вирішенні сучасних задач неможливо відмовитися від досвіду, історії, здобутків традиційної школи.

Для відродження, а інколи й для формування національної самосвідомості доцільно вивчати і застосовувати в створенні сучасної системи шкільної освіти цілий шар національної педагогічної культури.

Якщо ми хочемо виховувати не роботів, набитих інформацією, які до того ж мають позаісторичну свідомість, а майбутнє свого народу, адже саме про нього турбувався О. Тихий, ми маємо спиратися на його минуле.

Бак В. *Духовний простір Олекси Тихого*³³

Будь-яка суспільна думка, що існує протягом тривалого часу, має свої корені. Зароджена в глибині минулого, вона продовжує жити за рахунок духовного імпульсу першопричини та добровільної жертвовності її послідовників. Саме це стосується гуманізму як суспільного явища. Гуманізм виникає в європейському просторі

³³ Вікторія Бак – кандидат педагогічних наук.

внаслідок Жертви Христа, його приходу та привнесення в спільноту людства ідей любові один до одного. Любов здатна самовідтворюватись та існувати вічно, породжуючи різноманіття єдності, яким можна вважати культури народів світу.

Соціальний рух шістдесятників, до якого належить Олекса Тихий, слід розглядати в єдності з розвитком гуманістичного мислення людства. Життя та неповторна творчість Олекси Тихого - це одночасно українське національне та світове міжнаціональне явище, що віддзеркалює в собі боротьбу свідомої людини за духовну свободу та право рухатись вгору до єднання зі своїм духовним першоджерелом.

XX століття – це була епоха поглинання Божої суті людини тоталітарними системами різних видів. У страхітті концтаборів, таборів гулагу, війн та геноциду єдиний організм земного людства виробляв у собі імунітет до тиранії. Якщо дивитись на шістдесятників лише з середини радянської системи, то вони постають як хоробрі одиначки, бунтарі, що обрали свідомо шлях самознищення. Але якщо досягнути історичний процес в його єдності, то стає очевидним, що людство рухається у напрямку розвитку, а не самознищення, саме завдяки людям, спроможним у нелюдських умовах зберігати людське обличчя.

Хто або що надихало їх до супротиву? Відповідь на це питання лежить в багатовимірному світі людського духу. Олекса Тихий належить до людей, які зберігають в зовнішньому житті постійний зв'язок зі своїм внутрішнім світом. Такі поняття як Краса, Любов, Свобода – категорії багатовимірного Вищого Світу, зв'язок з яким відбувається через серце людини. Олекса Тихий мав відкрите серце.

«Арсенали людських сердець переповнені найстрашнішою зброєю – зброєю ненависті <...>. Людство втомилося від папірців і порожніх, брехливих договорів. Час зняти з його чола Терновий Вінець, що кровоточить тисячоліття. Час відкрити Братину серця!» (Роззброєння – в серці. Відкритий лист політв'язнів Мадридській нараді країн, що підписали Гельсінські Угоди. Вересень 1980 р. Мордовія – Перм, СРСР).

Боротьба шістдесятників з тоталітарною системою мала такі риси: по-перше, вона виключала застосування насильства по відношенню до інших, а по-друге, стверджувала постійне самовдосконалення по відношенню до себе. В боротьбі зі злом цей шлях є тривалим, але переможним. Знищуючи людську гідність, тоталітаризм уособлював у собі зло. Будь-які засоби боротьби проти зла на його рівні руйнували людину зсередини та продовжували життя тоталітаризму. Ствердження людської гідності методами ненасильства надавало боротьбі з радянською системою загальнолюдського рівня та виводило її в площину духовних здобутків людства. Це багатовимірний простір, в якому не існує трьохвимірного детермінізму. Фізичне знищення людини, яка усвідомила свою гідність, – страшенна поразка для системи, тому що духовні здобутки не вмирають, вони залишаються як шлях до майбутнього, закарбований в земному просторі невидимими дороговказами для інших.

«Я – свідомо частка Всесвіту, людства, свого народу, оточення за місцем проживання й роботи, у колі своїх друзів і недругів. Я за все відповідальний. <...> Живу, щоби позбутися і сприяти іншим позбутися всього

низького, підлого, чужого духові людства», – відповідав Олекса Тихий на запитання «Для чого я живу?».

Чому сьогоднішній нестримний час, переповнений різноманітними людьми та подіями, знов повертає нас до постаті Олекси Тихого? Тому що Олекса Тихий попри всі перешкоди прожив життя, яке повністю відповідало його високим думкам. Думки народжує не мозок, а дух, а якщо вони через життя конкретної людини закарбувались у людській спільності, то їх не можна знищити.

В існуванні людства є вищий сенс, але він скоріше відчувається нами, ніж проживається власним життям. Ми починаємо свій шлях з відлунням вищого світу, який живить нас оптимізмом та спрагою до життя. Але певні земні умови та соціальне оточення змушують підкорюватись обставинам та приходити до фіналу життя з втратою більшості світла в нас.

«Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» та «Думки про рідний Донецький край» було написано О. Тихим у 1972-1973 рр. Це був період мого «щасливого» соціалістичного дитинства. В ньому було все те, що було в дитинстві всіх моїх ровесників, але завжди залишався присмак смутку. Іноді я зазирала поза рожеві скельця дитячого погляду на реальне життя, це відбувалось, коли працювала в трудових таборах при радгоспах або коли мої бабусі починали розповідати про своє довге життя, а тато налаштовував приймач на хвилю радіо «Свобода».

«В Донецькій області зовсім нема або майже нема українських шкіл та дошкільних закладів <...>. Отже, практично проводиться дискримінація українців Донеччини і, звичайно ж, це веде до зниження рівня культури, моралі <...>. Сумно і моторошно стає на душі при

аналізі того, що бачиш навкруги. Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського».

Присмак смутку ставав постійним відчуттям, коли почала навчатись в Донецькому університеті. Мене весь час переслідувала нереальність життя. Все, що проходило повз мене, не мало стійкої основи, здавалось, що світ не може довго існувати за рахунок того, що я бачу, він хиткий та скороминучий. Тоді я навчилася жити більше внутрішнім світом, ніж зовнішнім. Ховалась, як равлик, у мушлю власних думок та шукала пояснення тому, чому життя зовсім не відповідає роздумам про нього.

«Донеччина – це шоста частина всього населення Української РСР. Її культурний та національний розвиток може послужити або гарним прикладом для всієї України в разі її нормального розвитку, або ганебним, холероподібним, коли й інші райони підуть шляхом байдужості до національної культури та мови. І в другому випадку ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насування загибелі і мовчав».

Все змінилося з початком війни у 2014 році. Для мене це був зсув свідомості. Там, де я жила, з'явилась прірва небуття, і вона з кожним днем ставала більшою. Прірва поглинала людські надії, мрії та майбутнє. І саме в цей час я відчула себе *часткою роду, народу, країни та Всесвіту, відчула відповідальність за те, що відбувається*, і почала робити те, що могла, щоб зупинити просування прірви вглибину моєї душі та країни. Дуже цікаво те, що поряд зі мною в цей час з'явилась велика кількість таких само людей. Всі ми робили звичайні людські речі: допомагали в лікарні, годували бійців добровольчих батальйонів, писали листи бійцям та збирали для них одяг, надавали прихисток

тим, хто виходив з Дебальцевського котла, ремонтували техніку, проектували «буржуйки», готували лекції та концерти.

- До чого ж тут Олекса Тихий? - запитаєте Ви.

Проживаючи своє власне життя, Олекса Тихий готував шлях для нас, його земляків недалекого майбутнього: «Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосному хорі світової культури» («Для чого я живу?»).

Восени 2015 року одного жовтневого дня в Києві, пересуваючись крізь дощову завісу як через вимір часу, ми розшукали на Байковому кладовищі перепоховання Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина. Біля трьох могил з козацьким кам'яними хрестами ми відчули присутність величі людського духу, живу силу любові тих, хто знаходиться по той бік земного життя, до нас, рухливих мешканців сьогодення. На хресті біля могили Олекси Тихого прочитали напис: *«Я – свідома частка Всесвіту людей»*.

Олекса Тихий належав до рідкісної спільноти людей-вісників. Вони прозрівають необхідність рішучих дій у певному напрямку тоді, коли більшість відчуває велику втому та плекає єдину думку – перепочити. Вісники йдуть Хресною дорогою, проторюючи першими шлях в майбутнє. Тим, хто йде за ними, стає легше підніматись вгору.

Культура – це надбання духу людини, вона має антиентропійні характеристики та здатна до самовідтворення та саморегуляції. Різноманітність культур та народів протистоїть хаосу глобалізації та утворює основу стабільності системи земного людства. Мова є своєрідним

кодом доступу до культурного надбання народу. Дитина народжується з можливістю до розвитку мови, яка стимулюється мовним середовищем. Фахівці стверджують, що саме *мова є засобом залучення до культури того народу, на мові якого починає розмовляти дитина*. Тому зрозуміло, що знищення мови означає знищення коду доступу до культурного простору нації. Свідоме невивчання рідної мови з різних причин через декілька поколінь призводить до занепаду народу та подальшого його зникнення, що негативно впливає на існування всього людства. Тому будь-яка система насильства, яка, підкорюючи собі народ, ставить за мету знищення його культури через знищення мови, активізує систему саморегуляції, спрямовану на супротив.

Аналізуючи життя Олекси Тихого, можна засвідчити, що він все робив свідомо, за все відчував відповідальність, і тому через свою діяльність створював простір, опрацьований духом з антиентропійним впливом, здатний до самовідтворення. Цей простір і є допомога з минулого мешканцям сьогодення, в ньому зберігаються думки гідної людини, котрі стають нашими думками тоді, коли ми починаємо шукати відповіді на питання життя та відчувати свою відповідальність за все, що відбувається навколо нас.

«Хочу, щоб і український народ, зокрема його частка – донбасівці, вносив свою лепту в скарбницю світової культури» («Думки про рідний донецький край»), – закарбовано Олексою Тихим в просторі його духу, і тому самовідтворюється в бажаннях та діях сучасних людей, які попри всі перешкоди відчули себе українцями.

Білько Д.

***Публіцистика Олекси Тихого як вияв етики
небайдужості³⁴***

(коротка філософська розвідка)

В одному зі своїх інтерв'ю з промовистою назвою «Байдужість – поле маніпуляцій» відомий український філософ Мирослав Попович протиставив своєрідну етику небайдужості, підставою якої є імператив активного і критичного ставлення до дійсності, маніпулятивним технологіям, що накладаються українському соціуму з боку політиків³⁵. За умов таких «маніпуляцій», – наголошує філософ, – завжди є ризик, що питому вагу суспільства буде складати так званий «плебс», байдужа «маса», яка «свою ницість <...> перетворює на своє достоїнство», а «власну обмеженість перетворює на свою чесноту» [2, с. 17 – 18].

Така загроза (вона, до речі, вельми актуальна дотепер) своїм корінням походить від тоталітарного минулого нашої країни. Утім, в усі часи противагу «масі» мали складати люди свідомі, їх можна назвати носіями небайдужості. Такі, як, наприклад, Василь Стус, Левко Лук'яненко, Євген Сверстюк та Олекса Тихий. Так сталося, що публіцистика Олекси Тихого одним тільки фактом своєї появи затверджує основні засади цієї етики небайдужості: відповідальності не тільки особистої, але й громадянської.

Попри активність журналістів, краєзнавців та громадських організацій, які провели величезну роботу

³⁴ Білько Дмитро - культуролог, учений секретар ДОКМ (Донецький обласний краєзнавчий музей у м. Краматорськ).

³⁵ Напередодні Помаранчевої революції йшлося передусім про оточення Леоніда Кучми і такі політичні сили, як недавно створена Партії регіонів.

щодо повернення історичної пам'яті про нашого видатного земляка, творчий доробок Олексі Івановича Тихого досліджений напрочуд мало. Численні статті у періодичній літературі носять здебільшого оглядовий характер та присвячені переважно героїзації образу цієї людини. Виняток становлять хіба що ті роботи, в яких діяльність Тихого розглядається в контексті національно-визвольного руху повоєнної України і де наш земляк, так би мовити, має слугувати однією зі складових частин своєрідного колективного портрету, того вельми суперечливого явища в українській історії, яким виявив себе «дисидентсько-визвольний рух».

Почасти це відбувається через своєрідний примус методу, позаяк науковці, котрі досліджують певні історичні та соціальні явища, часто-густо змушені віддавати перевагу дослідженню лише тих загальних рис, що, мовляв, працюють на кристалізацію якомога об'ємнішого обрису їхньої авторської концепції або ідеологічної кон'юнктури. Задля цього вони мусять не так виявляти якусь локальність, винятковість думки розглядуваних ними персоналій, скільки піддати її узагальненій класифікаційній схемі. Таким підходом послуговуються чимало українських істориків, наприклад, Анатолій Русначенко [3] та знана російська дослідниця підрадянського дисидентського руху Людмила Алексєєва [1].

Попри те, що не може існувати такої науки, яка б могла дослідити окремішнє як таке (всяка наука прагне узагальнювати, встановлюючи усе нові ланки зв'язків та взаємовпливів, до певної міри універсалізуючи буття), в українському культурному просторі трапляються спроби наблизитися до того, аби зобразити унікальність особистої людської долі через синтез науковості та надбань

художньо-публіцистичного жанру. Йдеться про досвід Дмитра Стуса, який створив лірико-документальну оповідь творчої біографії свого батька, поета та мислителя Василя Стуса [4]. Будемо сподіватися, що найближчим часом подібна доля спіткає й духовну спадщину Олекси Тихого, братчика і земляка Василя Стуса.

Наразі через певну односторонність сприйняття постаті Олекси Тихого, а також через деякі методологічні нюанси не маємо більш-менш уважного прочитання його робіт. Поки що не видано жодної монографії з аналізом його дисидентської та правозахисної діяльності, бракує навіть серйозних біографічних досліджень. Про осмислення етичних аспектів його творчості теж годі говорити. Тим не менш, саме етичний вимір проблематики у текстах Тихого – це те, що чи не відразу впадає в око майже від початку знайомства з ними. Тож головною метою цієї розвідки є спроба підступитися до осмислення етичного чинника у публіцистичній спадщині цієї непересічної постаті, намагання намацати, сказати б за Сковородою, основну «силу» мислення цієї людини.

Формальною ознакою всіх робіт Олекси Тихого є те, що вони написані за майже однаковим сценарієм. Інакше кажучи, вони дуже подібні за змістом та структурою. Оскільки писання людини з тавром «зрадника» й «ворога народу» не бралися до друку, то набір основних думок автора залишався майже незмінним, кочуючи від роботи до роботи (власне тому ми будемо спиратися переважно на дві його статті: «Думки про рідний донецький край», а також «Історична доля України³⁶»), зростав лише їхній

³⁶ Попри те, що її було написано у співавторстві з Василем Романюком, тут помітний провідний вплив Тихого, позначені основні стилістичні та ідейні параметри його думання.

радикалізм. Якщо, наприклад, у таких роботах, як «Думки про рідний донецький край» (1972 р.) Олекса Тихий раз у раз запевняв про свою лояльність до основних постулатів «інтернаціоналізму», то дедалі згодом (приблизно 10 років потому) у статті «Історична доля України» (написана під час останнього ув'язнення) таких поступок від нього було вже годі й чекати. Олекса разом зі своїм побратимом і співавтором відкрито «відмежовується від політики КПРС у національному питанні, трактуванні поняття демократії, так званих теорій розвитку національних літератур, мистецтва, науки, освіти» [6, с.51], а «марксизм-ленізм у формі сталінського більшовизму» проголосив «найпотворнішою і найбільш реакційною ідеєю сучасності» [6, с. 50]. Власне кажучи, цей текст можна вважати маніфестом українського інакомислення.

Проте основні роботи Тихого – то здебільшого своєрідна епістолярна публіцистика, себто листи-звернення до редакцій певних періодичних видань або до тодішніх радянських можновладців. Відповідно, такого роду жанр вимагав від автора належного стильового оформлення. Тож за формою ця публіцистика являє собою маніфестацію власних поглядів і громадянської позиції.

Домагання справедливості було основним лейтмотивом кожної з його статей, і воно мало ознаку правлення історичного боргу від радянської імперії. Тобто йшлося не про що інше, як про відновлення історичної справедливості щодо суверенних прав українського народу на його культурну самобутність і незалежність.

Ось найбільш виразний момент, який знаходимо серед рядків «Історична доля України»: «Україну протягом ряду сторіч вважала царська бюрократія невід'ємною складовою частиною Росії. Її самобутності, державності,

культури, традиції, мови – офіційно не признавали, будь-які прояви національного життя забороняли. Тепер Україна голосно проголошується суверенною державою, багато говориться про розквіт, але, паралельно із злиттям, постійно нав'язується думка, що Україна постійно живе тільки завдяки Росії під гаслом «навіки разом» з Росією. <...> ВКП (б) на чолі зі Сталіним до 1937 р. шляхом винищення української національної інтелігенції, партійних і господарських кадрів зліквідувала всі суверенні автономні права України, в тому числі й національну армію» [6, с. 53].

Там само визначалося, що «українці – один з найбільше свободолюбних, демократичних за своїм життєвим укладом, трудолюбних і миролюбних народів світу. Понад 300 років трагічна доля його в умовах поділу між міцними сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехословаччина), при інтенсивних намаганнях асиміляції, не знищила прихованих українцем мови, віри, традицій, прагнення до незалежності й демократії» [6, с. 53 – 54].

Отже, саме у цій історичній розумінні оприявнюються смислові підвалини етичного пафосу публіцистики Тихого. Тут ним зафіксований той морально-історичний злам – втрата українцями свободи, – за яким цілком логічно настає знецінення народом власної культури. Однак те, що сучасний українець знаходиться ніби у «внутрішньому засланні», не маючи змоги почути рідної мови, перебуваючи на теренах, які, либонь, важко назвати батьківщиною, - у цьому, на думку Тихого, звинув кожен з нас. Але головну відповідальність за це лихо дисидент все-таки покладав на себе. Це було відчуття відповідальності інтелігентної освіченої людини.

Трагічне відчуття історичної і zarazом власної провини зближує світоглядні позиції Олекси Івановича не тільки з витоками європейського гуманізму XX століття, але передусім з моральними настановами шевченкової поетики та водночас із трагедійним пафосом самостійництва українських націонал-комуністів 20–30-х років минулого століття.

У цьому контексті слід розуміти й оті наслідки національної катастрофи, що її відчула на собі Україна у двадцятому столітті. Адже саме через цей подвійний гріх (інертності українців та підступності імперії) стала можливою практично повна денационалізація і дегуманізація нашої культури; втрата мови – основного її чинника, що власне формує національну ідентичність. У висліді цього негативного досвіду, Тихий вважав мову «фундаментом культури». «Умирає мова – умирає культура. Умирає культура – умирає мова» [5, с. 142].

За логікою такого прямого і водночас зворотного зв'язку цілком закономірно виходить, що, услід за поневоленням народу, немов за ланцюговою реакцією, відбувається своєрідне розщеплення на індивідуальному рівні (втрата звичаєвості та моралі). По завершенню цього духовного апокаліпсису, за словами Тихого, людина перетворюється на «ходячий шлунок», «безбатченка», «зрадника», що їй стає байдуже де мешкати, чим займатися, про що базікати, аби тільки отримувати хорошу платню. Взагалі-то, особливо у «Думках ...», Олексі вдалося зобразити гіперреалістичний і до сьогодні актуальний образ пересічного донбасівця, такий собі живий результат сталінської політики «злиття націй», за якою повинна була сформуватися новітня спільнота – «радянський народ».

Отож, у разі запитання, чому найбільших успіхів така асиміляційна політика досягла саме в Україні, а надто на Донбасі, мусимо констатувати такі причини. З одного боку, насильницька індустріалізація, від якої не змогло оговтатись українське село Донеччини, з іншого – чітко сплановані дії тоталітарного режиму щодо придушення всякого національного саморозвитку українців на цих теренах – вкрай баналізували життя, повально криміналізували і люмпенізували населення. Згадаймо також про кілька голодоморів, переселення, відвертий терор з боку імперії. Це була ціна, що її заплатили донецькі українці за входження у добу модернізації суспільства, що збіглася в часі з повторною (тепер вже радянською) колонізацією. Усе це вкупі безмежно посилювало уярмлення української нації, життя народу звело до животіння, позбавило народ самосвідомості.

Тому, власне, Олекса Тихий мав цілковиту рацію, пишучи, що «національна безликість, моральна порожнеча, тваринне життя – хвороби незрівнянно тяжчі від алкоголізму чи пияцтва і в значній мірі є причиною останніх» [5, с. 158]. На цьому тлі чи не міфічною добою, втраченим «золотим віком» виглядають для самого ж таки Олекси часи його дитинства, коли «ще живі були вечорниці», а «тихого літнього вечора можна було чути пісні дівчат та парубків у моєму хуторі їжівка...» [5, с. 145].

Єдиним виходом із цієї скрути дисидент вважав повернення до національних коренів через розвиток національної освіти та культури. Ним були запропоновані численні методичні рекомендації щодо подолання кризового стану в культурі, передусім завдяки фундаментальному перетворенню у підходах до виховання дітей у тогочасній школі. Бо саме зі школи,

ушент зрусифікованої, бере своє коріння спочатку культурно-національна *деідентифікація* особи, а згодом її моральне спустошення. Адже чужі цінності більш потужної та войовничої індустріальної цивілізації, привиті на рідній землі, знецінюють саму *рідність* власного простору, руйнують його культурні коди.

Задля виправлення ситуації Тихий пропонував вдатися до пропагандистських заходів, а також *реукраїнізації* вищих навчальних закладів та закладів культури. Дедалі згодом до цього були долучені вимоги, щодо прав людини. Проте своїм особистим покликанням дисидент вважав пробудження в людях моральної чуттєвості та взагалі свідомого існування, бо завдячуючи цьому людина може боронити та вибудовувати свій власний світ довкола себе, натомість байдужість дає мовчазну згоду для того, аби перетворитися на гвинтика в чиїхось занадто вправних руках.

Якщо мати на увазі, що кожне слово людини з біографією політв'язня було проріджене крізь сито тодішньої цензури, то не важко собі збагнути, що позиція публіциста була не простим висловленням думки на аркуші паперу, то був свідомий моральний вчинок, виклик мовчазному потуранню несвободі. Інакше кажучи, статті Олекси Тихого являють собою акт етичний, тому від самого початку їхній зміст потрібно розглядати у зв'язку зі своєрідним громадянським жестом, який завдяки письму – та ширше – власному прикладу промовляння незручних тем мав висвітлити замовчувану багатьма правду, заявити про право на свободу особисту та національну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР: Новейший период / Л. М. Алексеева. – М.: Весть, Вильнюс: VIMO, 1992. – 348 с.
2. Попович М. Байдужість – поле маніпуляцій / Мирослав Попович // Культурологічний часопис «Ї». – 2003. – №30. – С. 10 – 26.
3. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / А. М. Русначенко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
4. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / Дмитро Стус. – К.: Факт, 2005. – 368 с.
5. Тихий О. Думки про рідний донецький край / Олекса Тихий // Донбас. – 1990. – №1. – С. 141 – 158.
6. Тихий О., Романюк В. Історична доля України. Лист українських політв'язнів. Спроба узагальнення / О. Тихий, В. Романюк // Український Правозахисний Рух. – Торонто, Балтимор: Смолоскип, 1978. – С. 49 – 59.

Курбацька І.

Педагогічні роздуми Олекси Тихого

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять «липові» трійки і п'ятірки, що вчителі закривають очі на поверховість у знаннях програмного матеріалу, а то і просто невігластво.

Олекса Тихий

2013 рік позначився виходом у світ збірки «На перехресті думок», до якої увійшли «всі, знайдені на цей час, педагогічні статті Олекси Тихого». За життя

знаменитого земляка «жодна зі... статей не була надрукована» (В. Тихий), хоча "природженим учителем" вважав Олексія Івановича Левко Лук'яненко; Андрій Сахаров, говорячи про жертви політичних репресій 80-р.р. ХХ-го століття, називав учителя Тихого; сам педагог стверджував, що саме в школі знайшов своє покликання. Його "Словник мовних покручів" адресований учителям і учням, кожному, хто хоче говорити правильно. У статті "Педагогічна система Олексія Тихого (штрихи до історичного портрету)" кандидат філологічних наук, доцент Ф.Д. Пустова підкреслювала, що найбільш розгорнуто й узагальнююче система поглядів Тихого розкрита в зауваженнях до Проекту "Основ законодавства Союзу РСР, союзних республік про народну освіту"; основну увагу приділила питанню навчання рідною мовою.

Громадянська й професійна мужність Олексія Івановича Тихого полягала в критиці сучасної йому освіти (II пол. ХХ століття), спробі впровадити передові технології в систему навчання та виховання земляків: перебудови школи за вченням А.С.Макаренка (після доповіді на педраді саме на цю тему О.І.Тихий був заарештований), навчання рідною мовою одним учителем з молодших класів до старших і без домашніх завдань, а також "треба дозволяти дитині пропускати часом школу, натомість вимагаючи максимально використовувати цей час удома. Два чи й три дні на тиждень до школи не ходити, але виконувати за рахунок цього якусь індивідуальну програму", - ось ті теоретичні положення, на яких ґрунтується педагогічна система вчителя-новатора.

Систематизація наукових і публіцистичних матеріалів О. І. Тихого з питань педагогіки (в хронологічному порядку).

У 1953 році Олексій Іванович Тихий захистив дипломну роботу на тему "Теорія і практика організації колективу А.С. Макаренка" (МДУ, 1953 р. - у збірку "На перехресті думок" увійшов розділ "Стиль роботи колективу").

1972 р. - стаття "Слово рідне, мово рідна" (редакції газети "Радянська освіта"), "Думки про рідний Донецький край".

1973 р. - "Зауваження щодо ст. 18 проекту "Основ законодавства Союзу РСР, союзних республік про народну освіту" та "Загальних положень".

1974 р. - лист Миколі Микитюку, "Сільські проблеми".

1975 р. - "Домашні завдання" з перешкодами" (ця стаття була підготовлена газетою "Известия" до друку, але не опублікована), "Про домашні завдання", "На перехресті думок", "Мова народу - народ" (висловлювання про мову і національне питання).

Вважаю важливим зазначити, що і в машинописному екземплярі книги "Мова народу - народ", і в "Словнику невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені, кальки і т. п.)" вказані два автори : Хохлова Лисавета О., с. Кумачове Старобешівського району і Тихий Олексій І., хут. Їжевка Костянтинівського району. У подальших публікаціях прізвище Хохлової Л.О. не згадується, на думку дослідників творчої спадщини Тихого, через загрозу арештів і гонінь. Відрізняються і назви книг: збірка "Мова народу - народ" видана в 2007 році у видавництві "Смолоскип" м. Києва під назвою "Мова - народ" (висловлювання про мову і його значення в житті народу); "Словник невідповідних нормам української літературної

мови слів (чужі слова, спотворені, кальки і т. п.) " перейменованій в "Словник мовних покручів" (2009 р., "Хто ж такий Олекса Тихий?" Книга III, Дружківка).

На жаль, не всі матеріали статей допрацьовані, співвіднесені з певними роками, але й отримана хронологія надає право стверджувати, що питання перебудови школи, впровадження передового досвіду, творчий підхід до новаторства в процесі навчання і виховання не залишали О.И.Тихого байдужим, як і боротьба за важливість викладання рідною мовою.

"Перебудувати школу за вченням Макаренка"

В останньому слові на судовому процесі 29 червня 1977 року Олекса Тихий сказав: "На виробничій нараді в школі 16 січня 1957 року я робив доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до вчення Макаренка... Я сказав, що кому як, а, по-моєму, комунізм у нас не будеється".

Педагогічна система А.С.Макаренка побудована за законами "вимогливої любові" (любов і повага до дітей мають обов'язково співвідноситися з вимогами до них) і передбачає:

- чітке знання цілей виховання,
- боротьбу з педологією ("наукою" про фатальну обумовленість долі дітей спадковістю і якимось незмінним середовищем),
- виховання в колективі і через колектив ("система перспективних ліній", що призведе до шляхів "завтрашньої радості"; "паралельна дія" вихователя на колектив, а через нього - на кожного вихованця),
- "правильне комуністичне виховання не може бути нетрудовим",

- "повинні навчити дітей творчо працювати";
- значення гри у вихованні,
- важливість питань сімейного виховання.

У листі до Миколи Григоровича Микитюка, директора інтернату для дітей, хворих на сколіоз, Тихий писав про відміну системи вихователів Макаренком і про шляхи "пошуків" учителів для освітньої установи: "Макаренко відмовився від системи вихователів і, на мою думку, від цього діти тільки виграли. І у тебе, напевно, могла бути робота без вихователів. Але щоб кожен твій працівник, до сторожа і кочегара включно, був вихователем усіх дітей. Хто таким бути не може, запропонувати іншу роботу.

Макаренко шукав собі учителів на базарі. І знаходив. Тобі теж слід було б шукати там же. А конкретніше, десь в палацах культури, на оглядах художньої самодіяльності, серед робітників і інженерів, де є багато людей з душею, таких, які мають, що сказати і показати дітям".

Вивченню п'яти стилів (тонів) організації колективу А.Макаренком присвячений розділ дипломного проекту О.І. Тихого. Розглянемо їх.

1. "Тон повинен відрізнятися мажорністю", для того, щоби він виробився, треба перед колективом ставити:

- цікаві завдання;
- послідовно пред'являти принципову вимогливість;
- цінність роботи колективу: кожен вихованець - герой, бадьорий, веселий і готовий до іншої корисної дії

"Другою ознакою нормального тону дитячої виховної установи є відчуття кожним вихованцем власної гідності".

О.І. Тихий виділяє три уявлення про те, коли народжується почуття власної гідності:

- а) коли в самому колективі розкриваються недоліки;
- б) коли кожен вихованець має право виступити зі здоровою критикою на адресу своїх товаришів;
- в) коли почуває себе хазяїном в колективі.

У поводженні з іншими людьми вихованець має бути культурним, уважним, повинен завжди проявляти повагу до старших, турботу про молодших.

"Третьою ознакою нормального загального тону має бути визначена ідея захищеності".

Кожен учень має бути упевнений, що він знайде захист у будь-якого старшого вихованця і у керівництва установи, адже ніхто не має права знущатися із слабкішого.

"Четвертою ознакою нормального загального тону є активність". Ділова активність, за вченням Макаренка, - це організована діяльність: гра, робота, навчання, читання, бесіда. "Тільки в організованій діяльності буде вихована розумна, корисна активність, звичка і любов до корисного руху".

"П'ятою ознакою нормального тону має бути уміння гальмувати себе". Ця звичка виховується тільки в такому колективі, в якому підпорядкування, відповідальність є законом його життя, в якому вихованець ставить інтереси колективу вище за свої особисті.

У статті "Педагогічна система Олексі Тихого (штрихи до історичного портрету)" кандидат філологічних наук, доцент Ф.Д. Пустова стверджує, що система поглядів, вченість, професіоналізм і патріотизм Тихого повинні стати національним надбанням і утілюватися в життя. Автор статті припускає, що від досвіду А. Макаренка "О. Тихий відмовився повністю, і не лише тому, що цей педагог працював із правопорушниками. Олекса не міг погодитися

з насильством колективу над кожним його членом", - але посилань на джерело інформації в позначених матеріалах немає.

Виходячи з того, що усе життя дитини - гра, Макаренко зумів створити дитячий колектив, який жив на госпрозрахунок і випускав складні машини (електросвердлилка "ФД-1", фотоапарат "ФЕД") і усе це було, до певної міри, грою. Грою Макаренко вважав і рапорти, і салют, і ділові, строгі стосунки між комунарами. Учитель, що не грає з вихованцем, буде сторонньою силою. У колонії і комуні заборонялося триматися за перила сходів, притулятися до стіни. У розмові з ким-небудь кожен повинен стояти прямо. Це виховує в дитини витонченість, граціозність, робить її красивою.

Творче прочитання опублікованих статей, записів О.І. Тихого, розділу дипломної роботи "Теорія і практика організації колективу А.С.Макаренка", ознайомлення з сучасними педагогічними виданнями і часто вживані поняття "діяльнісний підхід", "трудове виховання", "творчість", "значення гри в учбово-виховному процесі" дають право припустити, що вчення Макаренка -

1. фундамент сучасних педагогічних технологій;
2. вплинуло на формування високої моральності учителя О. Тихого;
3. "корисна активність" і "корисний рух" призвели до того, що спадщина донецького учителя стала національним надбанням педагогічного краєзнавства II пол. XX століття і предметом наполегливої необхідності втілення в життя на початку XXI століття.

"Один учитель до 10 класу"

У листі "На перехресті думок", адресованому редакції газети "Известия", О.І. Тихий роздумує над тим,

чому до десятирічних дітей на уроки ходять десять учителів. Подібну ситуацію він вважає парадоксальною: дитина повинна засвоювати десять предметів, а учителеві досить знати один: "Виховна робота, контроль за нормальним навантаженням дітей, немислимі вимоги до дітей у кожного вчителя індивідуальні. Виходить, що не вчителі вивчають індивідуальні особливості дітей, а навпаки, діти вивчають і пристосовуються до індивідуальних особливостей вчителів". На жаль, констатує автор, учитель впродовж року не в змозі вивчити навіть імена своїх учнів. "До десятого класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником (один з природничих, другий - гуманітарних наук) і, розуміється, окремо фізкультура, співи, малювання, якщо жоден з учителів не має підготовки з цих предметів", - узагальнює вищезазначене Олексій Іванович.

Погоджуючись із пропозиціями щодо реформування шкільної освіти, О. Тихий пропонує: "8-річній початковій школі немає необхідності мати багато учителів, а досить мати одного, який підбирав би собі помічника з виховної роботи і ніс би відповідальність за навчання і виховання дітей свого класу".

Євген Сверстюк у статті "Учитель Тихий" писав: "Він вважав, що вчитель повинен бути в змозі викладати усі предмети за програмою середньої школи. Вимога в принципі розумна, але спробуй поставити її перед педагогічним колективом, як усі висловлять обурення таким "ворогом середнього вчителя".

"Вчитель повинен бути тим мудрим водієм кожної окремої дитячої душі, який в залежності "від рельєфу" дитячої психіки, духовних та психічних сил, "включив би ту передачу", при якій пізнавальні, творчі сили та

зацікавленість дитини не були б перевантажені чи недовантажені. Для цього необхідні любов до дітей, майстерність і можливості", - писав Олексій Іванович Тихий у своєму листі до редакції газети "Известия".

Отримати дозвіл на організацію класу з викладанням усіх предметів двома вчителями (один – О.І.Тихий - повинен був вести гуманітарні дисципліни, другий - Володимир Олексійович Тихий - природничі і англійську мову) в Костянтинівському райВНО Олексію Івановичу не вдалося. Про це розповів син педагога в "Коментарях до листа Миколі Григоровичу від 01.04.74". Володимир Тихий на той час закінчував фізичний факультет Московського університету, крім того, мав сертифікат перекладача-референта з англійської мови. За допомогою В. О. Тихого опубліковані й тези Олексія Івановича Тихого "Якою я уявляю школу в майбутньому":

«...нормальна школа вчить лише нормальних дітей та забезпечує визначений мінімум знань;

дає максимум можливих знань, умінь та навичок для всіх, розвиває інтелект, творче мислення;

школа співпрацює з батьками, які поділяють її принципи та вимоги, хочуть і спроможні вчити або вчитися разом з дітьми, або ізолює дітей від злих впливів батьків чи старших дітей;

школа гарантує придатність свого випускника до:

- 1) продовження навчання (внз, технікум, спецшкола);
- 2) роботи в певній галузі на певному робочому місці;
- 3) відповідність моралі, навичок співжиття, порядність».

Таким чином, Олексій Іванович Тихий не лише аргументував і доводив, що один-два викладачі можуть навчати учнів з 1-го до 10-го класу і, як наслідок, нести

відповідальність за рівень навченості і вихованості, але й був готовий організувати та очолити подібний клас в Костянтинівському районі Донецької області.

Тривалість занять школяра

"Добре використані шість годин класних занять складають максимум можливого для дитини. Триваліша робота може негативно позначитися на фізичному стані й нервовій системі дітей" (Міністерський циркуляр, Франція, 1958 рік).

Олекса Тихий вважав, що якби був узагальнений досвід роботи без домашніх завдань, то це призвело би до заборони домашніх робіт. Процитуюмо, услід за Тихим, висловлювання видатних діячів науки і культури: цей "обов'язковий атрибут навчання" заперечувався К. Ушинським ("5 - 6 годин роботи на день цілком досить і для дорослої людини, не тільки для дитини, і коли в школі дитина справді працює, то не тільки немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільних занять"); Д. Менделєєв (потрібні "години повної свободи, коли школяр може зайнятися тим, що йому самому любо, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи"); Л. Толстой писав: "Із собою ніхто нічого не несе - ні книг, ні зошитів. Уроків додому не задають. Мало того, що в руках нічого не несуть, їм нічого і в голові нести. Ніякого уроку, нічого зробленого вчора він не зобов'язаний пам'ятати нині. Його не мучить думка про майбутній урок. Він несе тільки себе, свою сприйнятливую натуру і упевненість у тому, що в школі нині буде весело так само, як учора. Він не думає про клас доти, поки клас не почався" .

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1958 році.

До негативних сторін наявності домашніх завдань О.І.Тихий відносив:

- відсутність відповідних умов для виконання робіт;
- домашні завдання дають частині школярів, у тому числі добросовісних, можливість байдикувати на уроках з виправданням - "удома вивчу";
- домашні завдання звільняють частину вчителів від обов'язку докладно викладати тему - "удома вивчіть";
- домашні завдання позбавляють дитину можливості займатися улюбленою справою;
- багато батьків вірять у святість школи, в її непогрішність і забороняють будь-які заняття, окрім шкільних завдань, чим спотворюються, обідняються душі дітей;
- кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. І якщо він або вона особистою привабливістю, ерудицією, м'якістю і подібними своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів. А його предмет може бути не основним або головним у майбутньому житті дитини.

Тому, робить висновок педагог, домашні завдання - це "сльози", "прокляття", "сумно", "гірко"; щоб у дітей була можливість займатися улюбленою справою, щоб учасники учбово-виховного процесу уникали неучтва й поверховості, щоби сформувалося покоління ініціативних людей, щоби вчителі учили на уроках, а не приходили на заняття з однією метою - дати домашні завдання, - необхідно скасувати (заборонити) застарілий атрибут - домашні завдання.

«Живу..., щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову»

Ще в молодості Олексій Іванович склав для себе життєве кредо: «Для чого я живу»:

1. Щоб жило людство, мій народ, мій рід.
2. Я – свідомо частка Всесвіту...
3. Я за все відповідальний.
4. Щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу...

18 квітня 1957р. Сталінський обласний суд розглянув справу за звинуваченням О.Тихого в антирадянській агітації та пропаганді. Микола Руденко у статті «З приводу перепоховання О.Тихого» (газета «Свобода» (США), ч. 226, 30 листопада 1989) конкретизував слова вироку: за любов до української мови, за послідовні намагання оборонити її від загибелі, а разом із тим оборонити від загибелі українську націю – Олексю засудили до семи років концтаборів. Тихий звільнився в 1964р. За фахом учителя йому працювати не дозволили, тому опанував більше десятка робочих професій. Писав статті, звертався до болючої проблеми занедбання української мови та національної культури на Донеччині. У «Думках про рідний Донецький край» (1972р., «Голос України») зазначив: «1) Я – українець... Люблю свою Донеччину... Любив завжди, люблю і сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови... 2) Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосному хорі світової культури. Я – для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів,

агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів...» .

Збереглися статті Олекси Тихого «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» (2 січня 1972р.), «Вільний час трудящих» (15 квітня 1974р.). (Опубліковані в брошурі: Олексій Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, спогадів. Упорядкував О.Зінкевич. Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор – Торонто, 1982, 80с.), «Сільські проблеми» (1974). Укладав він «Словник невідповідних нормам української літературної норми слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)». А найбільша праця Олекси Тихого – збірка висловлювань видатних людей про значення мови «Мова – народ». Ця праця була задумана як посібник для вчителів. 1976 року автор відвіз один її примірник в Інститут філософії та вручив професорові Володимирові Юхимовичу Євдокименку. Результатом був негайний донос останнього в КДБ та обвинувачувальні свідчення його та інших викладачів на суді 1977 року, що Тихий на кафедрі в їх присутності висловлював... « злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад». А от відділ національних відносин Інституту філософії АН УРСР рекомендував книжку видавництву «Радянська школа». Щоправда, сталося це за півтора місяця до арешту автора, то її звітти передали в КДБ. Ця збірка доречною була б нинішньому вчителю, бо мовна ситуація, принаймні на Донеччині, не покращилася. А ще Олекса Тихий переклав із польської «Українські ночі, або Родовід генія» Єжи Єнджеєвича. Ця книжка про Т. Шевченка в нас вийшла аж за незалежності.

15 червня 1976р. під час обшуку співробітниками

КДБ квартири Тихого у нього були вилучені текст збірки «Мова народу – народ», статті і листи для друку в обласних газетах про становище української мови. Одну статтю – «Думки про рідну мову» - Олекса Тихий відправив голові Верховної Ради УРСР. Лист Тихого переслали в область з резолюцією: «Розібратись». Звичайно, не з ситуацією щодо української мови, а з автором «Думки...».

А ось як у «Зауваженнях до «Загальних положень Проекту «Основ законодавства Союзу РСР, союзних республік про народну освіту» О. І. Тихий «трощить» державний документ:

«Стаття 18 в редакції проекту “Основ...” неприйнятна, бо:

1. Слова “надаватися можливість навчання рідною мовою” суперечать поняттю суверенності республіки, народу. Тобто надаватися можливість бути патріотом або космополітом (зневажати рідну мову, свій народ).

2. Не буває поганих народів, отже, нема й поганих мов. Для чого ж у Законі право вибирати мову навчання дітей?

3. Говорити, великий чи малий народ, багата чи бідна мова, розвинена чи нерозвинена мова – шовінізм. Якщо мова якогось народу в результаті національного гноблення, утисків, декретованих знищень, зневаги її чужинцями та своїми перевертнями, зрадниками відстала від інших мов, то обов'язком синів та дочок такого народу є розвивати й збагачувати її, а не зрікатись, не вибирати “великої” мови “великого” народу.

4. Батьки, якщо вони не божевільні і не дивляться на мову по-міщанськи, як на годівницю, не вибирають мову навчання своїх дітей, а вчать своєю

рідною мовою, а дітей змішаних шлюбів – мовами і матері, і батька.

5. Надає можливість по-міщанськи або шовіністично настроєним людям відмовлятися від вивчення мови союзної республіки (державної мови), де вони живуть, а це суперечить Конституції СРСР, програмі КПРС.

6. Надає можливість частині учнів та студентів, може, навіть значній, зневажливо ставитись до вивчення рідної мови, державної мови республіки, отже, надає можливість стати міщанами, шовіністами, космополітами».

За навчання рідною мовою боролися Л. Толстой, К. Ушинський, М. Пирогов, Т. Шевченко, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, М. Драгоманов та ін., - зазначає в статті "Слово рідне, мово рідна" О. І. Тихий. У роздумах "Про проблеми реформи середньої освіти" Олексій Іванович пропонує вивчати в початковій школі:

1. рідну й російську мови, а також історію і теорію літератури;

2. арифметику з елементарними поняттями з алгебри та геометрії з найширшим обсягом розв'язання завдань, безпосередньо пов'язаних із життям;

3. історії суспільних відносин з вивченням природного права, типів державного устрою.

Творче прочитання всієї збірки «На перехресті думок» дає право стверджувати, що в жодному з матеріалів О. Тихий "не принижував" достоїнств мов інших народів, перед нами - інтернаціоналіст, який глибоко поважав і неодноразово підкреслював роль рідної мови для виховання і формування особистості будь-якої національності.

Олекса Тихий і питання виховання

О. Тихий приділяв багато уваги питанням виховання. Вивчивши його "Думки про виховання", можна дійти висновків, що Олексій Іванович залишався завжди учнем: "Ми повинні не тільки вчити дітей, а й вчитися в них".

Мислення, віра, свідомість, мова - ось ті категорії, які розкриває педагог у вступній частині свого дослідження "Думки про виховання":

"Люди є люди, тобто представники найвище організованої природи.

1. Їм властиве мислення, тобто вміння аналізувати, співставляти, передбачати, мати мету і свідомо прямувати до неї.

2. Віра – як ознака безсмертя, як переконання, що її думки і діла переживуть її фізичне життя на землі, оскільки кожна людина, на якій би щаблі розвитку вона не стояла, усвідомлює свою смертність і припинення існування в тій якості, в якій вона живе сьогодні, тобто фізичного життя. Без віри в безсмертність в боротьбі за існування людина, користуючись розумом, легко може направити на вбивство заради шматка хліба, на грабежі, на досягнення своїх сумнівних чи нікчемних прагнень йти по трупах собі подібних.

3. Впевненість у своїх силах - свідомість, їй під силу зробити якусь роботу, забратись на якусь вершину, утриматись від дії, що може обернутися для неї трагедією.

4. Прагнення підкорити собі природу і поставити її собі на службу, свідомо використати її дари і багатства.

5. Мова – як засіб спілкування, як основа мислення (без мови не може існувати думка), як інструмент передачі досвіду від покоління до покоління, як схованка людського духу, що об'єднує в одне історичне ціле десятки та сотні поколінь минулих, теперішніх та майбутніх".

Композиційно усі подальші роздуми О.І. Тихого пов'язані з періодами розвитку дитини, а саме: перші місяці життя, до двох років, від двох до п'яти років, до семи років. Тезами це можна представити так:

1) «виховання починається з дня народження. І воно повинно забезпечити дитині добротне харчування (молоко матері), свіже повітря, тишу, гігієну, материнське слово та пісню».

2) «Дитина в перші роки життя потребує дуже небагато, але від уміння забезпечити той мінімум її потреб залежить її майбутнє здоров'я та виховання. При найменшому недогляді починається плач дитини, порушення прийнятого режиму харчування, безсонниця та нервозність матері, втрата молока, а за ним хвороби, лікарні, спецрежими і т.п.»

3) «Від двох-чотирьох місяців до двох років дитина вчиться ходити, говорити, засвоює назви предметів, речей, доступних її розумінню дій. Діти цього віку рухаються потихеньку, до всього приглядаються, фантазують, не дуже уявляючи кінець своєї фантазії.

Задача батьків полягає в тому, щоб дитина могла якнайбільше бачити, якнайбільше завчити слів і понять. Для цього потрібні прогулянки, купа піску, квіти, тварини, метелики і т.п. В цей період виробляється і мова дитини. Про все це повинні подбати в рівній мірі і батько і мати. При нашій дійсності батько, очевидно, має і більше можливостей, і може впливати на формування характеру і загальний розвиток дитини не менше, а, мабуть, часом більше, ніж мати».

4) «В наш час багато людей не надають ніякого значення при вихованні дітей ні національним традиціям, ні рідній природі, ні навіть самій мові. Принагідно хочеться

процитувати чудові слова невідомого мені автора, які цитує автор брошури «Познание прекрасного» Могилевська: «Человек с первых дней своей жизни должен чувствовать и аромат родной земли, и аромат родной речи». Гарно сказав зовсім недавно міністр освіти СРСР Прокоф'єв: «Человека большой культуры отличает прежде всего подлинное владение родным языком».

5) «Любити дітей уміє і курка», - говорив Януш Корчак. А от навчити їх, зробити людьми в повному розумінні цього слова – це вже мистецтво. Тут потрібні і знання, і досвід, як особистий, так і історичний, а мають його, в силу багатьох причин, далеко і далеко не всі батьки. Існує безліч «теорій» типу: «таке вдалося», «у них вся порода така», «це поки він малий та такий поганий, а переросте і буде гарним», «піде в армію, там з нього дурь виб'ють», «воно до науки не здатне...»

Таким чином, О.І.Тихий відповідає на питання про те, коли треба починати виховувати дитину; пише про роль матері в перші місяці життя людини; про роль батька, який може зробити більше для формування характерів дітей, ніж мати; про роль "аромату рідного слова" в становленні особистості.

Перспективи впровадження деяких положень педагогічної системи О.І.Тихого в освітніх установах Донецької області.

Підведемо підсумки анкетування і бесід з учителями і учнями відносно проблематики цієї роботи:

10% опитаних педагогів вивчали творчу спадщину Тихого, близько 5% - мають свої публікації або книги Тихого (в одному з кабінетів технікуму 15 "Словників"... Олекси Тихого;

- 92% респондентів не вважають за можливе викладання усіх дисциплін одним учителем;

- близько 80% педагогів вважають відміну домашніх завдань "неправильною", "за" роботу без домашніх робіт - 100% учнів;

- в "підручники нового покоління" "вірять" близько 15% педагогів.

"Тихий - це відсвіт нашого народу" (Н. Янко).

Перемогою нашого регіону можна вважати навчання рідною мовою. Викладання усіх дисциплін одним викладачем, на думку окремих педагогів, може бути актуальним для малокомплектних (сільських) шкіл після прийняття відповідних документів Міністерством Освіти і Науки.

2017 р.

Мороз Р.

Світлій пам'яті Олексія Тихого

Ми, в'язні історії, — ідемо в життя
(коли тільки воно прийме нас – життя, через
скільки поколінь?).

В. Стус. *З таборового зошита*

А щодень – на одне сонце меншає

А щоніч – на одну зорю більшає...

І. Калинець. *Підсумовуючи мовчання*

6 травня цього року в концентраційному таборі на Уралі помер Олексій Іванович Тихий. Хто слідкував за повідомленнями останніх років про українських невільників, міг того сподіватися. "...режим, запропонований у Кучино, сягає поліцейського апогею, – писав Василь Стус про табір, в якому перебував Тихий. – Будь-яка апеляція до верховної влади залишається без відповіді, або – найчастіше – загрожує карою... Москва

дала тутешній владі всі повноваження, і хто зберігає ілюзію, що якийсь же закон має регулювати наші стосунки з адміністрацією, – дуже помиляється. Закон повного беззаконня — ось єдиний регулятор наших т. зв. взаємин... Так довго тривати не може – такий тиск можливий перед загибеллю. Не знаю, коли прийде загибель для них, але я особисто чуюся смертником".

Скільки у людини, тяжкохворої на шлунок, може залишатися фізичних сил, коли її фактично не випускають із тюремного ізолятора, з місяця в місяць карають фізично і морально, позбавляючи й тих крихт нормального людського існування, якими наділені радянські політичні в'язні: теплої юшки-бурди, сякої-такої постелі, спілкування з друзями-посправниками та раз на рік спілкування з рідними.

Про Тихого писали всі співкамерники, друзі і знайомі, били на сполох, просили рятувати. Тільки він сам мовчав, зціпивши зуби від постійного болю і кривди. Чей же знав, відчував, бідний, що помре в таких нелюдських умовах. Адже останні його хвилини життя були заповнені, за свідченнями дружини, прощанням із цією грішною, повною Зла Землею і зверненням до Бога, молитвами до Нього.

Мені пощастило знати й зустрічати кілька разів цю лагідну, скромну, але мужню і чесну людину. Він був справжнім сином свого народу і заслуговує на його пам'ять. Я б хотіла, щоб мій короткий спогад про нього додав кілька листочків до мученицького вінка на його далеку могилу.

Не пригадую собі не лише дати, але й року, коли він з'явився у нашій хаті в місті Івано-Франківському по вул. Набережній, 14. Було це, в усякому разі, після

п'ятимісячної голодовки Валентина Мороза у Володимирській в'язниці і після всіх моїх інтерв'ю з чужоземними кореспондентами в Москві та всіх поррахунків КГБ зі мною як наслідок тих інтерв'ю. Якраз був невеликий перепочинок і затишшя у моїх стосунках з органами безпеки, з усього того виглядає, що було це, мабуть, у травні 1975 року.

Був теплий сонячний день. Він з'явився, не попередивши ні телефоном, ані інакше, мабуть, щоб не привести за собою відразу ж зграю сексотів. Прийшов він у супроводі якогось незнайомого мені чоловіка з Івано-Франківського, який явно чув себе неспокійно й небезпечно, відвідуючи таку одіозну особу, якою була моя персона в Івано-Франківському.

Роззувся відразу за дверима в передпокої і, залишившись в самих шкапетках, представився: Олексій Тихий. Мені це прізвище нічого тоді не промовляло, і все ж я відразу перейнялася довір'ям до нього, може, тому, що нагадав він мені й мою звичку з дитинства роззуватися на ґанку чи одразу ж за ґанком у сінях, а швидше тому, що від його постаті так і віяло приязню. Бувши на той час уже дуже підозрілою до всіляких незнайомців, що набивалися в друзі, а особливо до незнайомців чоловічої статі, в яких мені раз у раз ввижалися підіслані КГБ залицяльники (чим вони насправді часто й були), я, пам'ятаю, поставилася до нього дуже щиро, пригостила, чим могла, а мала тоді неабиякий люксус: розчинну каву з німецької посилки від Галі Горбач.

Того разу ми не мали доброї нагоди говорити, Олексій поспішав до Коломиї, де в нього жив приятель,

лікар Василь Кархут³⁷. Казав, що заїхав до мене по дорозі зі Львова і адресу мою йому дав Михайло Горинь. Оповідав, що працює пожежником у Дружківці, а живе з мамою на хуторі Їжівці і має там пасіку. Був дуже скромний, не згадував про свою освіту в Ломоносовському університеті в Москві, що могло бути предметом гордощів для багатьох людей в Радянському Союзі.

Видно, що пишався науковими успіхами свого молодшого сина, який жив у Києві і працював, здається, в Інституті кібернетики. Запам'яталося також, що старший його син жив у Москві і не мав вищої освіти. У пізніших розмовах Олексій бідкався, що саме коли старший син виростав, він відбував ув'язнення, а, отже, не мав змоги брати участі в його вихованні.

Олексій Іванович ще кілька раз заїжджав до нас, кожного разу це було по дорозі ще до когось, найчастіше зі Львова до Коломиї, до Кархута, який мав тоді клопоти з публікацією своєї другої книжки про лікарські рослини — перша його книжка «Ліки навколо нас» була розкуплена вмить, одразу ж стала раритетом. На перешкоді йому стояли його минуле і КГБ, Олексій намагався йому допомогти, як саме — вже не пам'ятаю.

Олексій Івановим усе був готовий допомогти. Сам учитель, він близько до серця взяв мої тодішні клопоти з вихованням сина-підлітка Валентина. Навіть намагався перебрати на себе трохи виховничого тягара, що, звичайно, на відстані (де Донецьк і хутір Їжівка, а де Івано-Франківськ!) було майже неможливо. Принаймні, він

³⁷ Кархут Василь (1905 — 1980 р.) — лікар-алопат, лікар-фітотерапевт, письменник. 5 серпня 1946 року військово-польовий суд у Києві засудив його на 15 років каторжних робіт та 5 років обмеження у правах з конфіскацією майна. У 1991 році помертотно реабілітовано.

узявся листуватися з ним і деякий час листувався- таки та прислав йому цікаві книжки. Знаючи, що Валентин не раз утікав зі школи і пропускав уроки, Олексій розвивав передо мною свою педагогічну теорію: треба дозволяти дитині пропускати часом школу, натомість вимагаючи максимально використовувати цей час удома. Два чи й три дні на тиждень до школи не ходити, але виконувати за рахунок цього якусь індивідуальну програму. Переконавав, що саме так він виховував свого молодшого сина і в результаті — його неабиякі успіхи в математиці і кібернетиці.

Тоді така його теорія здавалася мені надто сміливою і навіть ризикованою. Я була зайнята по вуха клопотами про ув'язненого чоловіка і війною з КГБ, і тому мені видавалося неймовірним і понад мої сили заходити в конфлікт іще й зі школою.

Тепер, оглядаючися назад, я думаю, що в педагогічних міркуваннях Олексія Івановича було немало сенсу, передовсім той сенс, що дитині пішло б лише на користь одірвати її хоча б на якийсь час від "отарного" чи то пак колективного виховання, а надто ж виховання радянської школи. Колектив нівелює здібності, а радянський колектив і поготів. Леся Українка дістала блискуче виховання вдома, виглядає, що ізоляція від шкільного колективу не пішла їй на шкоду. Біографії деяких інших видатних людей наводять на ту саму думку. Але тоді, на жаль, я не мала ні часу, ні відваги, щоб скористатися Олексієвими порадами.

Кожного разу, коли Олексій до нас заїжджав, він щось приносив: то меду з власної пасіки, то трохи грошей. Я мед завжди охоче брала, добрий непідроблений мед

годі було знайти, а від грошей намагалася відмовитися. Але його годі було переконати.

Видно було, що сам він був дуже невибагливий і жив скромно. Та й на платню пожежника не дуже розженешся. Їздив лише потягами, щоб ощадити гроші. Часто бував у Москві і добре орієнтувався, що там у дисидентських колах діється. Знаючи, що й я там часто буваю, розпитував, що я про той московський рух думаю. Видно, побоювався, щоб я не мала якихось ілюзій про погляди москвичів на національне питання. Я, пригадую собі, пояснювала своє розуміння тим, що, мовляв, нам з ними спільно йти до певного моменту, а пізніше чи так, чи сяк, а стежки наші мусіли б розійтися. Він тоді мало що відказав на це, але видно було, що вчитель був задоволений відповіддю учениці. А взагалі, до дуже балакучих Тихий не належав. Боляче мені тепер, що не розпізнала я тоді як слід його великої душі, зовсім не знала його самвидавних праць. Було обмаль часу на наше знайомство і надто засмикане життя.

Він запрошував нас із сином до себе на хутір у гості, і я навіть мала охоту скористатися його запрошенням по дорозі до своїх родичів, адже ми з ним були земляки. Однак здійснити той намір уже не довелося.

Останнього разу Олексій Тихий був у нас в Івано-Франківському напередодні оголошення Гельсінкської групи — восени 1976 року. Саме від нього я вперше почула про намір створити Групу. Можливо, що з приводу організації Групи він і приїхав того разу на Західну Україну. Він перераховував, хто саме збирався зголоситися до Групи. Серед названих ним прізвищ була Оксана Яківна Мешко. Не було Михайла Гориня, а мені здавалося, що саме Горинь — людина розважливої і конструктивної вдачі

– був би найкращим кандидатом до Групи. (Не знала я тоді, що Микола Руденко приїздив з тим до Гориня і пропонував йому створити Групу. Михайло пізніше про те мені розповідав і пояснив свою відмову простою причиною — не хотів сідати вдруге).

Про себе Олексій Тихий ані словечком не прохопився. Ця наша розмова відбулася надворі, коли я відпроваджувала його на автобус — на такі розмови в хаті ми не наважувалися з огляду на підслухачки у кожній із наших квартир.

Від нас Олексій Тихий поїхав на Київ. А за кілька днів я почула з пересилань західних радіостанцій про створення Української Гельсінкської групи. Серед інших прізвищ було назване й прізвище Тихого. З тих-таки "ворожих" радіопересилань я за кілька місяців почула про арешт Олексія Тихого. Так розпочалася для нього його остання хресна дорога.

Журнал «Сучасність», ч. 11 (283). – 1984. – сс. 116 – 120

Первак М.

Думки О.Тихого про виховання і сучасна педагогіка (З досвіду роботи)

«Величезна відповідальність лежить на всіх, хто так чи інакше зв'язаний з вихованням та навчанням дітей», - писав у 70-х роках талановитий педагог О.І.Тихий. Розмірковуючи над актуальними на той час питаннями виховання і шкільного навчання, Олексій Іванович підкреслював, що навчати й виховувати дітей, «зробити їх людьми в повному розумінні слова – це вже мистецтво». Глибоко переживаючи за школу, він шукав виходу із кризи бездуховності, що на той час була дуже відчутною, і сподівався, що в майбутньому школа буде національною

по духу, тобто побудована на базі рідної мови, з вихованням любові та пошануванням національного мистецтва, культури, історії, рідної природи; інтернаціональною, такою, що виховує повагу до всіх інших народів та народностей, вивчення чужих мов, історії, культури; народною, політехнічною, трудовою. У період незалежності України втілення цих ідей є необхідною умовою організації навчально-виховного процесу. Але все, що відбувається в суспільстві, накладає відбиток на діяльність школи, і не завжди такі процеси впливають позитивно. Чи повинна школа відмежуватися від них, чи легше їй пливати за течією, чи зможе вона протистояти руйнівним процесам?

Наразі ми, вчителі, є учасниками кардинального реформування освіти. Вже не вперше звертається увага на необхідність отримання шкільної освіти, що допоможе випускнику самореалізуватися. Концепція Нової української школи, що буде впроваджена з 2018 року, чітко визначає одним із ключових компонентів «настрізний процес виховання, який формує цінності». У проекті Закону України «Про освіту» (2016 р.) метою повної загальної середньої освіти визначено «різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності». Концепцією Нової школи визначено і модель випускника - це має бути: **«цілісна особистість**, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; **патріот** з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний

приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя».

Чи не такою хотів бачити школу ще півстоліття тому О.І.Тихий? Не міг байдуже спостерігати за тим, що задекларовані законами положення про освіту насправді не виконуються, не підкріплені існуючою системою, тому пропонував свої зауваження. Своє бачення мети сучасної школи Олекса Іванович конкретизував і докладно пояснив у статті «Про домашні завдання»:

«Школа наших днів покликана виховувати усебічно розвинених, фізично здорових, культурних людей.

Школа повинна дати певну суму знань основ наук, навчити майбутніх громадян творчо мислити, вміти знайти за допомогою наявних знань і довідкової літератури правильне, найбільш доцільне вирішення життєвих, виробничих та інших проблем.

Школа повинна виховувати патріота своєї батьківщини, людину, готову в ім'я майбутнього благополуччя і щастя свого народу пожертвувати своїми особистими зручностями, перевагами і, якщо потрібно, самим життям.

Школа повинна виховати людину, якій чужі й огидні утриманство, хамство, плазування, міщанство, бюрократизм, лицемірство, підлабузництво тощо, і таку, що не терпить подібних рис в інших» (О.І.Тихий «Про домашні завдання»).

Прийняття нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердження «Основних орієнтирів виховання особистості школяра» вкотре підкреслили важливість гуманно-особистісного підходу до

дітей, на якому наголошували класики педагогіки К.Д. Ушинський, А.С.Макаренко, Януш Корчак, В.О.Сухомлинський, так само і наш майже сучасник Олексій Іванович Тихий. Людина знаходиться в постійному саморозвитку, стаючи суб'єктом власного життя. Сьогодні, як ніколи, суспільство повинно забезпечити такі умови виховання і навчання, в яких молода особистість буде вчитися відчувати себе свідомою, активною часткою суспільства, зуміє реалізувати свої творчі здібності і спрямувати їх на творення добра, краси, на самовдосконалення. Найкращих результатів можна досягти в умовах такої організації навчально-виховного процесу, коли кожна мить шкільного навчання духовно збагачуватиме дитину, вестиме її «від успіху до успіху», а стратегічною метою його стане гармонія духовного, психічного і фізичного розвитку дитини, виховання творчої, високо інтелектуальної, компетентної особистості. Такі можливості дає лише гуманна педагогіка (система гуманно-особистісного підходу до дітей у навчально-виховному процесі, розроблена професором Ш.О.Амонашвілі у 1990-х роках), ідеї якої служать цілям духовно-морального становлення підростаючого покоління в атмосфері гуманності та особистісного підходу до Дитини. Провідні ідеї гуманної педагогіки можуть бути реалізовані й у традиційних умовах сучасної школи, що суттєво розширить свідомість учителя і учня, дозволить їм стати рівноправними суб'єктами навчально-виховного процесу, покращить результат діяльності школи. Особливо важливим є впровадження таких ідей саме в початковій школі.

«Дуже потрібно, - наголошував О.Тихий, - щоб школа стала цікавою і необхідною складовою частиною життя

дитини. Для цього потрібно, щоб нікого не примушували вчитися... Сама природа дитини вимагає цікавої (обов'язково цікавої!) роботи, гри, пізнання, пошуків, постійної зайнятості» (*«Про домашні завдання»*). Ці потреби не задовольнити стандартними уроками з усталеною структурою і залізною дисципліною. У системі гуманно-особистісного підходу до дитини урок розглядається не лише як форма організації навчального процесу. Насамперед, урок – це піднесене, високе, духовно-моральне і пізнавальне життя школярів. Для вчителя урок – це іспит, вияв творчих сил, шлях удосконалення педагогічної майстерності, дар духу учням. Працюючи над проблемою гуманізації змісту початкового навчання, переконалася: саме такі уроки, на яких дитина вчиться мислити, співпереживати, найбільше подобаються дітям, і результати їх мисленнєвої та душевної діяльності вражають. Учителі, що працюють за принципами гуманної педагогіки, проводять Уроки Добра, Уроки Радості, Уроки Серця, бо саме питання виховання є сьогодні найактуальнішими, тими, що вимагають негайного вирішення. Діти вчаться співпереживати Маленькому Принцу і Лису, нібито вони самі знаходяться в пустелі поруч із ними. Захоплюються подвигом легендарних козаків, і самі стають більш мужніми. А коли на уроці розмірковують, що корисного можуть зробити самі, маленькі школярі дорослішають на очах. «Ми повинні не тільки вчити дітей, - писав О.Тихий, - а й учитися в них. Справді, чому б нам не навчитися в дітей отому всепрощенню кривд, образ, шльопань, заборон...» Аналізуючи моральні ситуації з літературних творів, діти подають нам приклади вміння прощати, великодушності, благородства. Їхнє бажання творити добро, вміння бачити

красу стає невід'ємною якістю їх характеру, зміцнює переконання, розширює свідомість. Результатом такої роботи є духовно-моральне зростання дітей, самовиховання і взаємовиховання, подолання негативних якостей характеру, більш свідоме ставлення до всього, чим живе дитина, а значить – і до навчання, що зумовлює зростання якості навчальних досягнень.

Створення читацького середовища навкруги дітей також є дуже важливою умовою морального виховання. Проводячи батьківські збори в 1 класі, ділюся з батьками поглядами на виняткову важливість організації дитячого читання, переконую: читайте вголос дітям і обговорюйте прочитане; прищеплюйте любов до читання; живіть за девізом „Жодного дня без доброї книги!”

Заохочую й батьків до сімейного читання і обговорення дитячих книг. У «Думках про виховання» О.Тихий наводить слова українського поета, лікаря за фахом Віталія Коротича: «Якщо ми не посіємо в душі дітей пророчених зерен добра, то там виросте чортополох». У житті Дитини повинен бути герой – нехай вона знайде героя в народному епосі, добрій казці, серед класики дитячої літератури. «Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, ... і через літературу, кіно, телебачення» («Думки про рідний донецький край»)

Нова українська школа працюватиме на засадах педагогіки партнерства, в основі якої – «спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини» (Концепція Нової

української школи», 2017 р.). Отже, батьки, учителі й діти є повноправними й рівноправними учасниками виховного процесу. Варто заохочувати й підтримувати бажання батьків активно брати участь у житті школи й класу. Можливостей для такої співпраці багато, як найбільш вдалі можу відзначити такі:

- участь, присутність батьків у позакласних заходах (екскурсії, походи, гурткові заняття, концерти, свята);
- написання листів-подяк для батьків від дітей і від учителя;
- відкриті уроки-звіти для батьків;
- проведення сімейних свят, Свята Матері, уроків Вдячності, Доброти;
- випуск класної стінгазети, редакторами якої є дитина і мама чи бабуся;
- залучення батьків у навчально-виховний процес (лекторії, тематичні бесіди, профорієнтація, підготовка і проведення свят тощо.)

Ще одним важливим принципом реформування освіти для О.І.Тихого було забезпечення можливості усіх школярів і студентів навчатися рідною мовою. «Виховувати свідомих громадян і патріотів на чужомовній основі – це те ж саме, що зводити будову на піску без фундаменту. Будова може розсунутись на самому початку будівництва, або й рухнути після його завершення, заваливши своїм камінням і тих, хто в ній житиме, і сусідів» («Думки про рідний донецький край»).

«Мова – одна з основних ознак нації. Мова – фундамент культури. Рідна мова – найдорожчий скарб народу, підвалина інтелекту, основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Вмирає мова – вмирає культура. Вмирає культура – припиняється

прогрес. Історію починають творити нерони, бісмарки, мусоліні, гітлери, сталіни, маодзедуни. А яка то історія – всім відомо» («Думки про рідний донецький край»). На жаль, сьогодні відчувається зниження загального рівня культури і грамотності пересічних громадян, бідність мовлення, недбале ставлення до Слова, натомість повсюди і привселюдно чуємо мовлення, забруднене жаргонізмами й вульгаризмами, ненормативною лексикою; виходять із ужитку і стають «несучасними» такі поняття як шляхетність, порядність, чемність, вихованість, добромислення. Зменшується кількість дітей, що читають класику і взагалі активно читають; книга грубо витісняється сухою і не завжди достовірною інформацією з комп'ютера.

Мова є не тільки навчальним предметом, а й найважливішим засобом навчання, виховання і розвитку особистості у процесі опанування всіх інших предметів початкової загальної освіти. А писемне мовлення, за висловом Л.С.Виготського, є „світильником душі Дитини”. Писемномовленнєва діяльність дитини - це шлях пізнання самого себе, шлях самовдосконалення, частина її світогляду. Якщо дитина не відчуває життєвої необхідності оволодіння культурою усного і писемного мовлення, якщо у своєму близькому оточенні бачить приклади неграмотності, неувважності до рідної мови, недбалого користування нею, навряд чи її мовлення буде чистим і звеличеним. Отже, потрібно подавати їй зразки уважного, дбайливого ставлення до мови і власного мовлення, вчити спілкуватися красиво, чисто і грамотно. Тому в курс вивчення рідної мови в 1-4 класах вводжу елементи програми В.Г.Ніорадзе «Шляхи вирощування писемномовленнєвої діяльності», що має мету вирощування в дітях здатності виражати свої думки,

переживання, почуття в писемній формі; відновлення поваги, обережного ставлення до Слова.

Писемне мовлення набуває сьогодні і великого соціального значення. Воно виховує відповідальність у ставленні до самого себе, до того, що і як ти пишеш. Діти починають розуміти, що не можна писати того, що може принизити людську гідність, зневажити або образити когось, не можна уподібнюватися тим, хто, використовуючи засоби масової інформації, в тому числі й Інтернет, соціальні мережі, поганить навколишній світ безкультур'ям і вульгарністю.

Щоб оволодіти писемним мовленням, дитина повинна переживати й необхідність, і життєвість, і природність письма. Вправи, якими я користуюсь на уроках, узяті з рекомендацій В.Г.Ніорадзе, вони спрямовані на розвиток творчих здібностей кожної дитини, допомагають учню досягнути самого себе, весь світ, його красу й досконалість. Аналізуючи результати цієї роботи, можу впевнено відзначити, що ставлення до власного мовлення у моїх учнів стало більш свідомим, а результати мовленнєвої діяльності досконалішими.

Важливо створити у школі та у класі творчу атмосферу, бо творча діяльність викликає інтерес учнів, стимулює їх до пізнання. Тому всіляко заохочую прояви творчої активності дітей: хвалю і захоплююсь кожним красиво складеним реченням, оповіданням, віршиком, виготовленою книжкою-саморобкою. Такі книжки з загадками ми дарували молодшим друзям – першокласникам, книжки – тематичні збірки віршів використовували для підготовки до уроків природознавства, позакласного читання. Ілюстрування і коректурну роботу здійснюють учні.

У роботі з формування і вдосконалення писемного мовлення дітей акцент переноситься з системи знань на розкриття здібностей кожної дитини. Тут цінні не стільки інструкції, вказівки, зауваження, скільки пошукові дії кожної дитини, що ведуть її «від успіху до успіху» (В.О.Сухомлинський) і таким чином зберігають і посилюють мотивацію та позитивне ставлення до навчальної діяльності.

Діти відзначаються активністю, допитливістю, начитаністю, читають багато і з задоволенням. Дослідницька робота, що починається в початкових класах, дає можливість і далі брати участь у конкурсах, дослідженнях, різноманітних заходах, формує культуру самоосвітньої діяльності. Інтерес до неї не втрачається, і в старших класах діти беруть участь у роботі Малої Академії наук, і хоч їх дослідження охоплюють не тільки сферу мови і літератури, а й інші навчальні предмети, та вміння логічно викласти свої думки є в цій роботі необхідним.

Наступність у роботі з розвитку творчих здібностей дітей сприяє вдосконаленню мовленнєвих навичок дітей. Мої колишні учні є учасниками і призерами мовно-літературних конкурсів, у тому числі «Найкращий відгук на сучасну дитячу прозу», Міжнародного літературного конкурсу „Мій рідний край”, з задоволенням беруть участь у шкільній акції «Чисте слово», написанні сценаріїв до свят. У 4 класі брали участь у розробці свята «Прощавай, початкова школо». В середніх і старших класах самі складають сценарії для виступів.

Отже, питання гуманізації навчального процесу охоплює не лише виховання культури поведінки, людяності, толерантності у стосунках. Навпаки, воно якнайтісніше пов'язано з навчанням,

самовдосконаленням, самореалізацією дитини, свідомим ставленням до життя і здоров'я, усвідомленням дитиною свого місця в сучасному мінливому світі. Спільні творчі справи, добрі діла, прояви милосердя, бажання приносити користь – ось діяльність, у якій дитина відчуває своє духовне зростання, яке так необхідне для того, щоб і в недосконалому суспільстві діти не втратили справжні життєві цінності й орієнтири.

2017 рік

Фіалко Є.

Коли читаєш написане Олексою Тихим

Коли читаєш написане Олексою, ще більше розумієш, яку неабияку особу ми втратили: він міг би бути, у тому числі, і прекрасним публіцистом! "У його особі маємо "пропащу силу", - сказав Василь Овсієнко.

Олекса писав тільки про те, що добре знав, пережив, над чим багато думав - кожне його слово зважено, несе неспростовні факти і істини, звідси його стиль - простий, ясний і щирий - це розмова людини, що дивиться вам в очі і що черпає аргументи з глибини своєї душі, не прислухатися до його слова просто неможливо.

Тихий пише про проблеми нашого вільного часу, про занепад села і, звичайно, про катастрофічне положення з українською мовою і культурою в Донецькій області - скажіть, яка з цих тем втратила актуальність?

Коли читаєш те, що вийшло з-під його пера, постійно ловиш себе на думці, що це написане не 30-40 років тому, а сьогодні, зараз. Це відчуття виникає не лише тому, що ці проблеми не зникли, а навпаки, загострилися, але й тому, що навіть не сподіваючись побачити статті свої надрукованими, він їх відточує до досконалості, робить бездоганними по мові і стилю. Читати написане Олексою

Тихим - істинне задоволення. Кожне слово зберігає відбиток його особи. "Тихий - це явище глибоко повчальне на всі часи, - пише в статті "Учитель Тихий" Євген Сверстюк. - Це свого роду притча на вірність собі. Такий тип стоїцизму виробився в українця з донецького котла, який перемелює характери і долі з грубою методичністю молоха. І ось трапився твердий діамант, на якому молох "заскрипів і загарчав".

Можна сказати, що слова, залишені Олексою Тихим - це маленькі проміннячка діаманту, на якому "заскрипів і загарчав молох". І вони пробиватимуться до нас крізь будь-яку пітьму. О. Тихий показав, що ми вільні настільки, наскільки хочемо бути вільними.

2017 р.

КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС ОЛЕКСИ ТИХОГО

1927.01.27 — народився на хуторі Їжівка Костянтинівського р-ну Донецької області.

1948 — перший арешт за критику єдиного кандидата в депутати, після «профілактики» був відпущений.

1948 - 1950 — заочно навчався в МДУ ім. М.Ломоносова та працював учителем фізкультури, слюсарем, креслярем.

1950 - 1957 — працював учителем історії та суспільствознавства, а також завучем школи.

1953 — закінчив філософський факультет Московського державного університету ім. М.Ломоносова, кафедра педагогіки.

1957.01.15 — другий арешт за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами Варшавського договору, а також за «антирадянську агітацію», «наклеп на КПРС і радянську дійсність», «критичні висловлювання про радянську школу».

1957.04.18 — вироком Сталінського облсуду засуджений на 7 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі та на 5 років позбавлення громадянських прав за ст. 54-10 КК УРСР.

1957—1964 — відбував покарання у Мордовії, ст. Явас Зубово-Полянського р-ну, табір ЖХ-385/11. Один рік провів у Володимирській тюрмі.

1964.02 — повернувся з ув'язнення.

1964-1967 - працював у школі вчителем математики та фізики.

1967 – 1977 – працював на кількох підприємствах в Олексієво-Дружківці та Слов'янську; вибирав таку роботу, яка давала можливість самостійної творчої праці в позаробочий час (пальщиком на заводі вогнетривів; дефектоскопістом на спорудженні об'єктів енергетики; пожежником).

1973 – 1977 — написав низку статей з питань педагогіки, а також уклав збірку «Мова-народ» і «Словник мовних покручів» (робота над «Словником» не була закінчена).

1964 – 1976 - постійно писав скарги до Прокуратури СРСР і УРСР, Верховної Ради УРСР, вимагаючи перегляду своєї справи.

1976.06.27 — написав скаргу на ім'я прокурора УРСР із приводу свого необґрунтованого засудження в 1957 р. і незаконного обшуку влітку 1976 р.

1976 (улітку) — закінчив роботу над рукописом збірки «Мова — народ».

1976.11.09 — став членом Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод (УГГ). Підписав «Декларацію» та «Меморандум-1» УГГ.

1977.02.05 — третій арешт за звинуваченням в «антирадянській агітації та пропаганді» (ст. 62-2 КК УРСР) та «незаконному зберіганні вогнепальної зброї» (ст. 222-1 КК УРСР).

1977.06.23—1977.07.01 — суд у справі О.Тихого та М.Руденка у м. Дружківка Донецької обл. інкримінував Тихому «зведення наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський державний та суспільний лад». Підставою для вироку (10 років таборів особливого режиму і 5 — заслання) були його статті «Українське слово», «Думки про рідну мову», «Сільські проблеми», «Роздуми про українську мову на Донеччині», текст Декларації УГГ, Меморандум Групи та ін.

1977. 12. — відправлений у концтабір с. Сосновка в Мордовії.

1978.04 — розпочав голодівку, яку тримав 52 доби, домагаючись перегляду своїх справ 1957 і 1977 рр.

1978 (улітку) — з'явився документ О.Тихого і В. Романюка «Історична доля України. Лист українських політ'язнів. Спроба узагальнення».

1978.11 — розпочав голодівку, був поміщений у камеру-одиначку. Лікар Денисова відмовилася його лікувати.

1979.07.13. — перевезли у лікарню для в'язнів у м. Нижній Тагіл.

1980 (січень-лютий) — провів 40 діб у СІЗО за порушення табірною режиму.

1980.02.27.—1980.03.01. — етапований на Урал, у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

1981.06.15. — на 3 місяці був ізольований у ПКТ (приміщення камерного типу) за «порушення режиму»:

невиконання норми виробітку, відмову збрить вуса, голодівки протесту та ін.

1981.11.18—1981.12.26. — перебував у тюремній лікарні в Пермі.

1982 — у США вийшла книжка «Олекса Тихий. Роздуми».

1984.05.06. — помер у в'язничній лікарні м. Перм після двох операцій із приводу виразки дванадцятипалої кишки.

1989.11.19. — перепохований на Байковому цвинтарі в Києві.

2008.11.06 — посмертно Указом Президента України нагороджений орденом «За мужність» I ступеня.

Для чого я живу?

*Щоб жило людство,
мій народ, мій рід.*

.....

Олекса Птихий